

שנתון החברה הערבית בישראל السنوي للمجتمع العربي في إسرائيل 2023

מוחמד ח'לאילה | אחמד בדראן | אריק רודניצקי

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המשרד לשוויון חברתי
וקידום מעמד האישה
הרשות לפיתוח כלכלי
של מגזר המיעוטים

وزارة المساواة الإجتماعية
وتعزيز مكانة المرأة
سلطة التطوير الإقتصادي للأقليات

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המשרד לשוויון חברתי
וקידום מעמד האישה
הרשות לפיתוח כלכלי
של מטר הניעוטים

وزارة المساواة الاجتماعية
وتعزيز مكانة المرأة
سلطة التطوير الاقتصادي للأقليات

שנתון החברה הערבית בישראל السنوي للمجتمع العربي في إسرائيل 2023

מוחמד ח'לאילה | אחמד בדראן | אריק רודניצקי

Statistical Report on Arab Society in Israel 2023
Muhammed Khalaily | Ahmad Badran | Arik Rudnitzky

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב
עיצוב הסדרה: סטודיו Alfabees
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסות"ב 7-448-519-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) ולרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, המשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה, תשפ"ד/2024
Copyright © 2024 by the Israel Democracy Institute (RA) and the Ministry for Social Equality and the Advancement of the Status of Women of Israel

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים

רח' כנפי נשרים 5, ירושלים, 9546412
טל': 072-3909518
אתר האינטרנט: www.gov.il/he/departments/minorities-shivyon

השנתון רואה אור הודות לתרומתם הנדיבה של ג'ואן וארווין ג'ייקובס.

הדברים המובאים בשנתון זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה או את עמדת הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים

הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה הוקמה מתוקף החלטת ממשלה מס' 1204 מיום 15.2.2007. מטרת העל של הרשות היא להביא לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הערבית שיביא לשגשוג, צמצום פערים ושילוב בכלכלה הלאומית. הרשות פועלת ליצירת מנופי צמיחה לצמצום פערים חברתיים וכלכליים. פעילותה המרכזית כוללת קידום, יישום ותכלול של סדרה של החלטות ממשלה העוסקות בפיתוח כלכלי-חברתי של החברה הערבית.

הרשות לפיתוח כלכלי רואה כחלק מתפקידיה ניהול של תמונת ידע עדכנית על החברה הערבית ואתגריה בתחומים החברתיים והכלכליים. הרשות היא גוף מתכלל ומקדם לתוכניות ממשלתיות שעניינן פיתוח כלכלי-חברתי. לצורך הגשמת יעודה ומטרותיה, הרשות פועלת לקידום שיח תלת-מגזרי מתמשך ורואה עצמה כתובת עבור משרדי ממשלה המעוניינים לקדם תוכניות ייעודיות הנוגעות לחברה הערבית בצד סיוע והעצמה של רשויות מקומיות ערביות וכלל ארגוני החברה האזרחית הפעילים בחברה הערבית.

תוכן העניינים

7	דבר העורכים
9	פרק א. דמוגרפיה
42	פרק ב. איכות חיים ורמת חיים
109	פרק ג. עבודה ושכר
149	פרק ד. חינוך והשכלה גבוהה

שנתון החברה הערבית בישראל הוא פרויקט מרכזי וחשוב של התוכנית לחברה הערבית בישראל במכון הישראלי לדמוקרטיה. מטרתו של השנתון היא לספק מידע ונתונים מעודכנים על החברה הערבית בישראל, לנתחם ולהנגישם לגורמי ממשל, לאנשי אקדמיה, לגורמים מקצועיים למיניהם וגם לציבור הרחב.

שנתון זה הוא המשך לשנתון הראשון שיצא לאור בשנת 2022 ועדכון שלו. השנתון מציג נתונים על האוכלוסייה הערבית בכללותה ועל הקבוצות השונות שבתוכה, ומשווה ביניהם לבין נתונים על הציבור היהודי בישראל.

בשנתון מוצגת תשתית רחבה של נתונים המבוססים על עיבוד הנתונים הרשמיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) ושל גורמים רשמיים מוסמכים נוספים. בכמה מקרים נערכה השוואה בין הנתונים הרשמיים של הלמ"ס לבין מקורות אחרים, כדי לתקף את הנתונים המופיעים כאן. הסיבה לכך היא שחלק מהנתונים שמפרסמת הלמ"ס מוצגים בדרך אחרת מהשפה השכיחה במחקר על אודות החברה הערבית בישראל, ולכן נערכו עיבוד והתאמה.

עיבוד המידע והתאמתו לשפה המחקרית המקובלת בחברה הערבית עשויים גם לתרום להבנת ההבדלים החברתיים והכלכליים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל, ואף להבדלים בין הקבוצות המרכיבות את החברה הערבית עצמה. כך נוכל להניח בפני אנשי מקצוע ומקבלי החלטות מידע שיתרום לקידום תוכניות ממשלתיות שיגובשו על פי הצרכים האמיתיים והחיוניים של האוכלוסייה הערבית על כל חלקיה, בהיבט הגאוגרפי, המעמדי, הגילי, המגדרי והדתי.

בשנתון ארבעה פרקים. הפרק הראשון סוקר מגמות דמוגרפיות עיקריות בחברה הערבית ומציג את המגמות האלה גם בהשוואה לחברה היהודית. הפרק השני עוסק באיכות החיים וברמת החיים, מתוך התייחסות למדדים חברתיים-כלכליים ולנתונים על בעיית האלימות והפשעה בחברה הערבית. הפרק השלישי מציג נתונים הנוגעים לתעסוקה ולשכר של האזרחים הערבים, והפרק הרביעי מנתח מגמות בתחום החינוך.

אנו מקווים כי הנתונים והניתוח הנלווה להם יתרמו להעמקת הידע וההבנה של התהליכים העוברים על החברה הערבית בישראל, ולקידום מדיניות כלפי האוכלוסייה הערבית בדרך שתהיה רגישה למצבה, לבעיותיה ולאתגרים הרובצים לפתחה.

גודל האוכלוסייה

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), בסוף שנת 2022 מנתה אוכלוסיית ישראל כ־9,662,040 נפש, 21.1% מהם הם ערבים (מוסלמים, נוצרים ודרוזים), כלומר כ־2,038,800 נפש.

הסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל כוללת גם את התושבים הערבים במזרח העיר ירושלים, שברובם המכריע אינם בעלי אזרחות ישראלית אלא "תושבי קבע". אחד ההבדלים העיקריים בין המעמדות האלה הוא שתושבי קבע אינם רשאים להצביע בבחירות הכלליות לכנסת, אלא רק בבחירות לרשויות המקומיות, ואילו אזרחים יכולים להצביע בבחירות הכלליות לכנסת ובבחירות לרשויות המקומיות. על בסיס נתוני שנתון סטטיסטי לירושלים 2023' והלמ"ס, בסוף שנת 2022 היה מניין התושבים הערבים במזרח ירושלים כ־370 אלף נפש. מכאן שמניינם של האזרחים הערבים בישראל עמד אז על כ־1,627,050 נפש, שהם כ־17.2% מאוכלוסיית המדינה.

לוח א/1

אוכלוסיית ישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה, סוף 2022 (באלפים וב-%)

קבוצת אוכלוסייה	גודל האוכלוסייה	אחוז מאוכלוסיית המדינה
יהודים	7,101.3	73.5%
ערבים	2,038.8	21.1%
מהם ערבים אזרחי ישראל	1,658.9	17.2%
אחרים*	521.9	5.4%
סך הכול	9,662.0	100.0%

* בקטגוריה "אחרים" נכללים נוצרים לא ערבים וחסרי סיווג דת.

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2023; "שנתון סטטיסטי לירושלים 2023", אתר מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

עם קום המדינה עמד מניינה של האוכלוסייה הערבית בה על 160 אלף נפש, 13.6% מכלל אוכלוסיית המדינה באותם ימים. שיעורה של האוכלוסייה הערבית בכלל אוכלוסיית המדינה ידע תנודות לא מעטות לאורך השנים. בעשור הראשון לקום המדינה ירד שיעורה של האוכלוסייה הערבית במידה ניכרת בשל הגידול החד בשיעורה של האוכלוסייה היהודית בארץ בעקבות גלי העלייה ההמונית. לאחר מלחמת ששת הימים, ב-1967, ובעקבות הכללת התושבים הערבים במזרח העיר ירושלים בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, עלה שיעורה של האוכלוסייה הערבית ל-14.1%. שיעור זה עלה בהתמדה והגיע בשלהי שנות ה-80 ל-18% מכלל אוכלוסיית המדינה. במחצית הראשונה של שנות ה-90, עקב גלי עלייה יהודית המונית נוספים ממדינות ברית המועצות לשעבר, קטן משקלה של האוכלוסייה הערבית קמעא, אולם מאז הוא מוסיף לעלות בהתמדה. כיום חמישית מאוכלוסיית המדינה היא ערבית.

לוח א/2 האוכלוסייה הערבית בישראל, שנים נבחרות, כולל מזרח ירושלים (באלפים וב-%)		
שנה	אוכלוסייה ערבית בסוף השנה	אחוז הערבים באוכלוסיית המדינה
1949	160.0	13.6%
1957	213.2	10.8%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	11.3%
1966	312.5	11.8%
1967	392.7	14.1%
1972 (מפקד האוכלוסין)	472.2	14.6%
1983 (מפקד האוכלוסין)	706.1	17.1%
1990	875.0	18.1%
1995 (מפקד האוכלוסין)	1,004.9	17.9%
2000	1,188.7	18.7%
2008 (מפקד האוכלוסין)	1,499.9	20.2%
2022	2,038.8	21.1%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 2.1.

התפלגות אוכלוסיית האזרחים הערבים לפי האזור הגאוגרפי

במחקר האקדמי על אודות החברה הערבית נהוג להבחין בחמישה אזורים גאוגרפיים עיקריים שבהם מתגוררים האזרחים הערבים בישראל: הצפון, המשולש, הנגב, הערים המערבות ופרוזדור ירושלים (לרבות מערב העיר ירושלים). לכך מצטרפת קטגוריה נוספת של אזרחים ערבים המתגוררים במגוון יישובים ברחבי הארץ, בעיקר בערים גדולות, שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודית.

(א) **אזור הצפון.** אזור זה כולל את הגליל, הגולן, העמקים, אזור הכרמל וחוף הכרמל, ובו מתגוררת יותר ממחצית אוכלוסיית האזרחים הערבים בישראל. במניין התושבים הערבים באזור הצפון לא נכללים התושבים הערבים בערים המערבות בצפון – עכו, חיפה, נוף הגליל ומעלות-תרשיחא.

(ב) **אזור המשולש.** המונח "המשולש" אינו משמש בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל, אולם הוא המונח הרווח בשיח המחקרי ובישיח הפוליטי העוסקים באוכלוסייה הערבית. מונח זה מציין את האזור הגאוגרפי שסופח למדינת ישראל בהסכמי שביתת הנשק בשנת 1949 (הסכמי רודוס). המשולש כולל את היישובים הערבים באזור ואדי עארה ובחלקו המזרחי של אזור השרון, ומתגוררת בו כחמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה.

(ג) **הנגב.** אזור זה כולל את נפת באר שבע, שרוב מכריע של תושביה הערבים הם בדואים. הבדואים בנגב הם כמעט חמישית מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה וכשליש מכלל אוכלוסיית הנגב. במניין האוכלוסייה הערבית בנגב נכללים כ־231 אלף תושבים בדואים המתגוררים ביישובי קבע (רשויות מקומיות ויישובים הנכללים במועצות האזוריות, כ־77% מאוכלוסיית הבדואים בנגב) וכמעט 70 אלף תושבים בדואים המתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי ("כפרים בלתי מוכרים", כ־23% מאוכלוסיית הבדואים בנגב).

(ד) **הערים המערבות.** לפי הגדרת הלמ"ס, "ערים מעורבות" הן ערים שרוב מכריע של אוכלוסייתן יהודי אך יש בהן מיעוט ניכר של תושבים ערבים. בהגדרה זו נכללות שבע ערים שבהן מתגוררת פחות מעשירית אוכלוסיית אזרחי ישראל

הערבים. חמש מהן נחשבות ערים מעורבות "מסורתיות", כלומר, ערים שעוד לפני הקמת המדינה דרו בהן בכפיפה אחת יהודים וערבים, והן עכו, חיפה, יפו, רמלה ולוד. שתי ערים אחרות, נוף הגליל (נצרת עילית) ומעלות-תרשיחא, נעשו יישובים מעורבים לאחר קום המדינה. נוף הגליל (בשמה הקודם "נצרת עילית") הוקמה בשנת 1956, והוכרזה עיר בשנת 1974. היא נהפכה לעיר מעורבת בתהליך הדרגתי, בעקבות התיישבות של אזרחים ערבים (שהגיעו בעיקר מנצרת ומהיישובים הערביים הסמוכים לה) בשכונות מסוימות בעיר. מעלות-תרשיחא נעשתה מועצה מקומית מעורבת בשנת 1963, בעקבות איחוד מעלות (היהודית) עם תרשיחא (הערבית). בשנת 1996 הוכרזה מעלות-תרשיחא עיר.²

(ה) **אזור ירושלים.** אזור זה כולל את אוכלוסיית האזרחים הערבים במחוז ירושלים, שרובם מתגוררים ביישובים הערביים בפרוזדור ירושלים, וחלקם במערב העיר ירושלים (לא כולל התושבים הערבים במזרח העיר).

(ו) **שאר חלקי הארץ.** כמה אלפי אזרחים ערבים מתגוררים כיום ביישובים יהודיים בכל רחבי הארץ, בעיקר במרכזים האורבניים הגדולים בצפון הארץ (כרמיאל, נהריה, חדרה, צפת וקריית שמונה) ובדרומה (באר שבע, ערד ואילת). המניע העיקרי למעבר של תושבים ערבים מיישוביהם המקוריים לערים יהודיות סמוכות הוא היעדר פיתוח של היישובים הערביים, או הצורך להעתיק את מקום המגורים של המשפחה (רילוקיישן) בשל מקום העבודה של ההורים.

2 על פי הלמ"ס, "עיר מעורבת" היא עיר ששיעור האוכלוסייה הערבית בה עולה על 10% מכלל התושבים. בהגדרה זו נכללות שבע הערים שהוזכרו לעיל, וכן העיר ירושלים, ששיעור התושבים הערבים בה (לרבות מזרח העיר) עומד על 39.2%. עם זאת, שיעור התושבים הערבים המתגוררים במערב העיר המחזיקים באזרחות ישראלית הוא כ-0.5% בלבד מכלל תושבי העיר (כ-5,000 נפש). יצוין כי תופעת העירוב הדמוגרפי בין יהודים לערבים מאפיינת ערים גדולות אחרות בישראל, ובהן באר שבע (3.1% ערבים, כ-6,600 נפש בסוף 2022), אילת (4.9% ערבים, כ-2,600 נפש), כרמיאל (4.2% ערבים, כ-2,000 נפש) ונהרייה (2.4% ערבים, כ-1,500 נפש). כמה מאות תושבים ערבים מתגוררים בערים גדולות נוספות, אך שיעורם בכלל אוכלוסיית העיר קטן מאוד: כאלף תושבים ערבים מתגוררים בכל אחת מהערים האלה: חדרה (1% מאוכלוסיית העיר), רמת גן (0.7%), בת ים (0.9%) וערד (3.9%); ובין 700 ל-800 תושבים ערבים מתגוררים בצפת (2.1%), בקריית שמונה (3.3%), בנתניה (0.3%), בטבריה (1.5%) ובעפולה (1.1%). עיבוד נתונים מתוך קובץ נתוני הלמ"ס שהועבר למחברים.

לוח א/3

החברה הערבית בישראל: התפלגות דמוגרפית, סוף 2022 (באלפים וב-%)

אזור	גודל האוכלוסייה	אחוז מסך הכול
צפון הארץ	842.7	50.8%
המשולש	324.4	19.6%
הנגב	301.1	18.1%
הערים המעורבות	138.8	8.4%
פרוזדור ירושלים (כולל מערב ירושלים)	18.0	1.1%
שאר חלקי הארץ	33.9	2.0%
סך הכול	1,658.9	100%

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2023.

חלוקה זו אינה חופפת את החלוקה המקובלת לנפות ומחוזות של הלמ"ס. הטעם לחלוקה המקובלת במחקר על אודות החברה הערבית הוא בייחוד הדמוגרפי והסוציולוגי של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה הערבית המתגוררת באזורים האלה, וכן באוריינטציה הפוליטית ובאופן ההתפתחות ההיסטורית של כל אחת מהן. נתונים אלו חשובים גם לשם הבנת האוריינטציה הפוליטית של האוכלוסייה הערבית בכללותה.

מבחינה היסטורית, למשל, אזור הצפון הוא ערש לידתה של ההווייה הפוליטית והתרבותית של האוכלוסייה הערבית שנותרה בשטח מדינת ישראל לאחר הקמתה ב־1948. אחת הסיבות לכך היא הגיוון הדתי המאפיין את האוכלוסייה

הערבית באזור הזה. משחרר ימי המדינה התבלטו הנוצרים בפעילותם הפוליטית (בעיקר במפלגה הקומוניסטית, שהיא עמוד השדרה של חד"ש), ואילו הדרוזים השתלבו במפלגות היהודיות. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית באזור המשולש ובנגב היא מוסלמית הומוגנית. עובדה זו מסבירה מדוע התנועה האסלאמית הופיעה באזור המשולש בשלהי שנות ה-70 והתבססה גם בנגב.

התפלגות לפי המעמד המוניציפלי של מקום המגורים

כמעט מחצית (47.5%) מהאזרחים הערבים מתגוררים במועצות מקומיות. רובם המכריע מתגוררים ב־68 מועצות מקומיות ערביות, והיתר במועצות מקומיות יהודיות ברחבי הארץ. 42.5% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים בעלי מעמד מוניציפלי של עיר: רובם מתגוררים ב־13 ערים ערביות, וכן בשבע ערים מעורבות, וחלק קטן יותר מתגורר בערים שהרוב המכריע של אוכלוסייתן יהודית (לרבות מערב העיר ירושלים).

5.6% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים קטנים (כפריים) המשולבים במועצות אזוריות. מחציתם (2.9%) מתגוררים ב־19 יישובים המשתייכים לארבע מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים, ו־2.5% מתגוררים ב־28 יישובים ערביים המשתייכים למועצות אזוריות מעורבות שרוב אוכלוסייתן יהודית. שיעור קטן מאוד של אזרחים ערבים (0.1%) מתגוררים בכמה יישובים המשתייכים למועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים.

4.4% מהאזרחים הערבים מתגוררים ביישובים חסרי מעמד מוניציפלי הידועים בכינוי "כפרים לא מוכרים". מרביתם תושבי 25 שבטים בדואים בצפון הנגב המתגוררים ב־35 יישובים כפריים חסרי מעמד מוניציפלי.³

בסך הכול יש 163 יישובים שכל תושביהם הם ערבים אזרחי ישראל.

3 להרחבה בסוגיית הכפרים הלא-מוכרים, ראו נסרין חדאד חאג'־יחיא, מוחמד ח'לאילה ואריק רודניצקי, *שנתון החברה הערבית בישראל 2021*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022, עמ' 21-22.

לוח א/4

התפלגות מקום המגורים של האזרחים הערבים, לפי המעמד המוניציפלי של יישוב המגורים, סוף 2022

מסך אחוז מסך הכול	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב	המעמד המוניציפלי של היישוב
42.5%	705.0	עיר
32.1%	533.0 (עיר ערבית)	
8.4%	138.8 (עיר מעורבת)	
2.0%	33.2 (עיר יהודית, כולל מערב ירושלים)	
47.5%	788.6	מועצה מקומית
47.3%	785.3 (מועצה מקומית ערבית)	
0.2%	3.3 (מועצה מקומית יהודית)	
5.6%	93.3	יישוב במועצה אזורית
2.9%	48.7 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן ערביים)	
2.6%	42.3 (מועצות אזוריות מעורבות)	
0.1%	2.3 (מועצות אזוריות שכל יישוביהן יהודיים)	
4.4%	72.0	ללא מעמד מוניציפלי

מסך אחוז מסך הכול	מניין האזרחים הערבים המתגוררים ביישוב	המעמד המוניציפלי של היישוב
4.3%	69.7 (הנגב)	
0.1%	1.7 (צפון הארץ)	
...	0.6 (אזור המשולש)	
100%	1,658.9	סך הכול

מקור: ש.ם.

לוח א/5

התפלגות היישובים הערביים בישראל, לפי המעמד המוניציפלי והמיקום הגאוגרפי, סוף 2022

סך הכול	אזור ירושלים	הנגב	המשולש	הצפון	מעמד מוניציפלי
13		1	6	6	עיר
68	1	6	8	53	מועצה מקומית
47	3	12	3	29	יישוב במועצה אזורית
35		35			יישוב ללא מעמד מוניציפלי
163	4	54	17	88	סך הכול

מקור: ש.ם.

על פי נתוני הלמ"ס, העיר הערבית הגדולה ביותר היא רהט (78.9 אלף תושבים בסוף שנת 2022). העיר הבדואית, שהוקמה בשנת 1972, עקפה בשנה האחרונה במניין תושביה את נצרת (77.8 אלף), שהייתה העיר הערבית הגדולה ביותר מקום המדינה. רהט נעשתה כעת לא רק בירת הבדואים בנגב, אלא גם בירתה של החברה הערבית כולה. רהט היא גם העיר בעלת האוכלוסייה המוסלמית הגדולה ביותר, שכן כל תושביה הם מוסלמים. מספר התושבים המוסלמים בנצרת הוא כ־57 אלף (73.2% מאוכלוסיית העיר). שתי הערים האלה מקדימות במניין תושביהן בפער ניכר את אום אל־פחם (58.7 אלף), טייבה (46.0 אלף) ושפרעם (43.5 אלף).

לקראת סוף שנת 2021 זכתה מע'אר (מגאר) למעמד מוניציפלי של עיר,⁴ ובכך הפכה לעיר היחידה בישראל שרוב אוכלוסייתה דרוזית (כ־57% מאוכלוסיית העיר). עם זאת, מע'אר איננה העיר הדרוזית הראשונה. קדמה לה "עיר הכרמל" שנולדה ב־2003 במעמד מוניציפלי של עיר בעקבות איחוד של שתי מועצות מקומיות גדולות שרוב אוכלוסייתן דרוזית: דאלית אל־כרמל ועספיא. האיחוד המוניציפלי הזה הוקם במסגרת רפורמה שערך משרד הפנים במעמדן המוניציפלי של כמה רשויות מקומיות ערביות בצפון הארץ ובאזור המשולש. בשנת 2009 פורק האיחוד בין דאלית אל־כרמל לעספיא ביוזמת משרד הפנים.

4 יאסר ואקד, "שקד הכריזה על מע'אר כ'עיר הדרוזית הראשונה בישראל'", גלובס,

לוח א/6

אוכלוסיית הערים הערביות בישראל, סוף 2022 (באלפים)

מספר התושבים	האזור הגאוגרפי	העיר
78.9	הנגב	רהט
78.0	הצפון	נצרת
58.7	המשולש	אום אל-פחם
46.0	המשולש	טייבה
43.5	הצפון	שפרעם
35.8	הצפון	טמרה
33.2	הצפון	סחי'ין
31.4	המשולש	באקה אל-ערביה
27.8	המשולש	טירה
27.1	הצפון	עראבה
25.3	המשולש	כפר קאסם
24.2	המשולש	קלנסוה
24.0	הצפון	מע'אר

מקור: ש.ם.

התפלגות לפי דת

רובם המכריע של אזרחי ישראל הערבים הם מוסלמים (83.3%), והיתר הם דרוזים (9%) ונוצרים (7.7%). עם זאת יש הבדלים מובהקים בין האזורים במשקלן היחסי של שלוש הדתות. האוכלוסייה הערבית באזור הצפון ובערים המעורבות היא הטרוגנית מבחינה דתית. משקלם היחסי של הדרוזים בצפון הארץ גבוה פי שניים משיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית בארץ, ואילו משקלם של הנוצרים בערים המעורבות גבוה פי ארבעה משיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית בארץ. בכמה יישובים עירוניים גדולים באזור מטרופולין נצרת (לרבות נצרת עצמה) מורכבת האוכלוסייה מבני שתי דתות לפחות, וביישובים גדולים אחרים (כמו שפרעם, מע'אר, אבו סנאן, עספיא וראמה), מתגוררים אלה בצד אלה מוסלמים, נוצרים ודרוזים. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית באזור המשולש והנגב היא הומוגנית, וכולה מוסלמית.⁵

המוסלמים היו הרוב המכריע בחברה הערבית כבר בהקמת המדינה, אולם לאורך השנים התחוללו תמורות דרמטיות במשקלן היחסי של כל אחת משלוש הדתות. לאורך שבעה עשורים עלה שיעורם של המוסלמים באוכלוסיית האזרחים הערבים בעקביות, מ־69.7% בשנת 1949 ל־83.2% בסוף שנת 2022. לעומת זאת, בפרק זמן זה ירד שיעורם של הנוצרים לשליש משיעורם בראשית ימי המדינה, מ־21.2% בשנת 1949 ל־7.7% בלבד ב־2022. שיעורם של הדרוזים בחברה הערבית לא השתנה: 9.1% בשנת 1949, ושיעור זה ב־2022. הסיבה העיקרית לגידול במשקלה היחסי של העדה המוסלמית בתוך החברה הערבית הוא שיעורי פרייון גבוהים במיוחד בקרב נשים מוסלמיות, ובעיקר בקרב החברה הבדואית בנגב.

על פי נתוני הלמ"ס, שיעורם של המוסלמים באוכלוסייה הערבית גבוה אף יותר מהנתונים שהוצגו לעיל, ועומד על 85.7%, ואילו שיעורם של הנוצרים (6.9%) ושל הדרוזים (7.4%) נמוך מהנתונים שהוצגו לעיל. הסיבה לכך היא שנתוני הלמ"ס כוללים גם את האוכלוסייה הערבית במזרח העיר ירושלים. אוכלוסייה זו היא ברובה המכריע מוסלמית (96.5%), ומיעוטה נוצרית (3.5%).⁶

5 לא ניתן לקבוע במדויק את ההתפלגות לפי דת של האוכלוסייה הערבית המתגוררת בשאר חלקי הארץ (ובכלל זה ביישובים יהודיים שונים) עקב מיעוט נתונים.

6 עיבוד נתונים מתוך "שנתון סטטיסטי לירושלים 2023" (לעיל הערה 1).

לוח א/7

האוכלוסייה הערבית, לפי דת, שנים נבחרות, כולל מזרח ירושלים
(באלפים וב־%)

שנה	אוכלוסייה ערבית		מוסלמים		נוצרים		דרוזים	
	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית
1949	160.0	69.7%	111.5	69.3%	34.0	21.2%	14.5	9.1%
1957	213.2	68.9%	146.8	69.3%	45.8	21.5%	20.5	9.6%
1961 (מפקד האוכלוסין)	252.5	71.4%	174.9	73.7%	51.3	18.7%	26.3	10.4%
1966	312.5	76.4%	223.0	76.8%	58.5	15.6%	31.0	9.9%
1967	392.7	77.5%	289.6	80.7%	71.0	13.6%	32.1	8.2%
1972 (מפקד האוכלוסין)	472.2	80.7%	360.6	82.6%	73.8	10.1%	37.8	8.0%
1983 (מפקד האוכלוסין)	706.1	80.7%	542.2	82.6%	95.9	10.1%	68.0	9.6%
1990	875.0	80.7%	677.7	80.7%	114.7	10.1%	82.6	9.4%
1995 (מפקד האוכלוסין)	1,004.9	80.7%	811.2	80.7%	101.5	10.1%	92.2	9.2%

דרוזים		נוצרים		מוסלמים		אוכלוסייה ערבית	שנה
אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול	אחוז באוכלוסייה הערבית	סך הכול		
8.7%	103.8	9.7%	114.9	81.6%	970.0	1,188.7	2000
8.2%	123.2	8.2%	122.6	83.6%	1,254.1	1,499.9	2008 (מפקד האוכלוסין)
7.5%	146.8	7.1%	137.6	85.4%	1,671.3	1,957.3	2020
7.4%	150.8	6.9%	140.7	85.7%	1,747.3	2,038.8	2022

מקור: עיבוד נתונים מתוך שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.1, לוח 2.2.

לוח א/8

האוכלוסייה הערבית, לפי דת ואזור גאוגרפי, סוף 2022, לא כולל מזרח ירושלים
(באלפים וב-%)

סך הכול	זרזים		נוצרים		מוסלמים		אזור גאוגרפי
	אחוז מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה	אחוז מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה	אחוז מהאוכלוסייה הערבית באזור	גודל האוכלוסייה	
842.7	17.5%	147.5	10.2%	86.0	72.3%	609.2	צפון הארץ
324.4			0.1%	0.3	99.9%	324.1	המשולש
301.1					100.0%	301.1	הנגב
138.8	0.7%	1.0	26.9%	37.3	72.4%	100.5	הערים המעורבות
18.0			1.7%	0.3	98.3%	17.7	פרוזדור ירושלים (כולל מערב ירושלים)
33.9	4.9%	1.7	10.4%	3.5	84.7%	28.7	שאר חלקי הארץ
1,658.9	9.1%	150.2	7.7%	127.4	83.2%	1,381.3	כלל-ארצי

מקור: עיבוד של נתוני חדר המחקר של הלמ"ס, 2023.

לוח א/9

האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות, לפי דת, סוף 2022 (באלפים וב-%)

העיר	גודל האוכלוסייה הערבית	אחוז הערבים באוכלוסיית העיר	מזה: מוסלמים	אחוז המוסלמים באוכלוסייה הערבית	מזה: נוצרים ערבים	אחוז הנוצרים הערבים באוכלוסייה הערבית	מזה: דרוזים	אחוז הדרוזים באוכלוסייה הערבית
חיפה	35.2	12.1%	17.8	50.6%	16.8	47.7%	0.6	1.7%
לוד	25.1	29.4%	24.4	97.2%	0.7	2.8%		
תל אביב-יפו	22.9	4.8%	19.2	83.8%	3.5	15.3%	0.2	0.9%
רמלה	19.7	24.8%	16.0	81.2%	3.7	18.8%		
עכו	16.6	32.4%	15.1	91.0%	1.4	8.4%	0.1	0.6%
נוף הגליל	14.3	32.3%	5.5	38.5%	8.8	61.5%		
מעלות-תרשיחא	5.0	22.6%	2.5	50.0%	2.4	48.0%	0.1	2.0%
סך הכול	138.8		100.5	72.4%	37.3	26.9%	1.0	0.7%

מקור: ש.מ.

הדרוזים והנוצרים הם קבוצות מיעוט דתי בתוך החברה הערבית. רובם המכריע של בני העדה הדרוזית (98.3%) מתגוררים ב־21 יישובים בצפון הארץ: 15 יישובים (ב־13 רשויות מקומיות) שאוכלוסייתם ברובה המכריע היא דרוזית הומוגנית (בין 95% ל־100% מהאוכלוסייה), ושישה יישובים ערביים מעורבים שבהם בצד הדרוזים מתגוררים גם מוסלמים ונוצרים: פקיעין, עספיא, מע'אר, ראמה, אבו סנאן ושפרעם. בפקיעין ובעספיא הדרוזים הם כשלושה רבעים מאוכלוסיית היישוב; במע'אר, שזכתה בעת האחרונה למעמד של עיר, הדרוזים הם מעט יותר ממחצית מהאוכלוסייה (כ־57%); בראמה ובאבו סנאן הדרוזים הם מיעוט גדול, כמעט שליש מאוכלוסיית היישוב, ואילו בשפרעם הדרוזים הם מיעוט קטן באוכלוסייה (13.6%).

במניין האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ נכללים גם כ־24 אלף התושבים בארבעה כפרים דרוזיים בגולן. תושבים אלו נכללים אומנם בסטטיסטיקה הרשמית של תושבי ישראל, אולם רק חלק קטן מהם (כ־22% בלבד) מחזיקים באזרחות ישראלית.⁷ בצד אלו מתגוררים כמה מאות דרוזים בערים המעורבות (בעיקר בחיפה ובתל אביב־יפו), וכן ביישובים שרוב אוכלוסייתם יהודית, כגון אילת וכרמיאל.

7 נתון זה מבוסס על מספר בעלי זכות הבחירה הרשומים בפנקס הבוחרים לכנסת ה־24 ביישובים הדרוזיים בגולן: מג'דל שמס, מסעדה, בוקעאתא ועין קנייא. ראו אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־24.

לוח א/10

**האוכלוסייה הדרוזית בצפון הארץ, יישובים עיקריים,
סוף 2022 (באלפים וב-%)**

יישוב	גודל האוכלוסייה הדרוזית ביישוב	אחוז הדרוזים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב
דאלית אל-כרמל	17.7	97.1%	18.2
ירכא	17.5	98.8%	17.6
מע'אר	13.7	56.9%	24.0
בית ג'ן	12.4	99.9%	12.4
מג'דל שמס	11.4	100.0%	11.4
עספיא	9.9	76.7%	12.9
כסרא-סמיע	8.8	95.6%	9.2
יאנוח-ג'ת	6.9	100.0%	6.9
בוקעאתא	6.8	100.0%	6.8
ג'וליס	6.7	99.7%	6.7
חורפיש	6.4	96.6%	6.6
שפרעם	5.9	13.6%	43.5
פקיעין (בוקיעה)	4.8	77.9%	6.1

גודל האוכלוסייה ביישוב	אחוז הדרוזים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה הדרוזית ביישוב	יישוב
4.5	99.9%	4.5	סאג'ור
14.7	30.3%	4.4	אבו סנאן
3.9	99.9%	3.9	מסעדה
7.8	31.4%	2.4	ראמה
2.2	99.5%	2.2	עין קניא
0.9	97.2%	0.9	עין אל־אסד
10.4	2.7%	0.3	כפר יאסיף

מקור: ש.ם.

כשני שלישים מבני העדה הנוצרית מתגוררים ביישובים ערביים בצפון הארץ, בעיקר בערים נצרת ושפרעם, וכן בכמה כפרים בגליל העליון, שבהם הנוצרים הם הרוב המכריע של האוכלוסייה או חלק גדול ממנה. כשליש מהנוצרים מתגוררים בערים המעורבות (בעיקר חיפה, נוף הגליל, תרשיחא, יפו ורמלה). כמה מאות נוצרים מתגוררים ביישובים יהודיים שונים ברחבי הארץ. בצד זאת, כ־12 אלף נוצרים ערבים מתגוררים במזרח ירושלים. הם נכללים בסטטיסטיקה הרשמית של ישראל אולם אינם מחזיקים באזרחות ישראלית.

לוח א/11

**האוכלוסייה הנוצרית-ערבית, יישובים עיקריים, סוף 2022,
לא כולל מזרח ירושלים (באלפים וב-%)**

יישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית הערבית ביישוב	אחוז הנוצרים הערבים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה ביישוב
נצרת	20.9	26.8%	78.0
חיפה	16.8	5.8%	290.3
שפרעם	10.6	24.4%	34.5
נוף הגליל	8.7	19.8%	44.2
אעבלין	5.8	41.8%	13.8
כפר יאסיף	5.5	52.5%	10.4
מע'אר	5.1	21.3%	24.0
ע'ילבון	4.1	70.4%	5.8
ראמה	3.9	49.8%	7.8
רמלה	3.7	4.7%	79.1
תל אביב-יפו	3.5	0.7%	474.5
יפיע	3.4	17.3%	19.7
פסוטה	3.3	99.9%	3.3

גודל האוכלוסייה ביישוב	אחוז הנוצרים הערבים באוכלוסיית היישוב	גודל האוכלוסייה הנוצרית הערבית ביישוב	יישוב
3.3	99.8%	3.3	מעליא
19.4	14.6%	2.8	ריינה
22.5	10.7%	2.4	מעלות־תרשיחא
24.1	9.4%	2.3	כפר כנא
14.7	14.8%	2.2	אבו סנאן
3.2	62.8%	2.0	ג'ש (גוש חלב)
12.9	13.7%	1.8	עספיא
33.2	5.0%	1.7	סח'נין
14.8	10.9%	1.6	טורעאן
21.6	7.1%	1.5	ג'דיידה־מכר
51.4	2.7%	1.4	עכו
6.1	21.0%	1.3	פקיעין (בוקיעה)
10.7	10.1%	1.1	דיר חנא
85.4	0.9%	0.8	לוד
8.6	7.4%	0.6	בענה

מקור: ש.מ.

לוח א/12

יישובים ערביים עיקריים מעורבים מבחינה דתית, סוף 2022 (באלפים וב־%)

יישוב	גודל האוכלוסייה	אחוז המוסלמים	אחוז הנוצרים	אחוז הדרוזים
נצרת	78.0	73.2%	26.8%	
שפרעם	43.5	62.0%	24.4%	13.6%
סח'נין	33.2	95.0%	5.0%	
מע'אר	24.0	21.8%	21.3%	56.9%
כפר כנא	24.1	90.6%	9.4%	
יפיע	19.7	82.7%	17.3%	
ריינה	19.4	85.4%	14.6%	
טרעאן	14.8	89.1%	10.9%	
אבו סנאן	14.7	54.9%	14.8%	30.3%
אעבלין	13.8	58.2%	41.8%	
עספיא	12.9	9.5%	13.8%	76.7%
דיר חנא	10.7	89.9%	10.1%	
כפר יאסיף	10.4	44.9%	52.4%	2.7%

יישוב	גודל האוכלוסייה	אחוז המוסלמים	אחוז הנוצרים	אחוז הדרוזים
ראמה	7.8	18.8%	49.8%	31.4%
פקיעין (בוקיעה)	6.1	1.1%	21.0%	77.9%
עיילבון	5.8	29.5%	70.5%	
ג'ש (גוש חלב)	3.2	37.0%	63.0%	

מקור: ש.ם.

שיעורי פריון, גידול שנתי, ריבוד גילים ויחס תלות

שיעור פריון כולל הוא מספר הילדים הממוצע שאישה צפויה ללדת בימי חייה. שיעור הפריון נמדד באמצעות חישוב היחס בין מספר הנולדים בשנה מסוימת לבין מספר הנשים בגיל הפריון (בנות 15-49) באותה השנה.

על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2022, שיעור הפריון הכולל של נשים ערביות הוא 2.75, אולם ההבדלים בין נשים מהדתות השונות בתוך החברה הערבית בולטים לעין. שיעור הפריון הגבוה ביותר נמדד בקרב נשים מוסלמיות (2.91), ואחריהן בקרב דרוזיות (1.85) ונוצריות (1.62). העובדה שלאורך השנים שיעור הפריון של נשים נוצריות בחברה הערבית נמוך במידה ניכרת מזה של נשים מוסלמיות ושל נשים דרוזיות מסבירה מדוע שיעורם של הנוצרים בחברה הערבית הולך ומצטמצם.

בעבר היה שיעור הפריון של נשים ערביות גבוה כמעט פי שניים משל נשים יהודיות. בשני העשורים האחרונים ירד בהתמדה שיעור הפריון של נשים ערביות, וכיום שיעור הפריון של נשים יהודיות (3.03), הנמצא במגמת עלייה מתונה וקבועה, גבוה אף מזה של נשים מוסלמיות. יש לזכור כי נתוני הפריון של נשים יהודיות כוללים גם נשים בחברה החרדית, שבה שיעור הפריון גבוה במיוחד.

על פי ניתוחי הלמ"ס והמוסד לביטוח לאומי, בחברה הערבית מתחולל תהליך עמוק ומתמשך הנוגז בשינוי הדפוסים החברתיים, ובהם העלייה ברמת ההשכלה, השתלבות נשים בשוק העבודה, דחיית גיל הנישואין (ותופעת הרווקות המאוחרת) ונטישת דפוסי החיים המסורתיים. בצד זאת, השינוי מושפע גם מהמדיניות הכלכלית של הממשלה, ובמיוחד מהקטנת קצבאות הילדים ב-2003, שהשפיעה על כל המשפחות מרובות הילדים, ובהן על משפחות אלו באוכלוסייה הערבית.⁸

לוח א/13

שיעורי פריון של נשים בישראל, לפי קבוצת אוכלוסייה ודת, שנים נבחרות

שנה	ערביות				יהודיות
	סך הכול	מוסלמיות	נוצריות	דרוזיות	
1995	4.18	4.69	2.69	3.50	2.53
2005	3.72	4.03	2.19	2.59	2.69
2010	3.51	3.75	2.17	2.47	2.97
2015	3.13	3.32	2.04	2.19	3.13
2022	2.75	2.91	1.62	1.85	3.03

מקור: עיבוד נתונים מתוך שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.39, לוח 2.41, לוח 2.42.

8 להרחבה, ראו חדאד חאג' יחיא, ח'לאילה ורודניצקי, שנתון החברה הערבית בישראל 2021 (לעיל הערה 3), עמ' 37-38.

הגידול השנתי של האוכלוסייה הוא סיכום הריבוי הטבעי שלה בשנה מסוימת והריבוי הנובע ממקורות גידול לא טבעיים, כגון הגירה (הגירה חיובית מגדילה את האוכלוסייה, הגירה שלילית מקטינה אותה). **ריבוי טבעי** הוא ההפרש בין מספר הלידות של תינוקות חיים לבין מספר הפטירות בתקופה נתונה, כלומר גידול האוכלוסייה מילודה (להבדיל מגידול אוכלוסייה מהגירה). מקור הגידול השנתי של האוכלוסייה הערבית בישראל הוא כמעט אך ורק ריבוי טבעי, שכן הגידול בעקבות הגירה לתוך המדינה (למשל, דרך איחוד משפחות) מועט מאוד ושיעורו זניח.

למרות הירידה בשיעורי הפרייון בחברה הערבית בשנים האחרונות, החברה הערבית עדיין צעירה מאוד, הודות לשיעורי הפרייון הגבוהים יחסית בעבר. על פי נתונים לשנת 2021, שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בחברה הערבית הוא 35.3%, ואילו בחברה היהודית הוא 32.1%. גם מבחינה זו יש הבדלים בתוך החברה הערבית על פי דת ועל פי אזור גאוגרפי. שיעור הילדים ובני הנוער מתחת לגיל 18 בקרב המוסלמים הוא 39.1%, בקרב הנוצרים 25.2% ובקרב הדרוזים 29.7%. על פי חלוקה גאוגרפית, שיעור הילדים הגבוה ביותר נמדד בקרב הבדואים בנגב – 51.2%, שיעור גבוה הרבה יותר מהשיעור בצפון הארץ (32.1%) ובמשולש (35.1%). הסיבה לכך היא ששיעור הפרייון של נשים בדואיות בנגב (4.66) גבוה פי שניים משיעור הפרייון של נשים ערביות בצפון הארץ (2.18) ובאזור המשולש (2.46).

לוח א/14

שיעור בני 0-17 באוכלוסייה, ריבוי טבעי, שיעור פרייון כולל, ושיעור הגידול השנתי, לפי קבוצת אוכלוסייה, אזור גאוגרפי ודת, 2021

מדד	אחוז בני 0 עד 17	ריבוי טבעי (לאסף איש)	שיעור פרייון כולל	אחוז גידול שנתי
ערבים	סך הכול	18.8	2.85	2.1%
	הצפון	13.6	2.18	1.3%
	המשולש	16.1	2.46	1.7%
	הנגב	31.5	4.66	3.9%
	מוסלמים	20.3	3.01	2.3%
	נוצרים	6.5	1.68	0.8%
	דרוזים	11.9	2.00	1.2%
יהודים	סך הכול	13.6	3.13	1.6%

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 2.3, לוח 2.12, לוח 2.13, לוח 2.29, לוח 2.30; הלמ"ס, "קובץ הרשויות המקומיות בישראל - 2021", הודעה לתקשורת, 7.6.2023.

מדד נוסף המסביר פרופיל דמוגרפי של חברה מסוימת הוא **יחס תלות**, שהוא היחס בין מספר הילדים והקשישים באוכלוסייה (אוכלוסייה תלויה), לבין מספר התושבים בגיל העבודה (אוכלוסייה יצרנית). החישוב המקובל בישראל ליחס תלות הוא היחס בין אלף תושבים בני 0-19 ובני 65 ומעלה (אוכלוסייה תלויה)

לבין אלף תושבים בני 20–64 (אוכלוסייה יצרנית). ככל שיחס התלות נמוך יותר (וקטן מאלף), יכולתה של האוכלוסייה היצרנית להתמודד עם הנטל הכלכלי הכרוך בתמיכה באוכלוסייה הלא-יצרנית גבוהה יותר.

יחס תלות הוא מדד דמוגרפי ולא כלכלי. המדד אינו בודק את עומק המצוקה הכלכלית בפועל, אלא משרטט פרופיל דמוגרפי בסיסי של החברה. מבחינה כלכלית, ככל שיחס התלות גבוה יותר כך הולך וגדל נטל הפרנסה על כל מפרנס בגיל העבודה.

יחס התלות בחברה הערבית (879.0) נמוך מזה שבחברה היהודית (967.3). החברה הערבית אומנם צעירה יותר מהחברה היהודית, אולם על פי נתונים לשנת 2021, שיעור המבוגרים מעל גיל 65 בחברה היהודית (14.2%) גבוה כמעט פי שלושה משיעורם בחברה הערבית (5.2%). וכך, אף ששיעור האוכלוסייה התלויה הצעירה בחברה הערבית גבוה רק במעט משיעורה בחברה היהודית, שיעור האוכלוסייה התלויה המבוגרת בחברה היהודית גבוה הרבה יותר משיעורה בחברה הערבית.

בחברה הערבית יש הבדלים מובהקים ביחס התלות בין הקבוצות הדתיות: יחס התלות באוכלוסייה המוסלמית (920.6) גבוה מאוד בהשוואה ליחס התלות בקרב הדרוזים (674.6) והנוצרים (667.1). הבדלים מובהקים יש גם בין האזורים הגאוגרפיים. יחס התלות בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב (1,384.1) גבוה במידה ניכרת בהשוואה לצפון הארץ (748.0) ולאזור המשולש (819.9). המשמעות היא ששיעור האוכלוסייה התלויה בחברה הבדואית בנגב גבוה כמעט פי שניים משיעור האוכלוסייה התלויה ביישובים הערביים בצפון הארץ. הסיבה לכך היא ששיעור הילדים מתחת לגיל 18 בקרב הבדואים בנגב גבוה מאוד בשל שיעורי הפרייון הגבוהים במיוחד בחברה הבדואית בהשוואה לכל קבוצה אחרת באוכלוסייה הערבית.

לוח א/15

**יחס תלות ומדדי ריבוד גילי נבחרים, לפי קבוצת אוכלוסייה,
דת ואזור גאוגרפי, 2021**

אחוז המבוגרים מעל גיל 65	גיל חציוני	יחס תלות לאלף איש		
5.2%	24.3	827.7	סך הכול	ערבים
4.5%	23.2	920.6	מוסלמים	
11.7%	33.6	667.1	נוצרים	
7.0%	29.4	674.6	דרוזים	
6.3%	27.2	748.0	הצפון	
5.5%	25.4	819.9	המשולש	
2.2%	17.7	1,384.1	הנגב	
14.2%	31.7	970.4		יהודים

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 2.3 ולוח 2.19; הלמ"ס, "קובץ הרשויות המקומיות בישראל – 2021", הודעה לתקשורת, 7.6.2023.

מדדי בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים

שיעור תמותת תינוקות הוא אחד המדדים החשובים ביותר בהערכת מצב בריאותה של אוכלוסייה. שיעור זה מחושב על פי מספר הפטירות של יילודים ותינוקות עד גיל שנה לאלף לידות חי. בשני העשורים האחרונים חלה ירידה עקבית בשיעור תמותת התינוקות בחברה הערבית, ובכל זאת, לאורך התקופה הנדונה שיעורים אלו עדיין גבוהים פי שניים ויותר מהשיעורים בחברה היהודית.

בתוך החברה הערבית יש הבדלים מובהקים בין הדתות: בשנים 2020-2022 היה שיעור תמותת התינוקות הממוצע בקרב המוסלמים (5.3 תינוקות לכל אלף לידות חי) גבוה כמעט פי שניים מהשיעור הממוצע בקרב הדרוזים (3.1). שיעור תמותת התינוקות הנמוך ביותר נמדד בקרב הנוצרים (1.9), והוא זהה לשיעור תמותת התינוקות בקרב היהודים (1.9). ההבדלים בין שלוש העדות הדתיות המרכיבות את החברה הערבית מובהקים ומאפיינים את תמונת המצב לאורך שני העשורים האחרונים, אף שלאורך תקופה זו נרשמה ירידה ניכרת בשיעורי תמותת התינוקות בקרב המוסלמים והדרוזים.

לוח א/16

**שיעורים ממוצעים של תמותת תינוקות לאלף לידות חי,
לפי קבוצת אוכלוסייה וזת, שנים נבחרות**

יהודים	ערבים				ממוצע לשנים
	דרוזים	נוצרים	מוסלמים	סך הכול	
3.8	5.9	2.9	8.9	8.3	2004–2000
2.9	5.2	2.4	7.5	7.1	2009–2005
2.5	4.2	2.2	6.8	6.4	2014–2010
2.3	3.9	2.9	5.9	5.7	2019–2015
1.9	3.1	1.9	5.3	5.1	2022–2020

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 2.29, לוח 2.30.

הבדלים מובהקים בשיעורי תמותת התינוקות יש גם בין האזורים הגאוגרפיים שבהם שוכנים יישובים ערביים. השיעור הממוצע של תמותת התינוקות ביישובי הבדואים בנגב גבוה במובהק מהשיעור הממוצע ביישובים הערביים בצפון הארץ ובמשולש.

הפער בשיעור תמותת התינוקות בין החברה הבדואית בנגב לממוצע הכללי בחברה הערבית ולחברה היהודית נובע ממקרים של מומים מולדים, ששכיחותם בחברה הבדואית גבוהה יותר מבשאר המגזרים, בין היתר, על רקע נישואין בין קרובי משפחה. גורם נוסף לשיעור הגבוה של תמותת תינוקות בקרב הבדואים הוא הנחיתות הכלכלית-חברתית של היישובים הבדואים בנגב. אחד הגורמים

המשפיעים בהקשר הזה הוא ריחוקם של התושבים הבדואים משירותי בריאות, וגם מהיעדרם של שירותי בריאות ביישובים בדואיים ללא מעמד מוניציפלי מוסדר (הכפרים הבלתי מוכרים).⁹

לוח א/17 שיעורי תמותת תינוקות לאלף לידות חי, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת ואזור גאוגרפי, 2021		
ערבים	סך הכול	5.2
	מוסלמים	5.4
	נוצרים	3.4
	דרוזים	3.8
	צפון הארץ	4.9
	אזור המשולש	5.0
	הנגב	7.4
יהודים	סך הכול	1.9

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 2.29, לוח 2.30; "קובץ היישובים" באתר הלמ"ס.

9 אריק רודניצקי, החברה הבדואית בנגב: מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים, נווה אילן: יוזמות קרן אברהם, 2011, עמ' 1-65.

תוחלת חיים (או "תוחלת החיים בלידה") היא אורך החיים הממוצע באוכלוסייה מסוימת, על סמך שיעורי התמותה הסגוליים הנוכחיים בכל גיל.¹⁰ מדד זה הוא אחד המדדים הנפוצים להגדרת הרווחה החברתית. זהו גם אחד משלושת הגורמים המרכיבים את מדד ההתפתחות האנושית (HDI, Human Development Index).¹¹

תוחלת החיים של החברה הערבית עולה בהתמדה בזכות השיפור במדדי הבריאות. בשני העשורים האחרונים עלתה תוחלת החיים של גברים ונשים בחברה הערבית בעקביות בערכים דומים לאלה שבחברה היהודית. עם זאת, בין ערבים ליהודים מוסיף להתקיים פער מובהק: תוחלת החיים של גברים ונשים בחברה הערבית כיום זהה לתוחלת החיים של גברים ונשים בחברה היהודית לפני יותר מ־20 שנה.

בצד זאת, אחד הממצאים הבולטים בשנים 2020–2021 הוא הירידה הקלה בתוחלת החיים של גברים ערביים בהשוואה לשלוש הקבוצות האחרות: נשים ערביות, גברים יהודים ונשים יהודיות. תוחלת החיים של גברים ערבים בשנים 2020–2021 נמוכה בשנה אחת ממוצע תוחלת החיים שלהם בשנים 2015–2019, ואילו תוחלת החיים של שלוש הקבוצות האחרות בשנים 2020–2021 נשארה ללא שינוי בהשוואה לממוצע תוחלת החיים שלהן בשנים 2015–2019. ייתכן שהסיבה לירידה הקלה בתוחלת החיים של גברים ערביים דווקא, היא שבמהלך מגפת הקורונה היו שיעורי התמותה בחברה הערבית גבוהים מאלו שבחברה היהודית, ובתוך החברה הערבית היו שיעורי התמותה של גברים גבוהים משיעורי התמותה של נשים.¹² מכל מקום, תוחלת החיים של הגברים הערבים בשנת 2022 חזרה לרמתה הממוצעת בשנים 2015–2019, לפני פרוץ מגפת הקורונה.

10 "שיעור תמותה סגולי" הוא היחס בין מספר האנשים בקבוצת אוכלוסייה מסוימת שנפטרו בתקופת זמן מסוימת, לבין הגודל הממוצע של אותה האוכלוסייה באותה תקופת זמן.

11 אלכס וינרב, "מדוע תוחלת החיים בישראל כה גבוהה?", דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה, מדיניות 2016, ירושלים: מרכז טאוב, 2016, עמ' 327–362.

12 לדיון נרחב בנושא, ראו הלמ"ס, פני החברה בישראל: מגפת הקורונה בישראל, תמונת מצב חברתית-כלכלית 2020, דוח מס' 13, יולי 2022, עמ' 255–303.

לוח א/18

תוחלת חיים, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות

נשים		גברים		שנים
יהודיות	ערביות	יהודים	ערבים	ממוצע לתקופה
80.5	77.2	76.7	74.6	1999–1996
82.0	78.3	78.1	74.8	2004–2000
83.1	79.3	79.6	75.5	2009–2005
84.1	81.0	80.8	76.9	2014–2010
84.9	81.7	81.4	77.5	2019–2015
85.2	81.5	81.6	76.5	2020
85.1	81.2	81.5	76.3	2021
85.1	82.1	81.5	77.5	2022

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 3.5.

איכות חיים ורמת חיים

מבוא

המושג **איכות חיים** (Quality of life) הוא מושג מרכזי בעולם המדיניות, הכלכלה, החברה והרווחה. אחת מהנחות היסוד העיקריות שמאחורי שימוש במושג זה היא שאזרחים פועלים מול גורמים רבים כדי לשפר את איכות החיים שלהם. **רמת חיים** היא רמת הרווחה הכלכלית של האוכלוסייה, והיא נמדדת על פי כמות הסחורות והשירותים שפרטים וקבוצות יכולים להרשות לעצמם ואיכותם. לעומת זאת, **איכות החיים** קשורה באוסף משתנים המתארים את רווחתו הכללית של האדם, והיא כוללת גם מרכיבים מופשטים, כגון מידת האושר, רמת החדשנות וחופש כלכלי ופוליטי. חלק מהמרכיבים הכלולים במושג איכות חיים ניתנים למדידה, ואילו אחרים קשים למדידה משום שהם מושפעים מתפיסות סובייקטיביות, משיפוט אישי ומערכים מנחים.¹³

משום כך, ולנוכח קיומן של כמה גישות לבדיקת איכות החיים בישראל ולמדידתה, בחרנו לנקוט גישה מתכללת המביאה בחשבון את ההנחה שמשתנים רבים משפיעים על איכות חייו של הפרט, כגון רווחה כלכלית, ביטחון אישי, מיומנויות אישיות ורווחה חברתית. כדי להעריך את איכות החיים בחברה הערבית בישראל בחרנו להציג שינויים ותמורות של כמה משתנים היכולים לשמש אינדיקטורים ואמות מידה לאיכות החיים. בין המשתנים שבחרנו, הדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים, תוחלת העוני, מצב כלכלי ונגישות לשירותים, מצב דיור ותנאי מגורים, שביעות רצון מהמצב הקיים, מידת אמון במוסדות השלטון ומידת הביטחון האישי והפיזי של אזרחים.

עם זאת, בחרנו גם כאן במתודולוגיה השוואתית תלת-ממדית, כפי שמתואר בהמשך, ככל שהדבר התאפשר לנו וככל שהשוואה זו עזרה לנו ללבן את הסוגיות העומדות ביסוד פרק זה. הצגת נתונים "יבשים" מהשנה האחרונה איננה מלמדת דבר על התופעה הנחקרת העומדת ביסוד השנתון לחברה הערבית בישראל. כדי ללמוד על השינויים, התמורות וההתפתחויות בחברה הערבית ולנסות

13 להרחבה בעניין איכות חיים בישראל, ראו המסמך שפרסמה קבוצת ראות, "איכות חיים בישראל: מושג", 2007.

להסביר אותם יש צורך בהשוואה דיאכרונית של נתונים למיניהם על ציר הזמן, וכן בהשוואה סינכרונית, הן לחברה היהודית והן בין קבוצות סוציו־דמוגרפיות בתוך האוכלוסייה הערבית. שילוב כזה חושף את המאפיינים הייחודיים של האוכלוסייה הערבית בישראל.

מדד חברתי־כלכלי של יישובים בישראל

הלמ"ס מאפיינת את המצב החברתי־כלכלי של היישובים בישראל באמצעות מדד משולב של תכונות האוכלוסייה ביישוב מסוים, ובהן המקורות הכספיים של התושבים, נתונים מתחום הדיור, רמת התשתיות העירוניות, בעלות משקי בית על מוצרים בני קיימא, רמת המינוע של התושבים, רמת החינוך וההשכלה, מאפייני התעסוקה והאבטלה ומאפיינים דמוגרפיים.¹⁴

הממצאים, הן של הלמ"ס הן של אגודת הגליל,¹⁵ מצביעים על פערים גדולים ברמת החיים בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל. פרק זה יציג את המדדים שהם האינדיקטורים לאפיון רמת החיים בישראל בכלל, ובקרב האזרחים הערבים בפרט.

14 המדד המעודכן ביותר פורסם באתר הלמ"ס ב־2022, והוא משקף את נתוני שנת 2019. למעשה, הנתונים המופיעים בסעיף זה משווים בין השנים 2015, 2017 ו־2019. המדד מחושב על פי 14 משתנים: (1) הכנסה ממוצעת לנפש (כולל גמלאות); (2) רמת מינוע (שיעור החזקת רכב); (3) אחוז כלי רכב חדשים; (4) אחוז זכאים לתעודת בגרות; (5) אחוז סטודנטים; (6) אחוז דורשי עבודה; (7) אחוז המשתכרים עד שכר המינימום; (8) אחוז המשתכרים מעל פעמיים השכר הממוצע במשק; (9) חציון גיל; (10) יחס תלות; (11) אחוז משפחות שיש בהן ארבעה ילדים ויותר; (12) אחוז מקבלי דמי אבטלה; (13) אחוז מקבלי גמלה להבטחת הכנסה; (14) אחוז מקבלי קצבת זקנה ותוספת השלמת הכנסה. ראו נטליה ציבל ולואיזה בורק, **אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית־כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008**, פרסום מס' 1530, הלמ"ס, יוני 2013.

15 אגודת הגליל היא ארגון מקצועי שמטרתו לשפר את התנאים הבריאותיים והסביבתיים של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל ולקדם את יכולת מיצוי זכויותיה בתחומים אלו באמצעות פיתוח המחקר המדעי, פיתוח טכנולוגי, קידום הבריאות פעילות קהילתית וקידום מדיניות ברמה המוניציפלית והארצית. להרחבה, ראו *جمعية الجليل، الفلسطينيين في إسرائيل: المسح الاجتماعي الاقتصادي الخامس 2017*, شفاعمرو: 2018 [אגודת הגליל, הפלסטינים אזרחי ישראל: המיפוי החברתי־כלכלי 2017, שפרעם: 2018].

היקף העוני באוכלוסייה הערבית גדול מהיקפו באוכלוסייה היהודית בכלל, ובאוכלוסייה הלא-חרדית בפרט, וכך גם והשפעתו על רמת החיים. אומנם מ-2015 ניכרת מגמה של שיפור במצב הכלכלי וירידה בשיעור המשפחות הנמצאות מתחת לקו העוני בחברה הערבית, אבל שיעורים אלו עדיין גבוהים. רמת החיים קשורה קשר הדוק גם למספר הנפשות בבית ולרמת ההכנסות וההוצאות של משק הבית. אחד הגורמים המשפיעים ביותר על רמת ההכנסה הוא מספר המפרנסים בבית. אומנם, כפי שניתן לראות בפרק על התעסוקה והאבטלה, יש עלייה בשיעורי הנשים הערביות המועסקות, אבל שיעור ניכר מהתאים המשפחתיים בחברה הערבית עדיין מבוססים על מפרנס יחיד העובד היקף משרה קטן ובמשלח יד שרמת ההכנסה בו נמוכה. הניתוח בפרק זה מראה בבירור כי אומנם יש שיפור במצבה של האוכלוסייה הערבית, והוא בא לידי ביטוי בשביעות רצון גבוהה יותר מהחיים, מהעבודה וממקום המגורים, אולם הפערים בין שתי האוכלוסיות – הערבית והיהודית – עדיין גדולים.

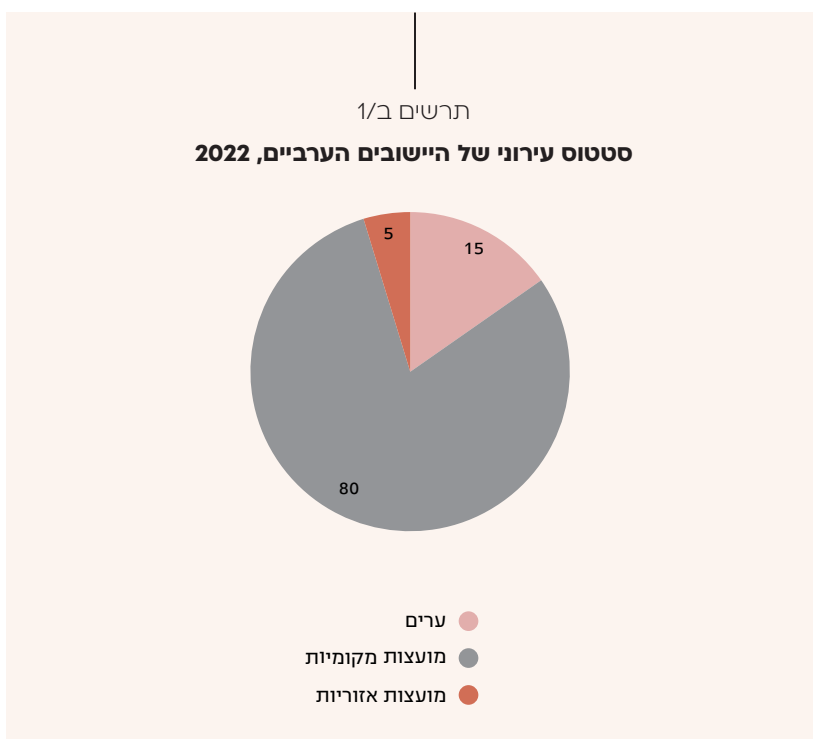
אפיון רשויות מקומיות בישראל לפי מדד חברתי-כלכלי

רוב היישובים הערביים הם קטנים עד בינוניים מבחינה סוציו-דמוגרפית, ומכך נגזר הסטטוס המוניציפלי שלהם.¹⁶ מהתרשים ב/1 עולה כי 80% מהיישובים הערביים הם מועצות מקומיות, 15% הם ערים, ואילו ל-5% מכלל היישובים הערבים אין מעמד מוניציפלי עצמאי של מועצה מקומית, ולכן הם נכללים במועצות אזוריות. מספר היישובים הערביים השייכים למועצות אזוריות גבוה, וכמה מהיישובים האלה שייכים למועצות אזוריות יהודיות בעיקרן. רוב היישובים הערביים נמצאים גם בפריפריה החברתית והגאוגרפית, ומכך נגזרים גם מעמדם החברתי, איתנותם הפיננסית, יציבותם הכלכלית וכוחם הפוליטי.¹⁷ עם זאת, האוכלוסייה הערבית אינה מתגוררת רק ביישובים ערביים הומוגניים. אזרחים ערבים גרים גם ביישובים יהודיים, ביישובים מעורבים וביישובים

16 להרחבה, ראו "הרשויות המקומיות בישראל: קובצי נתונים לעיבוד 1999-2021", אתר הלמ"ס.

17 נתונים נוספים על הרשויות המקומיות מתפרסמים ב"קובץ היישובים" באתר הלמ"ס (עודכן בראשית 2023).

מעורבים בהתהוות¹⁸ כמו כן, כאמור, חלק לא מבוטל מהאוכלוסייה הערבית מתגוררים ביישובים ערביים הומוגניים הנמצאים בשטחן הריבוני־מוניציפלי של מועצות אזוריות יהודיות (46 יישובים), וחלק אחר מתגוררים ביישובים בלתי מוכרים בנגב (35 יישובים). בלוח א/3 אפשר לראות שרוב היישובים הערביים נמצאים באזור הגליל (מחוז צפון), יישובים רבים באזור הנגב והמשולש, ורק מספר קטן מאוד באזור ירושלים.

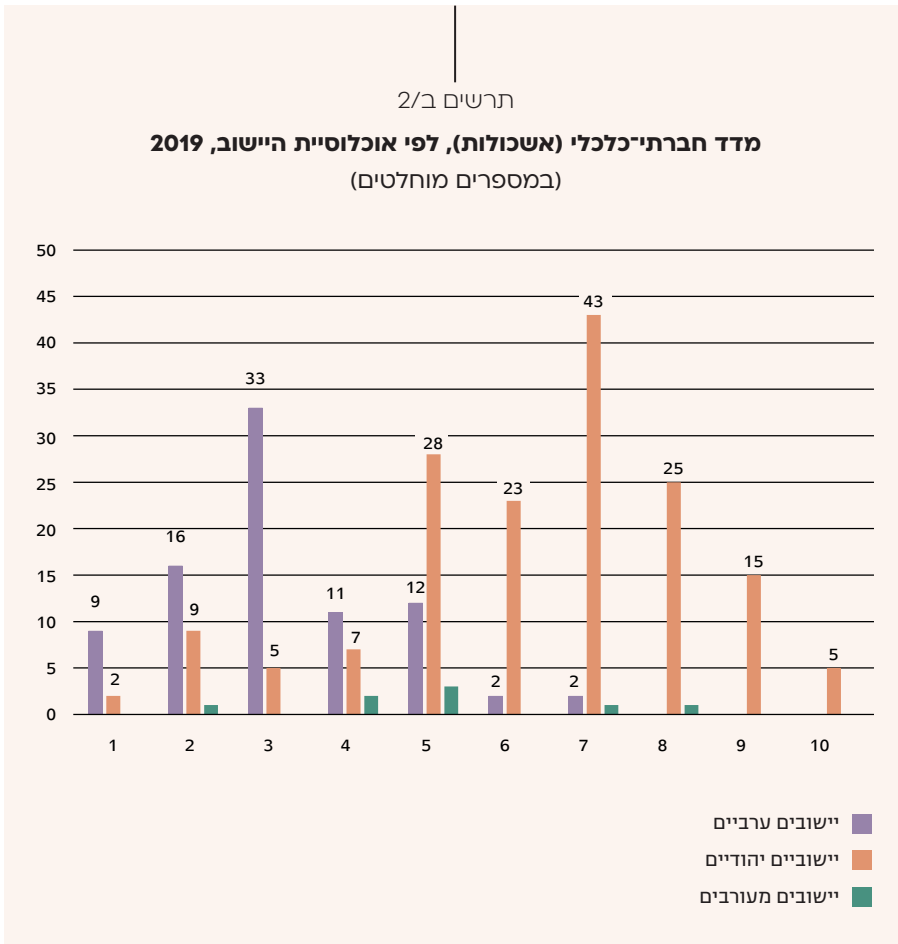

18 ערים מעורבות בהתהוות הן תופעה חדשה שהתפתחה על רקע הגירה של תושבים ערבים ממעמד כלכלי בינוני־גבוה מיישובים ערביים לערים שבהן רוב יהודי מובהק הנמצאות בקרבתם. מדובר בערים שהוקמו לאחר קום המדינה במטרה ליישב עולים חדשים (יהודים). ערים אלו לא הוקמו כערים מעורבות, אך בשל קרבתן ליישובים הערביים הן נהפכו ליעד הגירה של תושבים ערבים מהיישובים שסביבן.

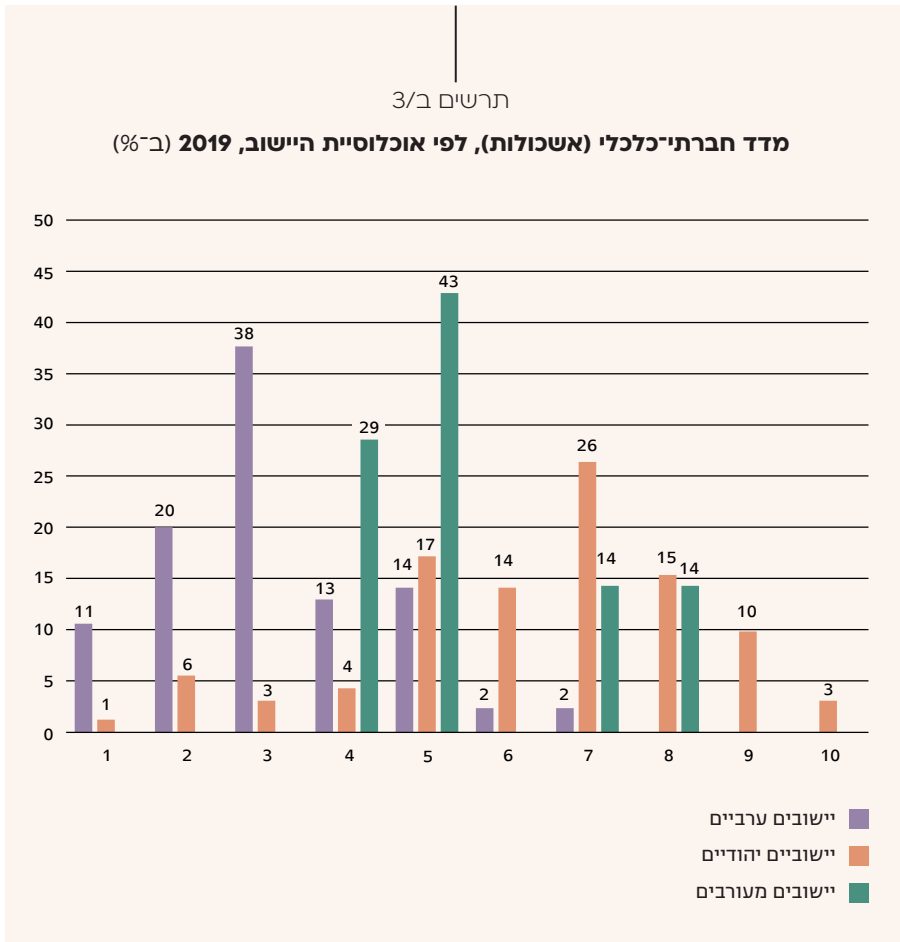
יש לציין כי הניתוח של המדד החברתי-כלכלי נערך עבור 255 רשויות מקומיות יהודיות וערביות בכל רחבי הארץ, 201 מהן עיריות ומועצות מקומיות ו-54 מועצות אזוריות, לפי המפה המוניציפלית המעודכנת לשנת 2019. כמו כן, המדד חושב עבור 990 יישובים בתוך המועצות האזוריות, והוא אינו כולל יישובים שבהם פחות מ-120 תושבים ויישובים שחסרים עבורם חלק מהמשתנים. חשוב להדגיש כי מתוך כלל היישובים הערביים רק בשני יישובים, נצרת ורהט, יש חלוקה לאזורים סטטיסטיים. הסיבה לכך היא היעדר כתובות ביישובים הערביים במקורות המינהליים.

האשכול החברתי-כלכלי של יישוב מגורים נקבע לפי ערכי המדד החברתי-כלכלי, כלומר לפי שקלול של תכונות משקי הבית בתחומים האלה: דמוגרפיה, השכלה, חינוך, תעסוקה, אבטלה ורווחה כלכלית (הכנסה כספית, מספר המכוניות העומדות לרשות משק בית, תכונות דיור) ועוד. היישובים סודרו על פי הציון שקיבלו, מהנמוך לגבוה, וחולקו לעשר רמות (אשכולות). לכל יישוב ניתן דירוג מ-1 עד 10 – אשכול 1 מציין את הרמה החברתית-כלכלית הנמוכה ביותר ואשכול 10 – את הרמה הגבוהה ביותר.¹⁹

19 ניתוח המדד החברתי-כלכלי נערך עבור 255 רשויות מקומיות, מהן 201 עיריות ומועצות מקומיות ו-54 מועצות אזוריות, לפי המפה המוניציפלית המעודכנת לשנת 2019. כמו כן, המדד חושב עבור 990 יישובים בתוך המועצות האזוריות, לא כולל יישובים שבהם פחות מ-120 תושבים, וכן מקומות מחוץ ליישובים ויישובים שחסרים עבורם חלק מהמשתנים. נוסף על כך, המדד חושב עבור 1,629 אזורים סטטיסטיים בתוך 81 עיריות ומועצות המקומיות, שבהן בוצע עיגון של אוכלוסיית 2019 לאזורים סטטיסטיים, מהם 79 יישובים יהודיים ומעורבים ושני יישובים ערביים בלבד (נצרת ורהט). הסיבה לכך היא היעדר כתובות ביישובים ערביים ודרוזים במקורות המינהליים. הרשימה אינה כוללת את האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות. להרחבה, ראו נטליה ציבל, "אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה הודעה לתקשורת, אתר הלמ"ס, 2020.

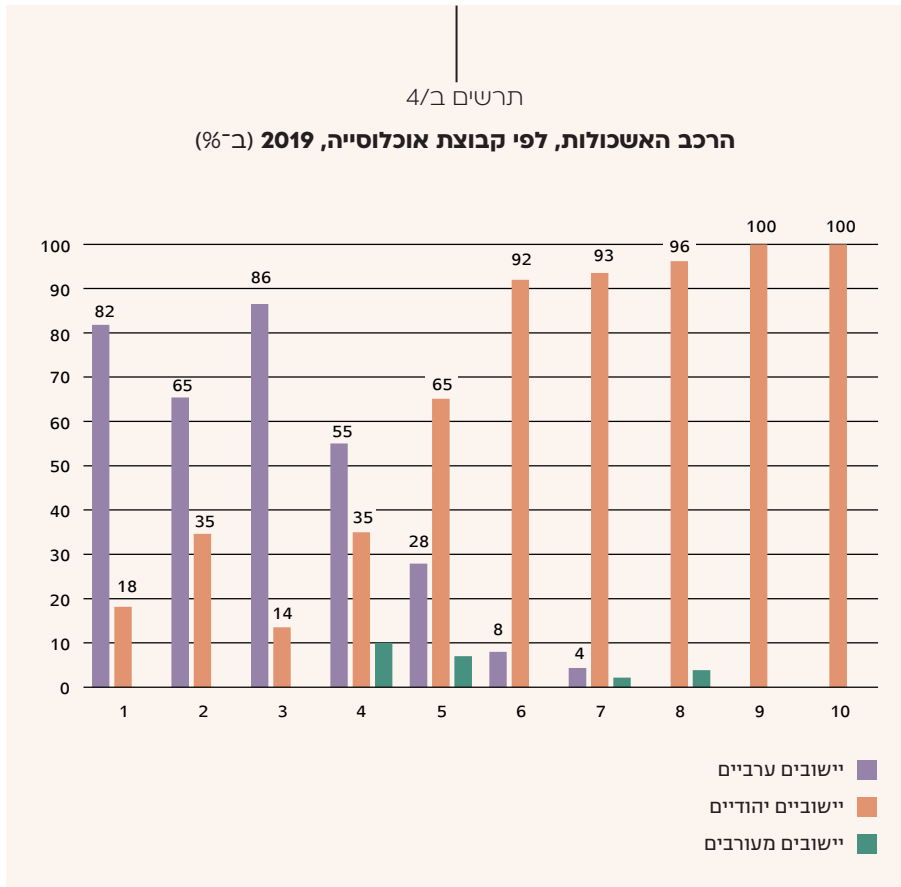

בתרשים ב/3 ניתן לראות כי 11% מהיישובים הערביים נמצאים באשכול 1, 20% – באשכול 2, 38% – באשכול 3 ו-13% – באשכול 4. כלומר, 82% מהיישובים הערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה חברתית-כלכלית, אשכולות 1-4. כמו כן, 14% מהיישובים הערביים הם באשכול 5, 2% – באשכול 6 ועוד 2% – באשכול 7. לעומתם, רק 14% מהיישובים היהודיים דורגו באשכולות הנמוכים ביותר, 1-4, ו-68% – באשכולות הגבוהים ביותר, 6-10.

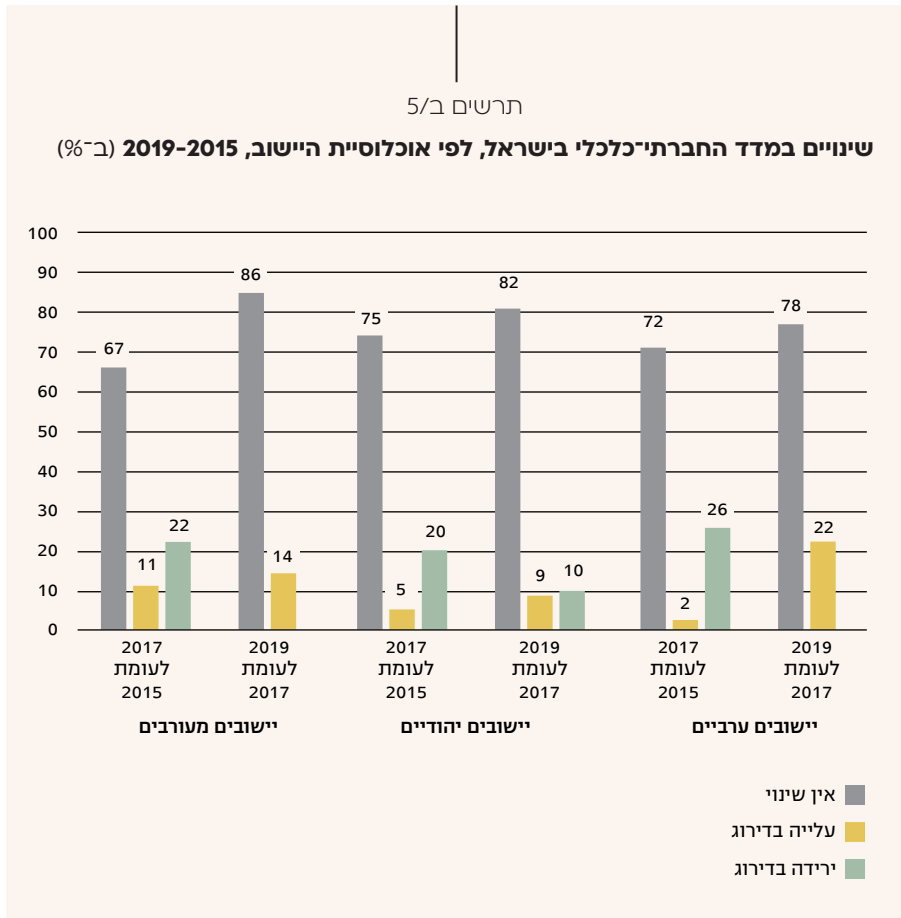
לפי הנתונים בתרשים ב/4, אפשר להצביע על מתאם גבוה בין אוכלוסיית היישוב לבין הדרוג החברתי-כלכלי שלו. כלומר, יישובים ערביים נמצאים באשכולות הנמוכים ביותר מבחינה כלכלית וחברתית, ואילו יישובים יהודיים – באשכולות הגבוהים ביותר. 82% מהיישובים באשכול 1 הם ערביים ו-18% יהודיים. 65% מהיישובים שבאשכול 2 הם ערביים ו-35% יהודיים. לעומת זאת, 100% מהיישובים

באשכול 9 ו-10, שהם הגבוהים ביותר, הם יהודיים ואין בהם שום יישוב ערבי או מעורב.

לוח ב/1 מציג את השינוי שחל בדירוג החברתי-כלכלי של היישובים הערביים לעומת היישובים היהודיים בשנים 2017-2019 (הדירוג של 2019 נעשה בשנת 2022, והוא הדירוג המעודכן ביותר שפרסמה הלמ"ס). הנתונים מצביעים על שינויים ותמורות לטובה, הן ביישובים הערביים והן ביישובים היהודיים וביישובים המעורבים. ניתן לזקוף את השינויים לתוכניות ולהשקעות הממשלתיות באוכלוסיות השונות ולמגמת השיפור הכללית במצב הכלכלי. מהנתונים אפשר לראות כי יישובים ערביים ויישובים מעורבים לא ירדו כלל באשכול, לעומת 16 יישובים יהודיים. תרשים ב/5 מציג את משמעות השינויים האלה בהרחבה.

לוח ב/1			
שינוי בדירוג החברתי-כלכלי בשנת 2019 לעומת 2017, לפי אוכלוסיית היישוב (במספרים מוחלטים)			
יישובים מעורבים	יישובים יהודיים	יישובים ערביים	
0	16	0	ירידה באשכול
1	14	19	עלייה באשכול
6	134	66	אין שינוי באשכול
7	164	85	סך הכול

מהנתונים האלה עולה כי בשנת 2019 לא ירד שום יישוב ערבי ושום יישוב מעורב בדירוג החברתי-כלכלי שלו בהשוואה לשנת 2017 (0%). לעומת זאת, 10% מהיישובים היהודיים ירדו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם. ניתן לראות גם כי 22% מהיישובים הערביים עלו בדירוג החברתי-כלכלי שלהם, לעומת 9% מהיישובים היהודיים ו-11% מהיישובים המעורבים. יתרה מזו, 78% מהיישובים הערביים, 82% מהיישובים היהודיים ו-67% מהיישובים המעורבים שמרו על הדירוג שלהם

ולא חל שום שינוי במעמד הכלכלי והחברתי בהשוואה לשנת 2019. לסיכום, אפשר לראות כי אומנם רוב היישובים הערביים נשארו באותו דירוג חברתי-כלכלי, אבל חלק לא מבוטל מהם עלו בדירוג.

עוני בחברה הערבית

על פי המוסד לביטוח לאומי, עוני הוא מצוקה כלכלית יחסית המוערכת בזיקה לרמת החיים המאפיינת את החברה הכללית. משפחה נחשבת ענייה אם תנאי חייה ירודים במידה ניכרת מתנאי החיים האופייניים לחברה כולה; למעשה, עניים הם אנשים שקיומם היום-יומי בסכנה, והם שרויים בדאגה תמידית לשרידותם הפיזית. סדרי עדיפויותיהם משתנים ובמרכזם עומדים המזון, המחסה והלבוש. לפיכך, הקריטריונים המגדירים אוכלוסייה ענייה הם הפניית מרבית משאביהם הכלכליים לצריכה של מוצרים בסיסיים וצריכה מועטה של שירותים ומותרות.²⁰

קו העוני שמוודד המוסד לביטוח לאומי הוא מדד יחסי, ועל פיו נקבע שיעור המשפחות שמעל לקו העוני ושיעור המשפחות שמתחת לקו הזה. הקריטריונים של המוסד לביטוח לאומי קובעים כי משק בית נחשב עני אם רמת החיים שלו, הנקבעת על פי ההכנסה הכספית הפנויה לנפש תקנית, נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית של משקי הבית. למשל, בשנת 2021 עמדה תחולת העוני בקרב משפחות בישראל על 21% וקו העוני לנפש תקנית עמד על 2,849 ש"ח לנפש. הניתוח בחלק הזה מבוסס על הנתונים שמפרסם המוסד לביטוח לאומי מדי שנה בשנה.²¹

20 להרחבה בעניין זה, ראו יפית אלפנדרי, "מדידת עוני מוחלט בישראל", אתר הלמ"ס, 2005.

21 להרחבה, ראו מירי אנדבלד, להב כראדי, רינה פינס וניצה (קלינר) קיסר, דוח ממדי העוני ואי-השוויון בהכנסות, ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, 2021.

לוח ב/2

תחולת עוני, לפי קבוצת אוכלוסייה, 1997–2021 (ב-%)

שנה	יהודים				ערבים			
	תחולת העוני				תחולת העוני			
	עומק העוני	ילדים	משפחות		עומק העוני	ילדים	משפחות	
			לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית			לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית
1997	26.4	15.8	13.4	30.8	25.5	43.9	37.9	50.8
1998	25.7	16.3	13.5	31.4	26.7	42.7	37.6	52.8
1999	26.7	16.7	14.4	29.2	24.6	52.9	42.3	52.6
2002	28.8	19.9	13.8	30.5	30.9	56.8	47.6	56.6
2003	29.2	21.2	14.9	30.5	32.2	57.5	48.3	56.9
2004	31.4	23.9	15.9	30.3	35.9	59.2	49.9	57.5
2005	31.3	24.4	15.8	29.8	35.3	64.2	52.1	58.6
2006	31.3	24.3	14.7	28.8	36.7	66.8	54.0	59.5
2007	32.0	23.8	15.0	28.3	37.0	62.5	51.4	58.3
2008	32.8	23.6	15.3	28.4	36.0	62.1	49.4	57.1

יהודים				ערבים				שנה
תחולת העוני				תחולת העוני				
עומק העוני	ילדים	משפחות		עומק העוני	ילדים	משפחות		
		לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית			לפי הכנסה נטו	לפי הכנסה כלכלית	
33.1	25.1	15.2	28.9	38.3	66.8	53.5	60.3	2009
34.6	24.1	14.3	28.0	37.2	65.8	53.2	60.7	2010
31.8	24.2	14.2	28.1	37.8	66.5	53.5	60.4	2011
29.8	22.9	14.1	26.0	39.6	67.9	54.4	59.5	2012
30.2	20.0	13.7	24.5	35.6	66.4	51.7	55.8	2013
31.5	21.6	13.6	24.7	38.4	63.5	52.6	57.2	2014
32.6	19.8	13.8	24.8	39.3	65.6	53.3	57.5	2015
31.6	21.1	13.2	24.9	36.0	61.7	49.2	52.4	2016
31.1	19.6	13.4	24.4	39.7	60.7	47.1	52.1	2017
30.6	21.2	13.4	24.1	36.6	57.8	45.3	50.2	2018
37.7	21.2	17.1	32.2	41.9	49	39.1	50.6	2021

מהנתונים שבלוח ב/2 ניתן ללמוד שאומנם אחרי העברת תשלומי הקצבאות למיניהן, יורד שיעור העוני מאוד, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים, ובכל זאת

יש פערים גדולים בין שתי האוכלוסיות. בשנת 1997 עמד שיעור העוני בקרב משפחות ערביות לפני תשלומי ההעברה על 50.8%, לעומת 30.8% בקרב משפחות יהודיות. אחרי תשלומי ההעברה ירד שיעור זה ל-37.6% בקרב משפחות ערביות, לעומת 13.5% בקרב משפחות יהודיות. ניתן לראות גם כי בשנת 1997 עמד שיעור הילדים הערביים העניים על 43.9%, לעומת 15.8% בקרב הילדים היהודיים. שיעורי העוני בקרב משפחות וילדים ערביים הלכו והחריפו בשנים 1999-2011, והם הגיעו לשיא בשנת 2010 – 60.7% מהמשפחות הערביות היו עניות לפני תשלומי ההעברה ו-53.2% אחרי תשלומי ההעברה, לעומת 28% בקרב משפחות יהודיות לפני תשלומי ההעברה ו-14.3% אחרי תשלומי ההעברה. שיעור הילדים העניים באותה השנה עמד על 65.8% בקרב ערבים ו-24.1% בקרב יהודים.

בשנת 2021 עמד שיעור המשפחות הערביות מתחת לקו העוני על 50.6%, לעומת 32.1% מהמשפחות היהודיות. אחרי תשלומים ההעברה ירדו שיעורי העוני הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים – 39.1% מהמשפחות הערביות נחשבו עניות, לעומת 17.12% מהמשפחות היהודיות. כמו כן, שיעור הילדים הערבים שהיו מתחת לקו העוני באותה השנה עמד על 49%, לעומת 21.2% בקרב הילדים היהודים. בין 2018 ל-2021 בלטה עלייה ניכרת בעומק העוני במרבית קבוצות האוכלוסייה. עם זאת, בקרב יהודים לא־חרדים עומק העוני לא השתנה ואף ירד במקצת, לעומת זאת, אצל חרדים הוא עלה ואצל ערבים הוא עלה במידה ניכרת.²²

אי אפשר להתעלם מהשלכות משבר הקורונה על המצב הכלכלי של המשפחות ושל הילדים בישראל, שכידוע לא היה משבר בריאותי בלבד. המשבר העיקרי בעקבות המגפה היה משבר חברתי-כלכלי. משפחות רבות נקלעו למשבר כלכלי שלא היה כמותו משום שבעקבות התפשטות הנגיף והסגרים מפרנסים ומפרנסות רבים מצאו את עצמם מחוץ למקום העבודה שלהם, מה שפגע בהכנסות שלהם וברמת החיים של משפחותיהם. בעקבות אובדן מקור ההכנסה העיקרי של המשפחות האלה צנחו חלק לא מבוטל מהן אל מתחת לקו העוני, במיוחד המשפחות שהיו להן הכנסות נמוכות והיו קרובות לקו העוני עוד טרם המשבר. מעניין בהקשר זה לבדוק את הקשר שבין ההשלכות הכלכליות של משבר הקורונה (בשנים שלאחר

22 להרחבה בעניין, ראו המועצה הלאומית לשלום הילד, השנתון הסטטיסטי, "ילדים בישראל 2022: לקט נתונים", אתר המועצה הלאומית לשלום הילד.

מכן), לבין העלייה, שתידון בסוף פרק זה, בפשיעה הכלכלית והמאורגנת בחברה הערבית בישראל. חלק מההשלכות האלה משותפות לאוכלוסייה הערבית ולאוכלוסייה היהודית החרדית, וכחות לכלל האוכלוסייה היהודית, ולכן יש חשיבות לדיון מיוחד בהשלכות הכלכליות של המשברים למיניהם מאז הקורונה ועד היום במסגרת שנתון החברה הערבית בישראל בשנים הבאות.

אוריינות דיגיטלית, נגישות לאינטרנט ורמת מחשוב

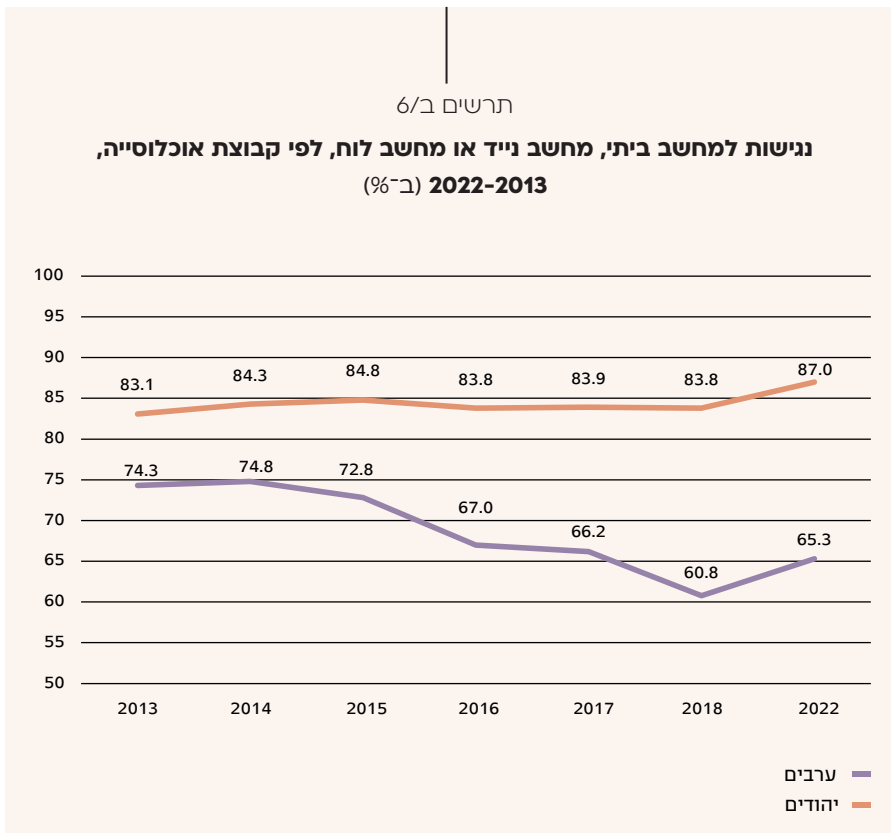
בשנים האחרונות זכה המושג **אוריינות דיגיטלית** ליחס מיוחד בקרב מקבלי החלטות, משרדי ממשלה וחוקרים. מגפת הקורונה חיידה והעצימה עוד יותר את חשיבותו של המושג, לנוכח השינוי שעברנו ברמה השירותית – מפעילות פרוטגטלית לפעילות מקוונת – כמעט בכל תחומי החיים. יצוין כי השימוש בכלים דיגיטליים אינו מיועד רק לצורכי הוראה ועבודה מרחוק, אלא גם לשימוש יעיל בשירותים ממשלתיים (לשכת תעסוקה, ביטוח לאומי ורשויות מקומיות), התנהלות מול בנקים, וכמובן לרכישת מוצרים וקניות מקוונות.

אומנם ניכרת עלייה של ממש בשיעורי האזרחים הישראלים העושים שימוש בכלים דיגיטליים, אבל הממוצע הכללי בישראל עדיין נופל מהממוצע הכללי במדינות ה-OECD.²³ למעשה, פער דיגיטלי נותן את הדעת לזמינות ולאיכות הנגישות לאמצעים דיגיטליים ואינטרנט; למודעות לאפשרויות, להזדמנויות ולסכנות הגלומות בשימוש באינטרנט, ולמיומנויות ולכישורים המאפשרים שימוש מיטבי באינטרנט. משום כך פערים חברתיים-כלכליים מחריפים את הפערים הדיגיטליים ומעצימים אותם.

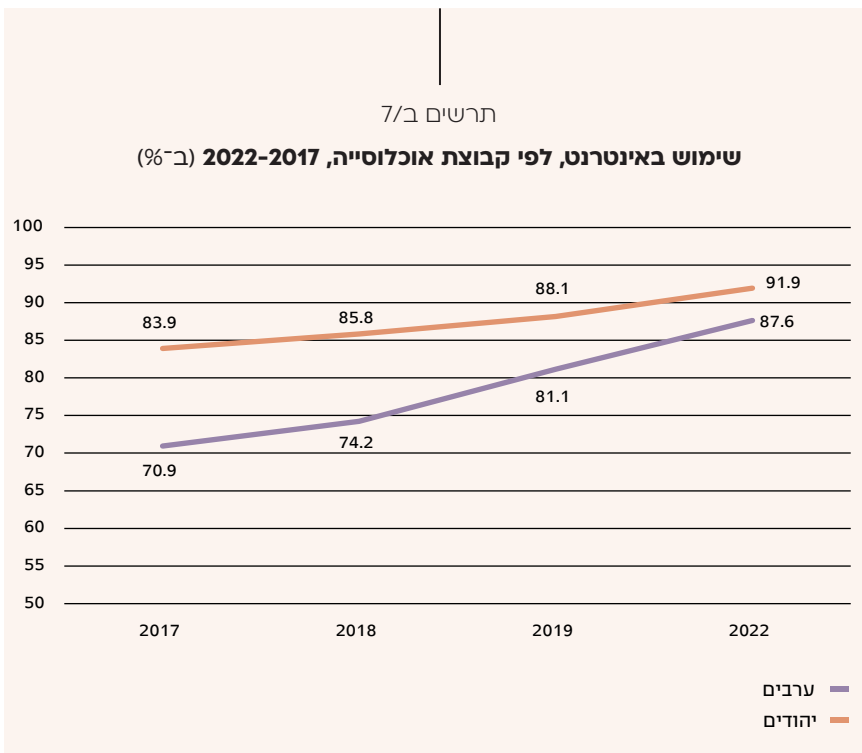
מנתוני הלמ"ס עולה מגמת ירידה משמעותית בנגישות של האזרחים הערבים בישראל למחשבים ניידים ולמחשבי לוח (טבלטים), הן ביחס לשנים

23 שיעור המשתמשים באינטרנט במדינות ה-OECD בשכבת הגיל 25-54 בשנת 2017 עמד על 92.8%, לעומת 88.4% בישראל. עם זאת, המצב בישראל טוב יותר מבארצות הברית, ביוון ובאיטליה. להרחבה בעניין, ראו עמרי זרחוביץ', "דו"ח המבקר: 'בעלי אוריינות דיגיטלית נמוכה יתקשו להשתלב בעבודה יציבה'", דה מרקר, 15.03.2021.

קודמות הן בהשוואה לאוכלוסייה היהודית בשנים 2013-2018. מגמה זו ידעה שיפור יחסי בשנים 2018-2022. בפרק הזמן הזה עמד שיעור הערבים שיש להם נגישות למחשבים ולמחשבי לוח על 65.3%, לעומת 87% בקרב יהודים (פער של 23%). מתברר שמשבר הקורונה חייד את הרלוונטיות, את החשיבות ואת החיוניות של המחשבים, הן לצורכי עובדה הן לצורכי לימודים, וחיידוד זה הוא שגרם לעלייה, הן בקרב ערבים הן בקרב יהודים.

כפי שמראה תרשים ב/7, הפער הדיגיטלי בין יהודים לערבים הולך ומצטמצם. מנתוני הלמ"ס עולה כי בשנת 2022 עמד שיעור הערבים המשתמשים באינטרנט על 88%, לעומת 81% בשנת 2019. כלומר, עלייה ניכרת של 7%. לעומת זאת, שיעור היהודים שהשתמשו באינטרנט בשנת 2022 עמד על 92% בהשוואה ל-88% בשנת 2019. כלומר, עלייה של 4% בערך. אם כן, הפער בין יהודים לערבים בשנת 2022 הצטמק ל-2.4%²⁴.

24 להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.3, מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי, 2019; נתונים מיהליים של הלמ"ס, 2022.

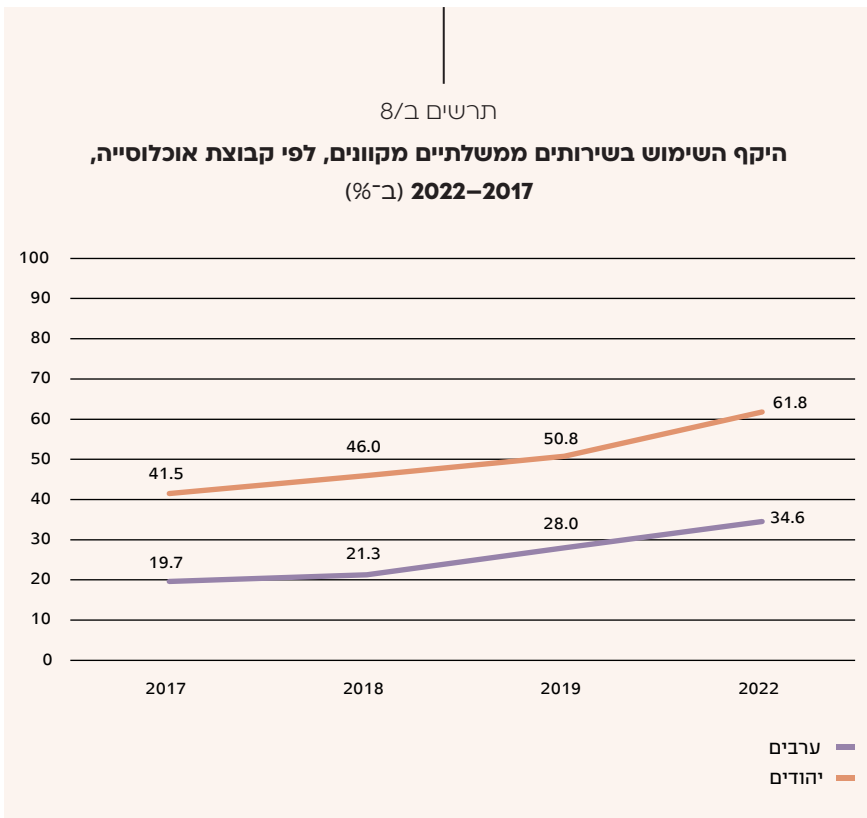
את הפערים בין החברה היהודית לחברה הערבית מבחינת השימוש באינטרנט לעומת הפערים בנגישות למחשבים לסוגיהם אפשר להסביר בשימוש ההולך וגובר בטלפונים החכמים. עם זאת, דוח מבקר המדינה וניירות מדיניות של איגוד האינטרנט הישראלי מצביעים על פערים של ממש במיומנויות דיגיטליות ובמאפייני השימוש באינטרנט. כפי שצינו בשנתון הקודם (2021), פער זה במיומנויות ובמאפייני השימוש, מנציח ואף מרחיב את הפערים החברתיים²⁵ כלכליים בין שתי האוכלוסיות.

דוגמה אחת לכך היא השימוש הנמוך יחסית של הערבים בשירותים ממשלתיים ומוניציפליים מקוונים. כידוע, היום אפשר לשלם קנסות וחובות, למלא טפסים, להגיש בקשות, תלונות ופניות ציבור ולקבל שירותים רבים אחרים דרך אתר האינטרנט של המשרד או החברה הממשלתית. מנתוני הלמ"ס ניתן לראות כי בשנת 2022 השתמשו 62% מהאוכלוסייה היהודית שימוש מקוון בשירותי רשויות השלטון ומשרדי הממשלה למיניהם, לעומת 35% מהאוכלוסייה הערבית. אומנם בשתי האוכלוסיות ניכרת עלייה, אך עדיין יש פער עצום ביניהן – 27%. נתון זה עולה בקנה אחד עם ממצאי סקר איגוד האינטרנט משנת 2017, שהראה כי השימוש באינטרנט במישור הבידורי גבוה יותר בקרב ערבים מבקרב יהודים – 61% מהיהודים משתמשים ברשתות החברתיות לעומת 73% מהערבים, ואילו בעניינים מקצועיים ניכרת מגמה הפוכה.²⁶ כלומר, מצד אחד, בחברה הערבית ניכרת עלייה בשימוש במחשבים ניידים ובטלפונים חכמים, המחייב אוריינות דיגיטלית מסוימת ומיומנויות לא פשוטות; מצד שני, השימוש הזה הוא בעיקרו בידורי, ולא שימוש בשירותים הממשלתיים והמוניציפליים המקוונים. ייתכן שהסיבות לכך קשורות גם למידת האמון של הציבור הערבי בממשלה על

25 להרחבה, ראו הלמ"ס, לוח 11.5, "מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי", 2019; נתונים מניהליים של הלמ"ס, 2022. על המיומנויות הדיגיטליות ומאפייני השימוש באינטרנט בחברה הערבית, ראו גם אסמאא גנאיים, **האינטרנט בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב ראשונית והמלצות למדיניות**, פתח תקווה: איגוד האינטרנט הישראלי, 2018.

26 יצוין גם כי חלק ניכר מהשירותים הממשלתיים אינם מצויים בשפה הערבית, וחוסר זה מוסיף, כמובן, לקושי להגביר את השימוש בשירותים ממשלתיים מקוונים בחברה הערבית.

זרועותיה השונות, ולחששות מחדירה לפרטיות. אי לכך, יש להשקיע משאבים בקמפיינים ציבוריים המכוונים לציבור הערבי כדי לעודד אותם לעשות שימוש אינטנסיבי יותר בשירותים הציבוריים המקוונים, ולהבליט את היתרונות הרבים ששירותים מהסוג הזה מגלמים בתוכם.

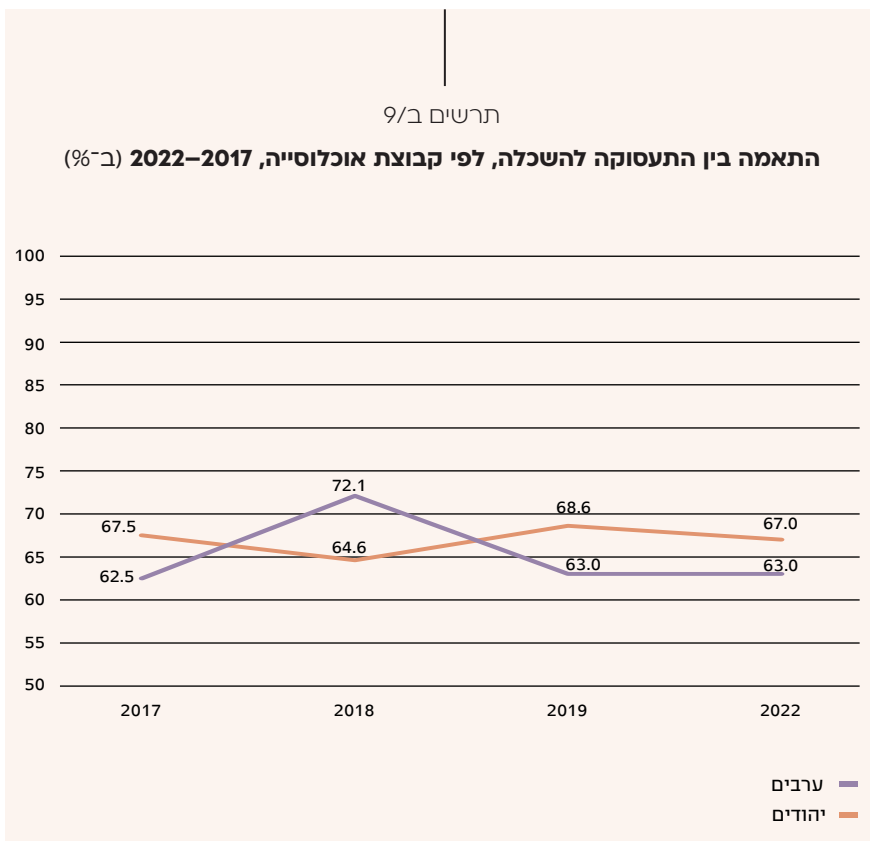
עמדות, תחושות ושביעות רצון מאיכות החיים

הסקר החברתי של הלמ"ס הוא סקר שנתי שוטף. הוא פורסם בפעם הראשונה בשנת 2002²⁷ ומטרתו היא לספק מידע עדכני על רווחת האוכלוסייה בישראל ועל תנאי חיה. תוצאות הסקר משמשות מגוון משתמשים: נבחרי ציבור, קובעי מדיניות, משרדי ממשלה, חברות ממשלתיות, רשויות מקומיות, חוקרים ומכוני מחקר, סטודנטים ותלמידים, חברות מסחריות והציבור הרחב. מספר המשיבים לסקר הוא כ-7,500 איש מהאוכלוסייה הבוגרת: בני 20 ומעלה. את הסקר עורכים סוקרי הלמ"ס בבתי הנדגמים בריאיון פנים אל פנים. בתקופת הקורונה בלבד ערכה הלמ"ס את הסקר החברתי בראיונות טלפוניים.

בסקר שני חלקים עיקריים: חלק קבוע, ובו כ-200 שאלות קבועות במגוון תחומי חיים, כגון בריאות, דיור, תעסוקה ומצב כלכלי, וחלק משתנה, העוסק בכל שנה בהרחבה בנושא אחד או שניים. בסעיף זה נציג נתונים מתוך הסקר החברתי בשנים 2002-2022, ונדון הן בשינויים על ציר הזמן והן בנתונים השוואתיים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים במדינה. סקר זה מאפשר להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על איכות חיהם ושביעות רצונם של האזרחים בישראל בכלל, ושל האזרחים הערבים בפרט.

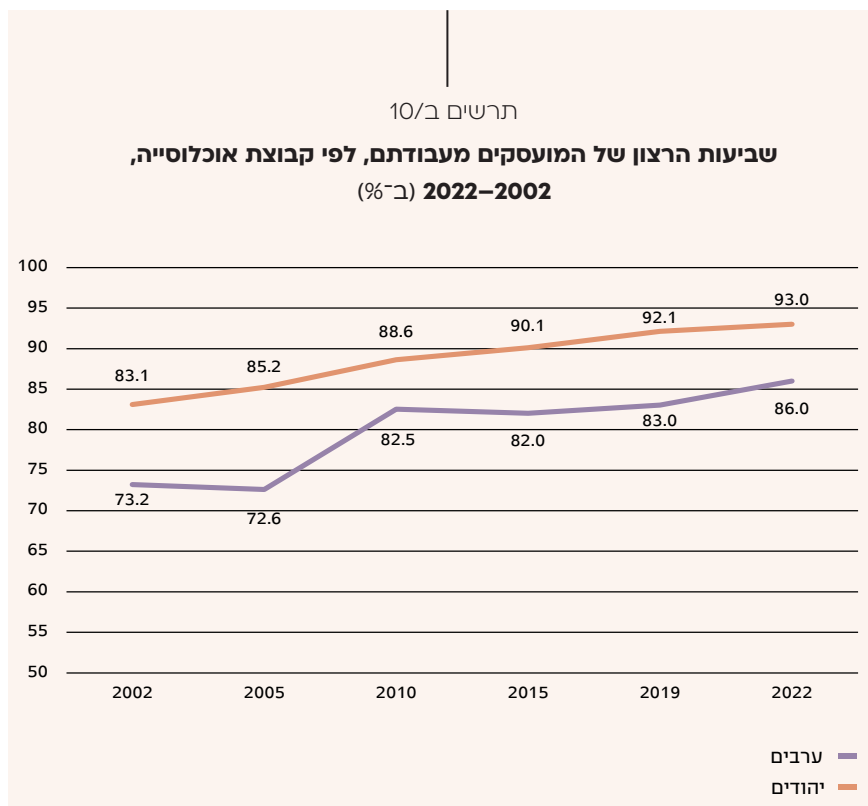
מתרשים ב/9 אפשר ללמוד כי בשנת 2017 היו 62.5% מהערבים מועסקים בעבודות שתאמו את ההשכלה שלהם, לעומת 67.5% יהודים. שיעור זה עלה בשנים שלאחר מכן, ובשנת 2022 הגיע ל-63% בקרב האזרחים הערבים, לעומת 67% בקרב היהודים. מבחינת המובהקות הסטטיסטית ובריאה רב-שנתית, נתוני הסקר אינם מצביעים על שינוי מובהק בנושא זה בכל אחת מהקבוצות בפני עצמה, וגם בהבדלים בין הקבוצות. כלומר, מעט יותר יהודים מועסקים בעבודות התואמות את השכלתם. תופעה זו יכולה ללמד על תחומי הלימודים שבחורים בנים ובנות מקבוצות מיעוט, ועל "הצפה השכלתית" במקצועות מסוימים, משום שהם אינם עומדים בתנאי הסף של מקצועות יוקרתיים. הצפה השכלתית בתחומים מסוימים גורמת לכך שמשכילים רבים בוחרים מקצועות

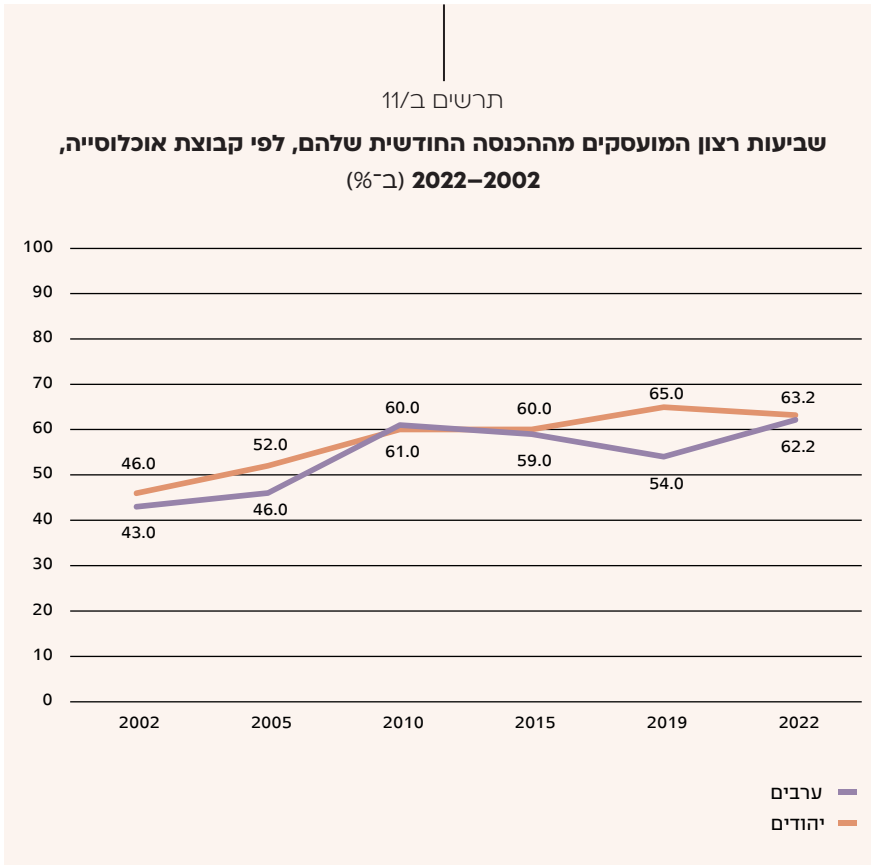
שאינם תואמים את ההשכלה שבחרו, לא מתוך רצון אלא בעקבות אילוצים מבניים. בהקשר זה יש לתת את הדעת לא רק לעיסוק בעבודות שאינן תואמות את ההשכלה, אלא גם לשיעורי האבטלה בקרב אקדמאיים ערבים (ראו בהרחבה בפרק על שוק העבודה ובפרק על חינוך והשכלה גבוהה). בהקשר זה ניתן לציין בעיקר את האבטלה בקרב נשים ערביות שלמדו לתעודת הוראה במכללות לחינוך והכשרות מורים.²⁸

28 להרחבה, ראו הלמ"ס, "מועסקים שתפקידם בעבודה תואם את לימודיהם", הסקר החברתי, 2022.

תרשים ב/10 מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מעבודתם, ועולות ממנו שתי תובנות מרכזיות. ראשית, שביעות רצונם של האזרחים הערבים מעבודתם עולה זה שני עשורים והגיעה לשיא ב־2022. בשנת 2002 ציינו 73.2% מהערבים שהם שבעי רצון מעבודתם, שיעור זה הגיע ל־81.1% בשנת 2008, ירד ל־77.3% ב־2014 ועלה שוב ל־86% בשנת 2022. שנית, ניתן לראות כי למרות העלייה בקרב הערבים, האזרחים היהודים דיווחו על שביעות רצון גבוהה יותר. ניתוח הנתונים מצביע על פער קבוע בין היהודים לערבים בשביעות הרצון מהעבודה לטובת היהודים. בהתאם לכך, ניתן לראות כי בשנת 2002 היו 83.1% מהיהודים שבעי רצון מהעבודה, ושיעור זה הגיע ל־93% ב־2022.²⁹

תרשים 11/ב מציג את שביעות הרצון של האזרחים בישראל מההכנסה החודשית הממוצעת שלהם. בניגוד לשביעות הרצון הגבוהה יחסית מהעבודה עצמה, שיעור שביעות הרצון של האזרחים, יהודים וערבים כאחד, מההכנסה החודשית נמוכה יותר, והפער בין היהודים לערבים הולכים ומצטמצמים. בשנת 2002 דיווחו 43% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 46% מהיהודים. שביעות הרצון מההכנסה הלכה ועלתה עם השנים על רקע השיפור במצב הכלכלי. בשנת 2010 ציינו 61% מהערבים שהם שבעי רצון מההכנסה שלהם, לעומת 60% מהיהודים, בשנת 2014 חלה ירידה משמעותית,

ר-52% מהערבים ציינו כי הם שבעי רצון, לעומת 62% מהיהודים. יתרה מזו, בשנת 2022 חלה עלייה בקרב היהודים, והיא הגיעה ל-63%, שיעור דומה לשיעור הערבים – 62% מהם דיווחו על שביעות רצון מההכנסה שלהם. אפשר לזקוף את העלייה בשביעות הרצון מההכנסה להסכמים הקיבוציים שחייבו את העלאת שכר המינימום בעשור האחרון, וגם לתוכניות ממשלתיות רבות שהביאו לשיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל.³⁰

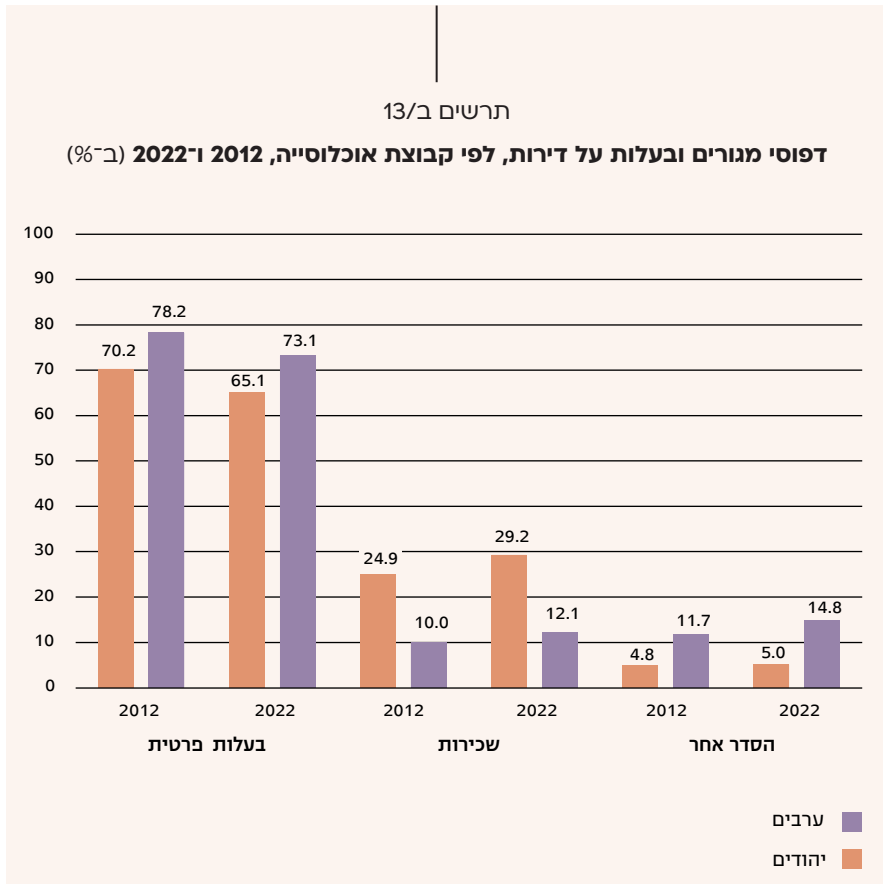
30 הרחבה, ראו הלמ"ט, "שביעות הרצון של המועסקים מההכנסה שלהם", שם.

כפי שניתן לראות בתרשים ב/12, במידת שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בשתי האוכלוסיות בישראל ניכר שינוי של ממש. על פי ממצאי הסקר החברתי, בשנת 2015 ציינו 52% מיהודים ו-59% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. לעומת זאת, בשנת 2022 דיווחו 70% מהיהודים ו-51% מהערבים כי הם מרוצים ממצבם הכלכלי. כלומר, הייתה עלייה משמעותית בקרב יהודים, שהסתכמה ב-18%, וירידה יחסית בקרב ערבים, ב-8%. שביעות הרצון מהמצב הכלכלי מושפעת הן מנתונים אובייקטיביים הקשורים בהכנסה החודשית הממוצעת וביוקר המחיה, והן מנתונים סובייקטיביים הקשורים לתפיסות, לעמדות ולציפיות של האדם מעצמו וביחס לקבוצות השוואה למיניהן.³¹

בעשור האחרון בלטו תמורות ושינויים בקרב האזרחים הערבים בכל הקשור בבעלותם הפרטית על קרקעות, בתים ודירות. נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2012 החזיקו 78% מהערבים דירה פרטית, ובשנת 2022 ירד השיעור הזה ל-73% (ירידה של 5% בערך). בקרב האוכלוסייה היהודית חלה ירידה דומה, מ-70% בשנת 2012 ל-65% בשנת 2022 (ירידה של 5%). לעומת זאת, חלה עלייה בשיעור הערבים והיהודים ששכרו דירה. בקרב הערבים העלייה הייתה קטנה יחסית, מ-10% בשנת 2012 ל-12% בשנת 2022, ובקרב יהודים מ-25% בשנת 2012 ל-29% בשנת 2022. עם זאת, ניתן להבחין של-15% מהערבים היה "הסדר אחר" במשטר הבעלות על הדירות בשנת 2022, לעומת 5% בקרב יהודים. כמו כן, שיעור הערבים שהייתה בבעלותם דירה פרטית גבוה משיעור היהודים, ושיעור היהודים השוכרים דירה גבוה מזה של הערבים. נתוני הלמ"ס אינם עולים בקנה אחד עם הנתונים שברישומים של אגודת הגליל. רישומי אגודת הגליל הראו כי ב-2017 ל-90% מהערבים הייתה דירה פרטית, ורק 7% שכרו דירה. יש לציין כי ההבדלים אלו נובעים בעיקרם מהשוני במתודולוגיות של הסקרים. שוני זה יוצר לעיתים פערים בממצאים ומקשה על השוואה. כמו כן, יש להביא בחשבון שבעלי דירה המשכירים את הדירה שבבעלותם ביישוב שלהם ושוכרים דירה במקום אחר עשויים לדווח בסקר שהם גרים בשכירות.³²

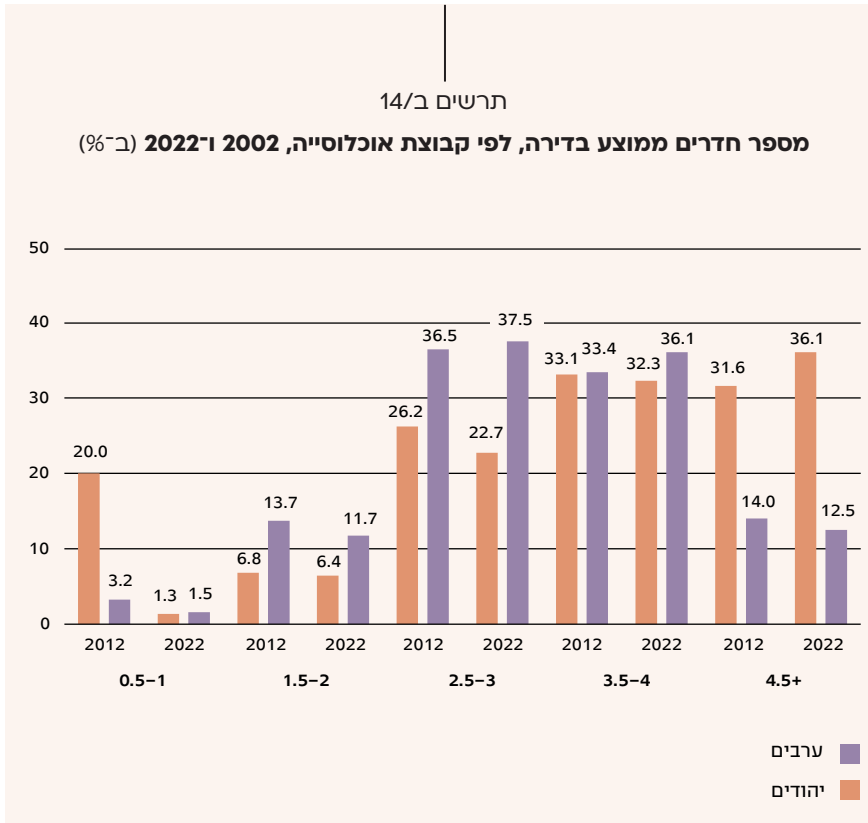
31 להרחבה, ראו הלמ"ס, "שביעות הרצון מהמצב הכלכלי", שם.

32 להרחבה, הלמ"ס, "דפוסי דויר", שם.

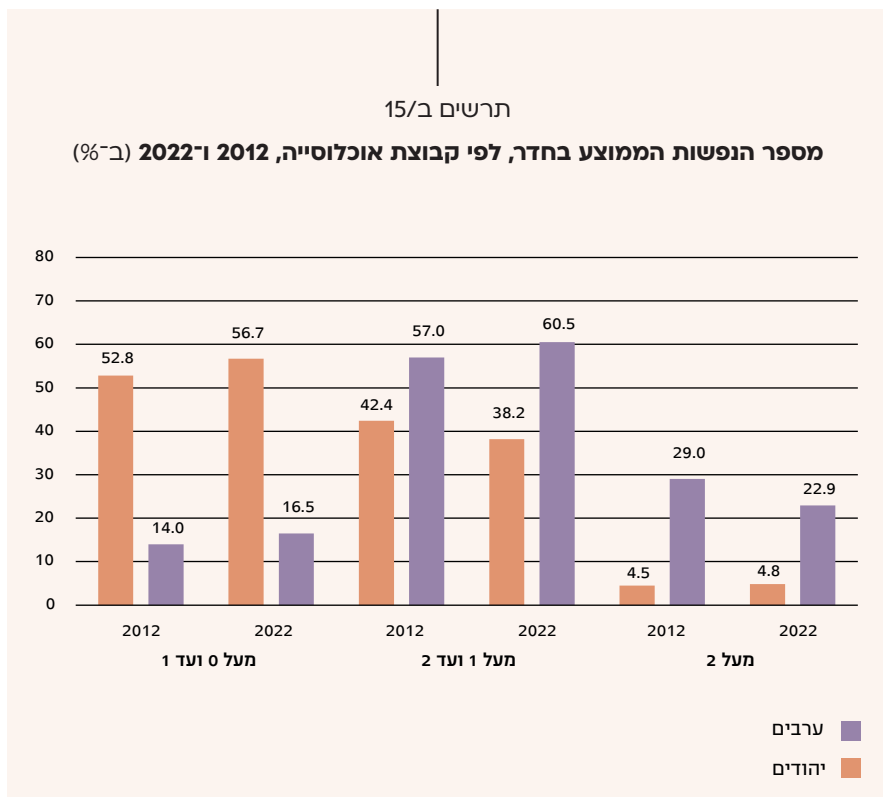
על כל פנים, ניתן למנות כמה גורמים שחוללו והעצימו את מגמת הירידה בבעלות הפרטית על דירות בחברה הערבית: האחד קשור בירידה המתמשכת בהיקף הקרקעות הזמינות לבנייה ובצפיפות הגדולה בשכונות וביישובים הערביים. הגורם השני הוא העלייה במחירי הנדל"ן, יוקר הדיור ומחירי הקרקעות, המקשים על זוגות צעירים לרכוש דירות או קרקעות לצורכי בנייה. הגורם השלישי קשור לבחירה של זוגות צעירים ומשכילים לגור ביישובים עירוניים – בשלבים הראשונים הם מתקשים לרכוש דירה בעיר ולכן גרים בשכירות. נוסף על כך, יש לציין כי יש משפחות ערביות שאין להן בית או דירה בבעלותן הפרטית וגם אינן

שוכרות דירה או בית, אלא גרות באוהלים, בעיקר ביישובים הבלתי מוכרים בנגב, הואיל ועדיין אין פתרונות תכנוניים זמינים להכשרת הבנייה ביישובים האלה.

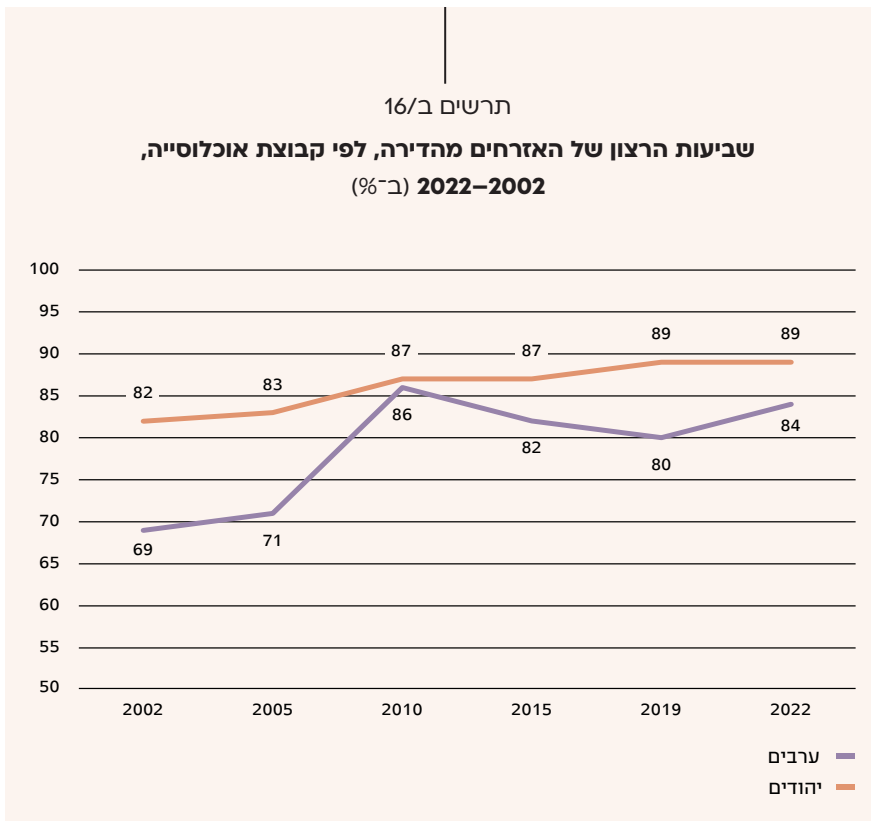

כאמור, השינויים שעוברת החברה הערבית לא פסחו על היבטים הקשורים בדפוסי המגורים והמאפיינים הכרוכים בכך. בתרשים 14/ב ניכרת ירידה במספר החדרים בבתים, וגם ירידה במספר הנפשות החולקות את אותו החדר. שינוי זה קשור בשינויים הסוציו-דמוגרפיים שנדונו בפרק הראשון, ובמיוחד בתהליך ההתגרענות של המשפחה, כלומר במעבר מחיים במשפחה מורחבת לחיים במשפחה גרעינית. בתהליך זה קשורים הירידה בשיעורי הילודה והירידה בשיעורי הגידול הטבעי בחברה הערבית בהשוואה לעשורים הראשונים שלאחר קום

המדינה. ניתן לראות כי בשנת 2002 ל-20% מהיהודים היו דירות שמספר החדרים הממוצע בהן נע בין 0.5 ל-1, לעומת 3% בקרב הערבים. נתון זה ירד פלאים הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים בשנת 2022. לעומת זאת, שיעור הערבים הגרים בדירות בנות 2.5-3 חדרים נותר יציב (37% ב-2002, 38% ב-2022), וזה גודל הדירה השכיח בקרבם. יתרה מזו, חל גידול בשיעור הערבים שהחזיקו דירות שיש בהן 3.5-4 חדרים: 36% בשנת 2022, לעומת 33% בשנת 2012. הנתונים האלה עולים בקנה אחד עם הירידה בצפיפות הדיור של המשפחות הערביות, כלומר, ירידה במספר הנפשות הממוצע בכל חדר, כפי שנראה בתרשים ב/15.³³

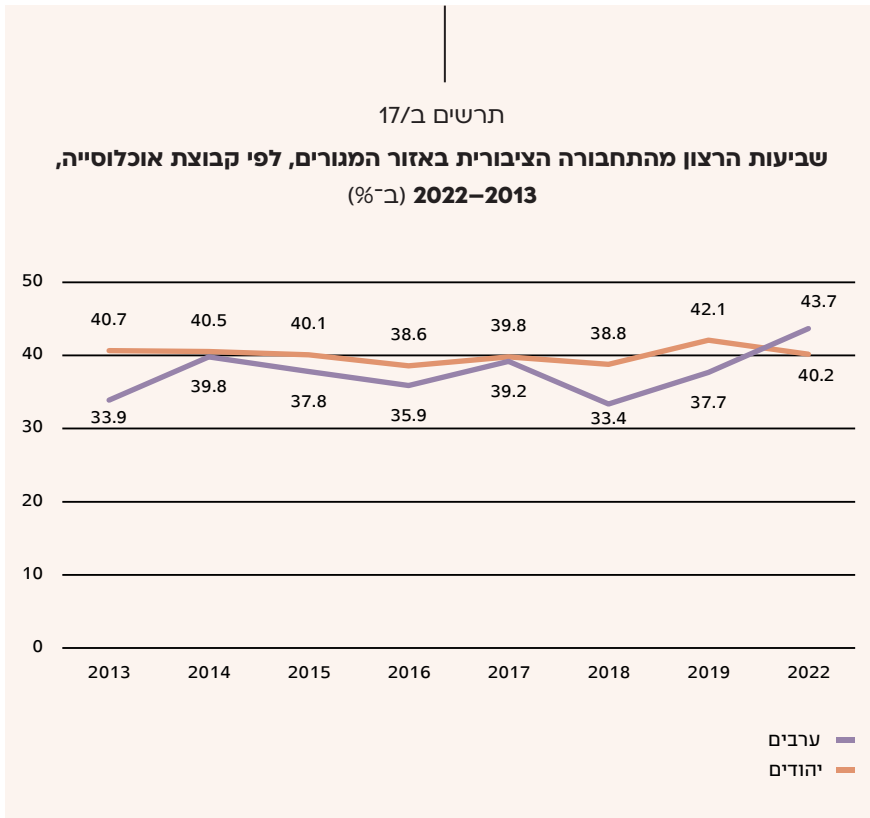
כפי שאפשר לראות בתרשים ב/15, ניכרת ירידה הן בקרב ערבים והן בקרב יהודים במספר הממוצע של הנפשות בחדר על ציר הזמן. ביתר פירוט נציין כי שיעור הדיווח על יותר משתי נפשות בחדר בממוצע ירד בקרב הערבים מ-29% בשנת 2012 ל-23% בשנת 2022, ובאותן שנים עלה שיעור המדווחים על 0 עד 1 נפשות בחדר, מ-14% בשנת 2012 לכמעט 17% בשנת 2022. ניתן לסכם ולומר כי מספר הנפשות הממוצע בכל חדר בקרב יהודים הגיע ל-0.79 ול-1.33 בקרב ערבים.³⁴

34 להרחבה, ראו הלמ"ט, "צפיפות הדיור לפי קבוצות אוכלוסייה", שם. נתון זה מתאים לנתונים שמפרסמת אגודת הגליל בסקר החברתי-כלכלי אחת לכמה שנים, על בסיס ראיונות פנים מול פנים. להרחבה, ראו جمعية الجليل (לעיל הערה 15).

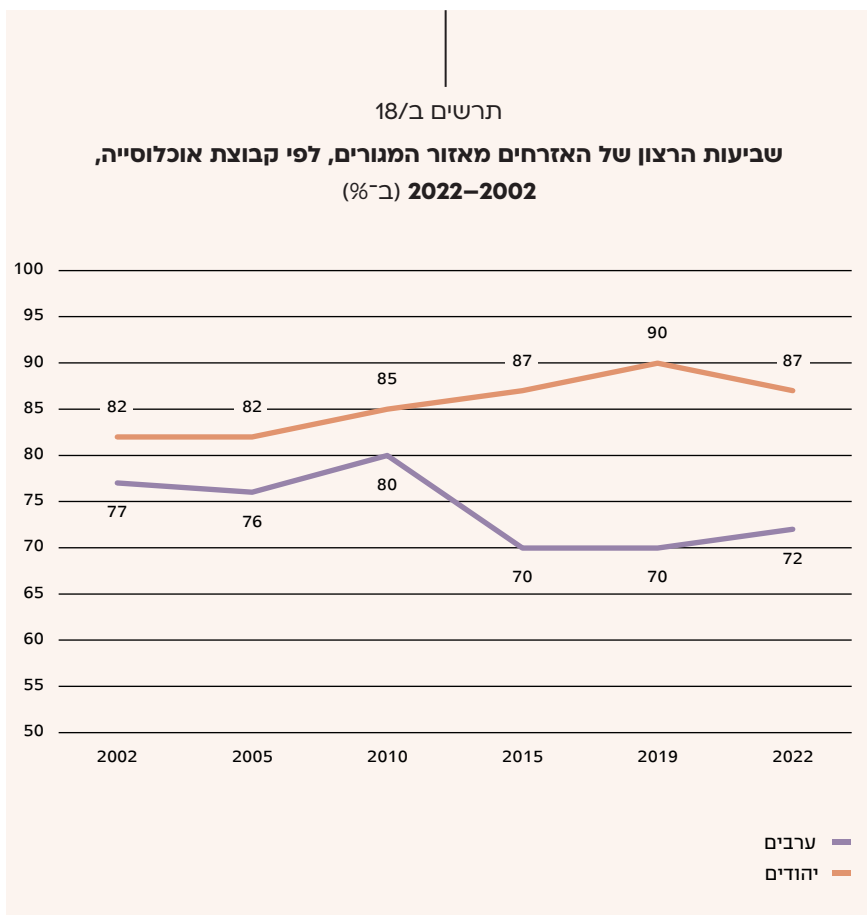
כפי שהראינו בתחילת פרק זה, הרוב המכריע של הציבור הערבי מתגורר ביישובים ערביים הומוגניים, ורק חלק קטן יחסית ביישובים מעורבים או יהודיים. היישובים הערביים מאופיינים בדפוסי בנייה מסורתיים, והרוב המכריע גרים סמוך למשפחה המורחבת שלהם, ובחלק מהמקרים תושביהן של שכונות שלמות מגיעים מאותה משפחה מורחבת. התפתחות שכונות חדשות ביישובים הערביים בשנים האחרונות הביאה למגמת שינוי בדפוסים האלה ולניתוק הזוגות הצעירים מהמשפחות המורחבות שלהם, לצד עלייה בהיקף ההגירה של משפחות ערביות מיישובים ערביים ליישובים יהודיים ומעורבים. שינוי זה קשור לגורמי דחיפה המביאים את האדם לעזוב את מקום מגוריו ולגורמי משיכה המביאים לבחירה במקום מגורים מסוים אחר על בסיס יתרונותיו וההזדמנויות שהוא מציע. ככלל, הבחירה להגר נובעת מאי־שביעות רצון ממקום המגורים ומהרצון לשפר את איכות החיים. המגמה המסתמנת בציבור הערבי בעקבות שילוב הגורמים האלה היא של הגירה שלילית בחלק ניכר מהיישובים הערביים. דוגמה להגירה בשל גורמי משיכה היא הבחירה של צעירים משכילים המשתלבים במקצועות מניבי שכר בשוק העבודה לעבור למקום מגורים העונה על הדרישות ותנאי הסף שלהם. גורמי דחייה הם, למשל, הצפיפות ביישובים הערביים, מצבן הירוד של התשתיות, האיכות הנמוכה של מערך השירותים המוניציפליים, ובעיקר הירידה המתמשכת בתחושת הביטחון האישי, המביאים משפחות ערביות רבות בשנים האחרונות לעזוב את מקום מגוריהם. אומנם, כפי שראינו לעיל, חלה עלייה ברמת שביעות הרצון של הערבים מהדירה שלהם (מ־69.5% בשנת 2002 ל־84% בשנת 2022), אך שביעות הרצון מהדירה איננה מלמדת על שביעות הרצון מאזור המגורים, כפי שניתן לראות למשל בתרשימים

ב/17 ו־ב/18.³⁵

מתרשים ב/17 אפשר להבחין במגמת עלייה בשביעות הרצון של הציבור הערבי מהתחבורה הציבורית באזור המגורים, לעומת יציבות בשביעות הרצון בקרב יהודים. זינוק זה, מ-34% בשנת 2013 ל-44% בשנת 2022, קשור בכמה גורמים. ראשית, פיתוח מערך של תחבורה ציבורית בתוך היישובים הערביים ותקצובו בתוכניות הפיתוח הכלכליות של הממשלה של מס' 922 (משנת 2015) ומס' 550 (משנת 2021). כיום ניתן להבחין ביותר תחנות וקווי האוטובוס העירוניים ובין עירוניים ביישובים הערביים העונים על הצרכים הבסיסיים של הציבור הערבי שאין בבעלותו רכב פרטי. שנית, פיתוח מערך התחבורה הציבורית כחלק מהתהליך ההנגשה של מרכז הארץ והמוקדים העירוניים ליישובים הערביים,

ובמיוחד רכבת ישראל, שחלק ניכר מתחנותיה קרובות כעת ליישובים הערביים. נוסף על כך, הוקצו קווי אוטובוס מיוחדים למוסדות להשכלה גבוהה, כחלק מתהליך ההנגשה. אומנם תהליך זה עדיין בחיתוליו ורחוק מלהיות מיטבי, אך השינוי הזה בא לידי ביטוי בנתונים. אי לכך, הנתון כאן מלמד יותר על מצבה העגום של התחבורה הציבורית בישראל, ופחות על הפער בין יהודים לערבים.³⁶

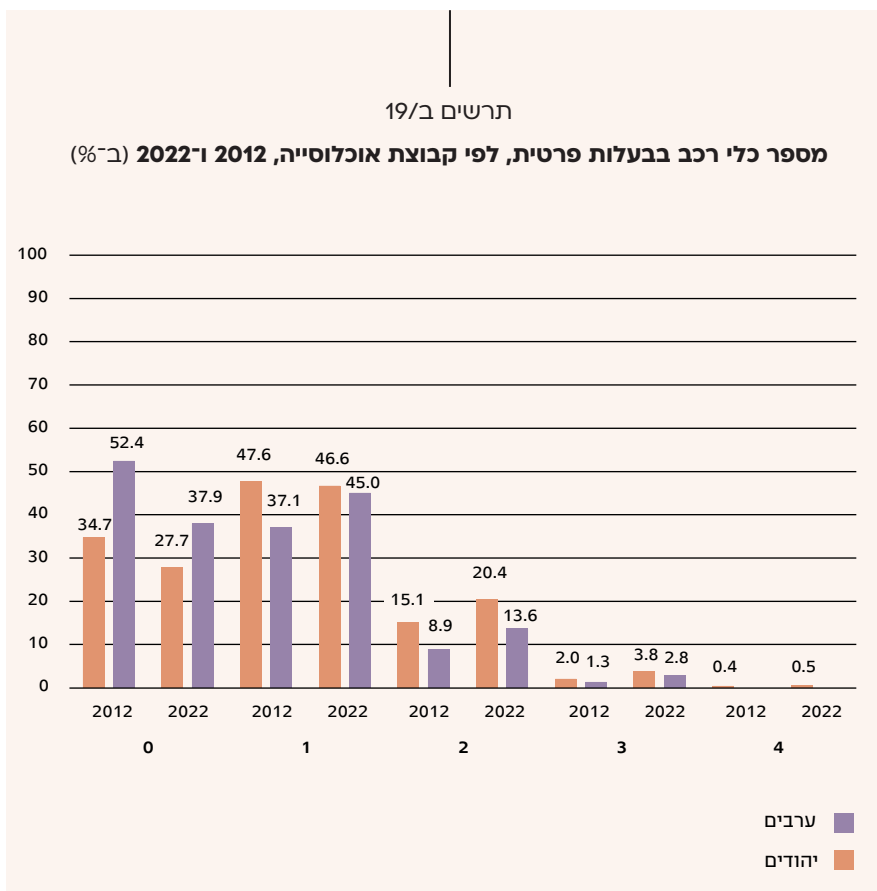

36 להרחבה, הלמ"ס, "שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית באזור המגורים", שם.

תרשים ב/18 מציג כמה מגמות מקבילות. ראשית, פער גדול יחסית בין האוכלוסייה הערבית לבין האוכלוסייה היהודית במידת שביעות הרצון מאזור המגורים (פער של 15% בממוצע). שנית, דעיכה במידת שביעות הרצון של האוכלוסייה הערבית מאזור המגורים בשני העשורים האחרונים (ירידה ב-7% בממוצע). שלישית, עלייה במידת שביעות הרצון מאזור המגורים בקרב האוכלוסייה היהודית בשני העשורים האחרונים (5% בממוצע). שביעות הרצון מאזור המגורים מושפעת מגורמים רבים, ובהם איכות החיים, מערך השירותים העירוני ותחושת הביטחון האישי. אומנם בעשור האחרון יש כאמור השקעה בתשתיות ובשיפור מערך השירותים המוניציפליים ביישובים הערביים על רקע התוכניות הממשלתיות ו-922 ו-550, אך מנגד ניכרת עלייה חדה בהיקפי האלימות והפשעה, כפי שנראה בהמשך פרק זה, והיא מדירה שינה מעיניהם של כל האזרחים הערביים באשר הם. על פי הסקר החברתי של הלמ"ס, 80% מהאזרחים הערבים היו שבעי רצון מאזור המגורים שלהם בשנת 2010, לעומת 85% מהיהודים. אולם בשנת 2022 היו 87% מהאזרחים היהודים שבעי רצון מאזור המגורים שלהם, לעומת 72% בקרב ערבים.³⁷

בעלות פרטית על מכוניות היא עוד סמן שביכולתו להצביע על איכות חייו של הפרט. בעלות פרטית על כלי רכב היא נגזרת של המצב הכלכלי והתעסוקתי ושל המעמד החברתי, וביטוי גם למידת הנגישות של התחבורה הציבורית. כלומר, מידת שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית משפיעה גם על הבעלות הפרטית על רכב. אם יש ביישוב ובסביבתו מערך נגיש, זמין ונוח של תחבורה ציבורית, משפחות יכולות להרשות לעצמן לוותר על רכב בבעלות פרטית. הנתונים בתרשים ב/19 מראים כי במשך השנים חלה עלייה בבעלות הפרטית על מכוניות, הן בקרב יהודים הן בקרב ערבים. בשנת 2012 ל-52% מהמשפחות הערביות לא היו מכוניות, לעומת 35% מהמשפחות היהודיות. שיעור זה השתנה מאוד בעשור האחרון – בשנת 2022 ירד שיעור הערבים שאין להם רכב פרטי ל-38%, ואילו שיעור היהודים שאין להם רכב פרטי ירד ל-28%. בשנת 2022 למחצית מהערבים כמעט (45%), כמו למחצית מהיהודים כמעט (46%) היה כלי רכב אחד בבעלותן. כמו כן, ניתן לראות כי בתוך עשור חל גידול של

ממש בשיעור המשפחות הערביות שבבעלותן שתי מכוניות ויותר, מ-10% בשנת 2012 ל-18% בשנת 2022, לעומת 25% באוכלוסייה היהודית (17.5% בשנת 2012). ניתן לזקוף מגמה זו הן לשיפור המצב הכלכלי ומצב התשתיות ביישובים הערביים, והן לעלייה בשיעורי ההשכלה ובמספר המפרנסים הממוצע בכל משק בית, המעלה את הצורך של משפחות ביותר ממכונית אחת.³⁸

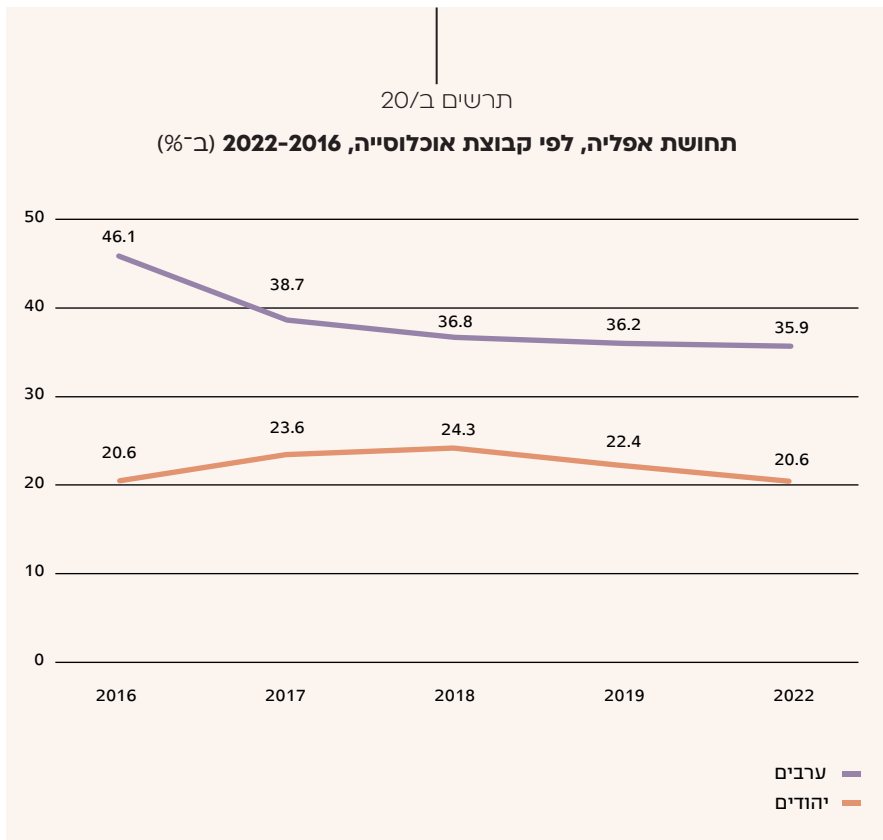
38 להרחבה, הלמ"ס, "בעלות פרטית על רכבים", שם.

תחושת אפליה, מעורבות אזרחית ואמון במוסדות

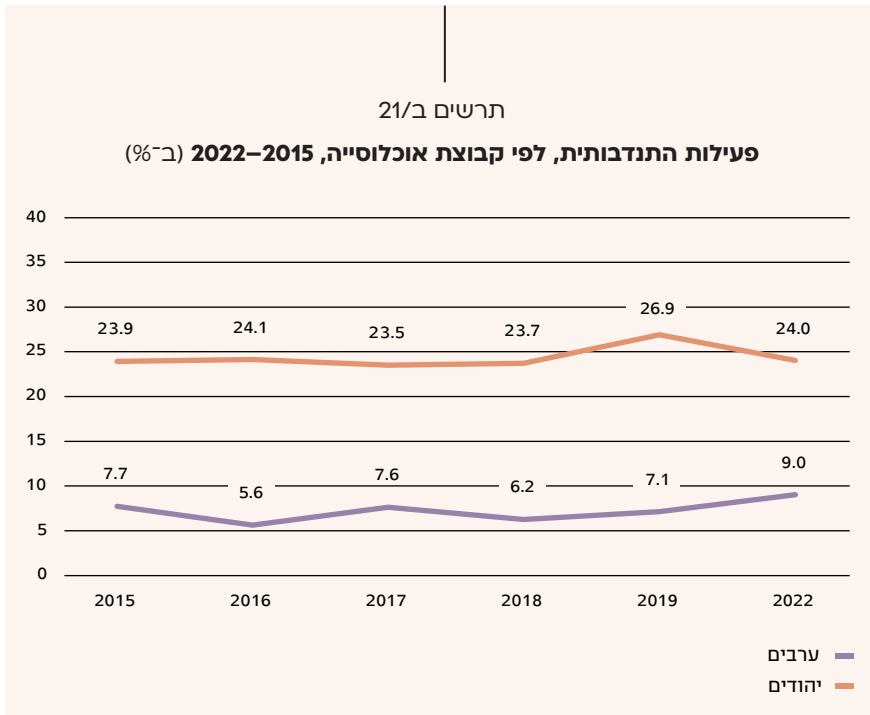
מקום המדינה נחשבה החברה הערבית "איום" פוטנציאלי וגורם החותר תחת יסודותיה של מדינת ישראל. להגדרתה של ישראל "מדינה יהודית ודמוקרטית" היו ויש השלכות הרות גורל על מצבה של האוכלוסייה הערבית במדינה ועל מקבץ הזכויות שהיא זכאית להן, ומתוקפה נגזר מעמדם של האזרחים הערבים בסדר החברתי והפוליטי ובהיררכיה האזרחית. בעקבות הגדרה זו הופלתה החברה הערבית בכל תחומי החיים, וממשלות ישראל לדורותיהן נקטו כלפיה מדיניות של שליטה, הכפפה ופיקוח שיטתי. אפליה שיטתית ומוסדית זו באה לידי ביטוי בפערים בנגישות של החברה הערבית למשאבים המדינתיים, הן החומריים הן הסימבוליים, בכל תחומי החיים. אפליה זו באה לידי ביטוי גם בהדרה השיטתית של המפלגות הערביות ונציגיהן הן ממוקדי קבלת ההחלטות, הן מיתר המוקדים העוצמתיים בבירוקרטיה הציבורית. בתגובה למצב זה החלו אזרחים ערבים להתארגן ולפעול כ"סוכנים", והקימו רשת מסועפת של ארגוני חברה אזרחית כדי לספק מענה לצרכים האקוטיים של החברה הערבית בישראל.

מדיניות האפליה הרשמית הביאה להדרה, להזרה, לניכור ולדה-לגיטימציה. כאמור, אפליה זו איננה בלעדית למישורים החומריים האובייקטיביים, למציאות היום-יומית ולמאפיינים הכלכליים והחברתיים, אלא היא מתבטאת גם בתחושות הסובייקטיביות של האזרחים הערבים, האינדיבידואליות והקולקטיביות. עם זאת, אין להתעלם מהניסיון שעשה בית המשפט העליון לאורך השנים לתקן, ולו במעט, את האפליה הקיימת ולצמצם את השלכותיה.³⁹

39 לדוגמה, בג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד (1) 258 (2000).

בתרשים 20/ב אפשר לראות כי למרות השיפור במצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית תחושת האפליה עדיין מורגשת. ממצאי הסקר החברתי של הלמ"ס מראים כי בשנת 2016 דיווחו 46% מהערבים על תחושת אפליה, לעומת 21% מהיהודים (פער של 25%). אולם, בשנת 2022 חל שיפור בהקשר זה ותחושות האפליה בקרב הציבור הערבי ירדו ל-36%, לעומת 21% בקרב יהודים.

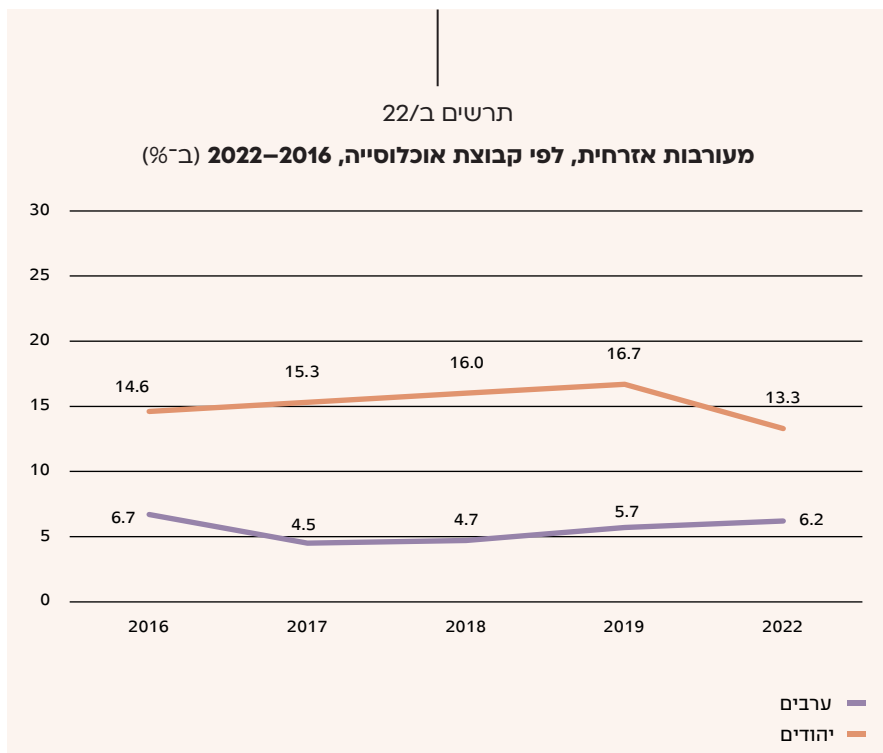

ערך ההתנדבות הוא נדבך מרכזי ברוב החברות, הקהילות, הדתות והקבוצות התרבותיות. ההיסטוריה של החברות הערביות והאסלאמיות מלאה בסיפורים, באירועים ובטקסטים המבליטים את חשיבותן של ההתנדבות והעזרה לזולת, במיוחד לנזקקים ולחסרי הישע.⁴⁰ הפעילות ההתנדבותית חשובה מאוד בעיקר לנוכח הגידול בבעיות ובצרכים של החברה, ובמיוחד של מי שהמדינה זרועותיה הפקירו.⁴¹ למרות חשיבותו של ערך ההתנדבות ומרכזיותו, כפי שצינו

40 להרחבה, ראו איימן אגבאריה ומוהנד מוסטפא, "החברה האזרחית הערבית בישראל והמעורבות בחינוך: הפוליטיקה של ההבדל בין האזרחי-לאומי וקהילתי דתי", **מבגש** 35 (2012): 281-253.

41 להרחבה, ראו אליאס זידאן, ואסעד גאנם, **תרומה והתנדבות בחברה הערבית-פלסטינית**, באר שבע: המרכז הישראלי לחקר מגזר שלישי, אוניברסיטת בן-גוריון, 2000.

לעיל, הנתונים מראים כי אחוזים ספורים בחברה הערבית שותפים לפעילות התנדבותית. בשנת 2015 עמד שיעור הערבים שציינו כי הם מעורבים במערך התנדבותי כלשהו על 8%, בהשוואה ל-24% בקרב היהודים. עם השנים ידע שיעור זה עליות ומורדות והגיע ל-9% בקרב הערבים בשנת 2022, לעומת 24% בקרב יהודים באותה השנה. הסבר אפשרי לנתונים האלה לדעתנו הוא שההתנדבות היא ביטוי להון חברתי ופריבילגיה של בעלי אמצעים (יוצאים מכלל זה הם למשל החרדים בישראל, המתנדבים מסיבות דתיות). כשאין אמצעים, אין הון חברתי, אין משאבים ואין חברה אזרחית שוקקת. לכן הערבים מתנדבים פחות, ולא משום היעדר רוח התנדבותית וערכים המעודדים פעילות זו.⁴²

אירועי אוקטובר 2000 היו קו פרשת מים במערכת היחסים שבין האזרחים הערבים לבין המדינה וקבוצת הרוב היהודית. בעקבות ההידרדרות במערכת היחסים הזאת החל תהליך של בידול והתכנסות פנימית. כלומר, עיסוק פנימי אינטנסיבי בהעצמה של האוכלוסייה הערבית ובבניית ארגונים וסדר יום נבדל מזה של החברה היהודית. חלק ניכר ממאמציה העילית הפוליטית והאינטלקטואלית בציבור הערבי הושקעו בפיתוח מוסדות ייצוגיים וקהילתיים אוטונומיים – תהליך "אנג'יאזציה"⁴³, שבא לידי ביטוי בהקמת ארגוני חברה אזרחית ועמותות, ומטרתו היא להוביל תהליכים פנימיים, לטפל בבעיות האקוטיות של החברה הערבית ולפתוח אפיקים למעורבות אזרחית אותנטית.⁴⁴ למרות העלייה במספר העמותות והארגונים, העלייה בשיעורי המשכילים ובכוח הפוליטי והייצוגי של החברה הערבית, במיוחד אחרי הקמת הרשימה המשותפת בשנת 2015, שהתפרקה שוב בשנת 2021, חלה ירידה במידת המעורבות האזרחית של האוכלוסייה. מגמה זו היא מגמה כלל-עולמית, והיא לא פסחה על האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל. ניתן לציין למשל כי הציבור הערבי הדיר את רגליו מהמחאה החברתית ב־2011 וגם מהמחאה נגד ההפיכה המשטרית בשנת 2023. לתופעה זו הוצעו הסברים רבים, אך יריעה זו קטנה מלאפשר דיון בגורמי העומק שלה.⁴⁵ לפי ממצאי הסקר החברתי, רק 4% מהערבים ציינו כי היו מעורבים מעורבות אזרחית בשנת 2016, לעומת 19% בקרב היהודים, ובשנת 2022 דיווחו 3% מהערבים על מעורבות אזרחית, לעומת 14% מהיהודים.

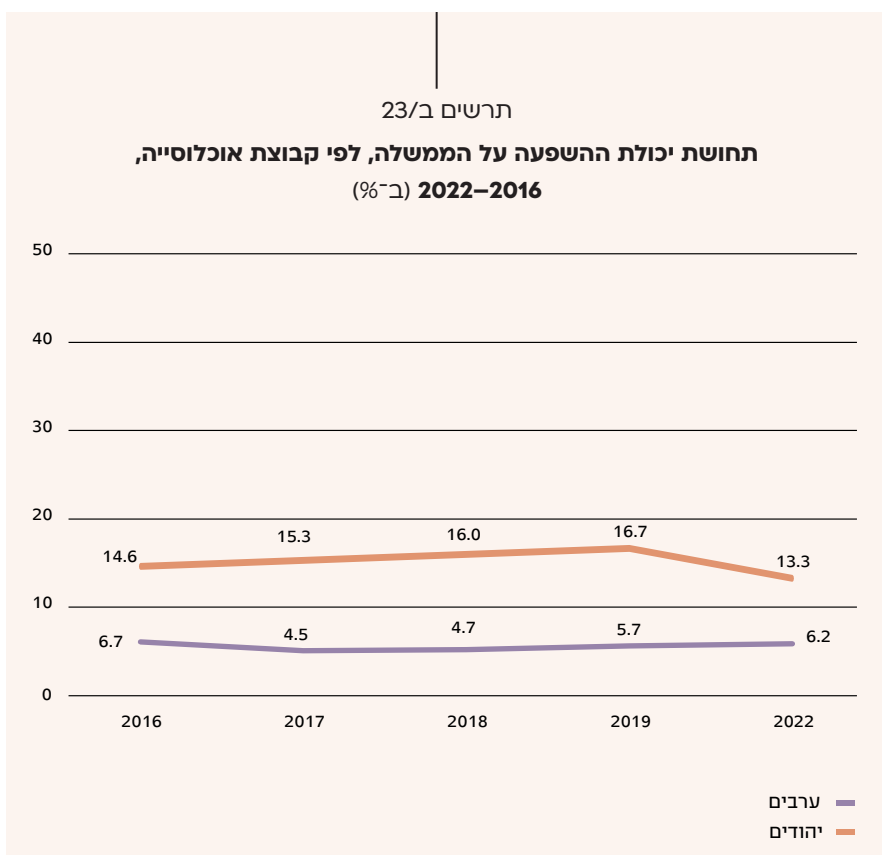
במסגרת זו נציע בקצרה כמה הסברים לשיעורי המעורבות הנמוכים האלה, אך הם מצריכים, כמובן, דיון רחב יותר בהמשך. ראשית, תחושת אמון כללית נמוכה מגבירה את תחושת התסכול, את האפתיות ואת חוסר המעש. שנית, ההיצע הגדול של העמותות החליף את המעורבות האזרחית הקונבנציונלית,

43 מהצירוף NGO. הכוונה לבנייה מואצת ואינטנסיבית של ארגוני חברה אזרחית רשמיים. שינוי זה גרם ל"בריחת מוחות" מהמפלגות הפוליטיות לעבר ארגוני החברה האזרחית, שנעשתה לאלטרנטיבה חברתית, מוסדית ופוליטית.

44 להרחבה בעניין, ראו אמל ג'מאל, **החברה האזרחית הערבית בישראל: אליטת חדשות, הון חברתי ותודעה אופוזיציונית**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2017.

45 להרחבה, ראו יוסרי ח'זראן ומוחמד ח'לאילה, "החברה הערבית בישראל ו'האביב הערבי'", **המרחב הציבורי** 14 (2018): 9-46.

והפעילים שהיו בשטח המירו את דפוסי מעורבותם. שלישית, הקמת הרשימה המשותפת בינואר 2015 הפחיתה את התחרות בין המפלגות הפוליטיות בחברה הערבית, ולכן החלישה את המעורבות הקהילתית והאזרחית, ופירוקה בשנת 2021 הדגיש את תחושת אי־האמון ואת הקרע שבין הציבור הערבי להנהגתו. רביעית, אירועי האביב הערבי והתפרקות המרחב הערבי גרמו לציבור הערבי להשלים עם מעמדו ועם מצבו.⁴⁶

46 להרחבה, ראו הלמ"ס, "מעורבות אזרחית וקהילתית", הסקר החברתי, 2022.

כפי שהראנו לעיל, למרות שיעורי המעורבות החברתית הנמוכים יחסית בחברה הערבית, תחושות של חוסר שביעות רצון ואי־אמון, לצד אפליה ופערים בין אזרחים, הם אמורים להיות קרקע פורייה לפעילות אזרחית והתנדבותית. פעילות זו מושפעת מקיומם ומהסרתם של חסמים מוסדיים וחוקיים, ממידת קרבתם, נגישותם ופתיחותם של מוסדות שלטוניים ל"קולותיהם" של האזרחים, ומההישגים בפועל שאזרחים יכולים להשיג באמצעות התארגנותם ופעילותם הקהילתית והאזרחית. הירידה בהיקפי הפעילות והמעורבות האזרחית הכללית בשנים האחרונות מוסברת באמצעות תחושת "יכולת ההשפעה" של האזרחים על הממשלה והמוסדות השלטוניים. בשנים האחרונות ניכרת מגמת ירידה בתחושת יכולת ההשפעה של האזרחים, ערבים ויהודים כאחד, על הממשלה. בשנת 2016 דיווחו 15% מהיהודים ו-7% מהערבים על תחושת יכולת השפעה על הממשלה, ובשנת 2022 – 13% מהיהודים ו-6% מהערבים.⁴⁷

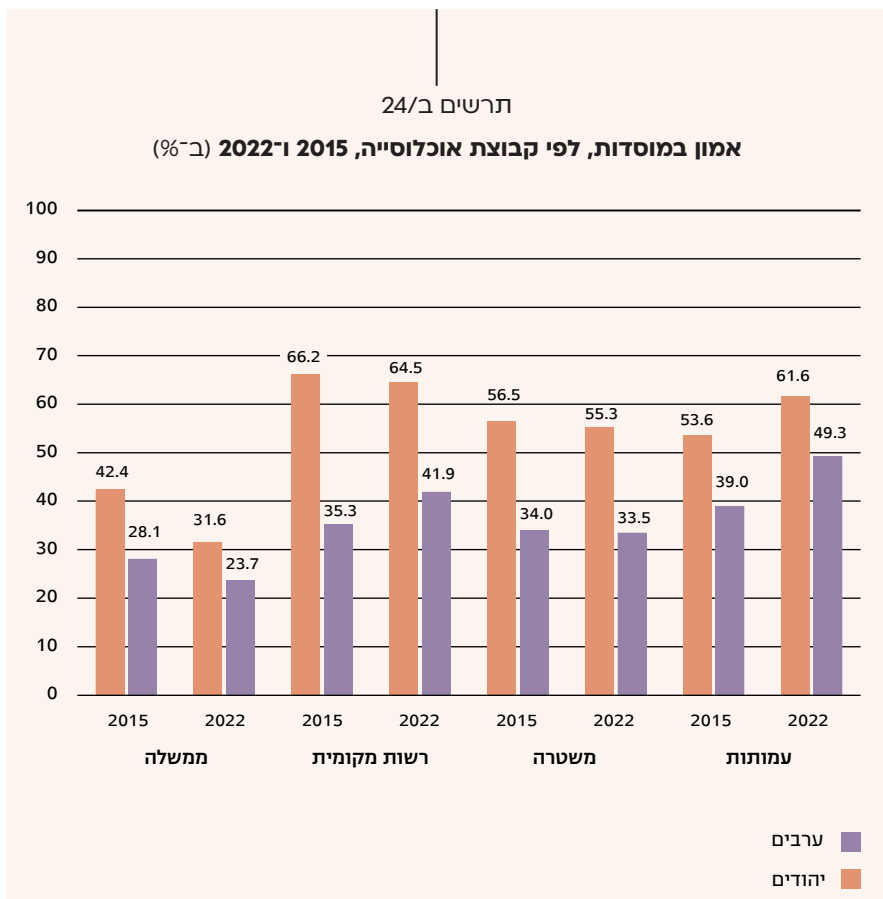
נתונים השוואתיים רבים מעידים על ירידה מתמשכת ברמת האמון של הציבור, הן הערבי הן היהודי, במוסדות השלטון. מגמה זו אינה ייחודית לישראל, לאזור או לאוכלוסייה ספציפית, אלא היא מגמה כלל־עולמית. רמת האמון מושפעת מגורמים רבים ומגוונים, ובכלל זה המצב החברתי־כלכלי, תפקוד מוסדות השלטון ויחס הפוליטיקאים לאותם מוסדות וגם לכלל האוכלוסייה. הירידה באמון במוסדות השלטון אינה באה לידי ביטוי רק בסקרי דעת קהל של גופים רשמיים ומכוני מחקר למיניהם, אלא גם בירידה בהתנהגויות ובדפוסי פעולה שהיו שכיחים בעבר, כגון ירידה בשיעורי ההצבעה, ירידה בשיעורי ההתנדבות, ירידה בשיעורי ההתפקדות למפלגות הפוליטיות וחוסר עניין בנעשה במרחב הציבורי.⁴⁸ במכון הישראלי לדמוקרטיה מרוכזים נתונים רבים על מידת האמון של הציבור הערבי והיהודי במוסדות השלטון, משנת 2003 ועד היום זה.⁴⁹ אומנם

47 להרחבה, ראו הלמ"ס, "יכולת השפעה על הממשלה", שם.

48 אמל ג'מאל, "הימנעות כהשתתפות: על תעתועי הפוליטיקה הערבית בישראל", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל – 2001**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002, עמ' 57–100.

49 להרחבה, ראו **מדד הדמוקרטיה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003–2023.

הנתונים העולים מ"מדד הדמוקרטיה" והנתונים בסקר החברתי אינם זהים, אך שניהם מצביעים על מגמת ירידה. תרשים ב/24 מציג את נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס המשווה את מידת האמון של שתי האוכלוסיות בארבעה מוסדות: הממשלה, הרשות המקומית, המשטרה וארגוני החברה האזרחית בין 2015 ל-2022.

מקור: הלמ"ס, "תחושות אמון", הסקר החברתי, 2022.

התרשים מראה בבירור את הירידה באמון שרוחשת האוכלוסייה הערבית לרוב המוסדות. הממצאים מעידים כי בשנת 2015 עמד שיעור האמון בממשלה על 28% וב-2022 צנח ל-23% בקרב הערבים. מגמה דומה ניכרת בקרב היהודים – שיעור האמון שרוחשים יהודים לממשלה ירד מ-42% בשנת 2015 ל-32% בשנת 2022. לעומת זאת, התרשים משקף עלייה באמון שרוחש הציבור הערבי לרשויות המקומיות – מ-35% בשנת 2015 ל-42% בשנת 2022. ניתן לזקוף עלייה זו לשיפור באיכות השירותים העירוניים על רקע התוכניות הממשלתיות, וגם לדרך ניהול משבר הקורונה של הרשויות המקומיות האלה.

יצוין בהקשר זה כי מידת האמון במוסדות השלטון: ממשלה, כנסת ורשות מקומית, אינה מבטאת רק את שביעות הרצון של האזרחים מתפקודם של המוסדות האלה, ולא רק את מידת הייצוגיות שלהם, אלא גם את שביעות הרצון מגורמים אחרים הקשורים ליכולת הביצועית של המוסדות. כך אפשר להסביר את הפער במידת האמון שרוחש הציבור הערבי לממשלה ולכנסת, לעומת אמונו ברשות המקומית ובארגוני החברה האזרחית. יש לציין כי בשנים האלה הובילו ממשלות ימין בראשותו של בנימין נתניהו מסע דה-לגיטימציה של הציבור הערבי ומנהיגיו, השמיעו התבטאויות והצהרות גזעניות שהכפישו את הציבור הערבי, ויזמו ואישרו חוקים פוגעניים.⁵⁰ עם זאת, קשה שלא להבחין בנתונים בעניין האמון במשטרה, שלמרות העלייה באלימות ובפשיעה בחברה הערבית (ראו בהמשך), היא עדיין זוכה לאמון גבוה ביחס לשאר המוסדות.

מצב כלכלי

את מצבה הכלכלי של החברה הערבית קובעים גורמים רבים ומגוונים, ובהם חלוקה של משאבים ציבוריים, הזדמנויות תעסוקתיות ויזמיות, מצב התשתיות והנגישות לשוק ההון. גורמים אחרים קשורים בחברה הערבית עצמה, למשל, המצב ההשכלתי והתעסוקתי של הנשים ורמת ההון האנושי של כוח העבודה.

50 להרחבה בעניין הדה-לגיטימציה של הציבור הערבי ומנהיגיו, ראו אורן פרסיקו, "לביבי אין קמפיין בלי טיבי", *העין השביעית*, 17.2.2020.

בשנים האחרונות השקיעו ממשלות ישראל משאבים רבים כדי לקדם את הפיתוח הכלכלי-חברתי של החברה הערבית, בעיקר דרך השקעות בפיתוח תשתיות פיזיות ובשדרוג ההון האנושי (החלטות 922 ו-550). לצד השיפור במישורים מסוימים, התוכניות הכלכליות לא הביאו למיצוי מלוא הפוטנציאל הגלום באוכלוסייה זו. יתרה מזו, המצב הכלכלי בחברה הערבית בישראל מתאפיין בפערים גדולים ביחס לחברה היהודית בכל התחומים – התעסוקה, רמת החיים, הרווחה, החינוך, ההשכלה והדיור. לפערים אלו השלכות כלכליות וחברתיות על האוכלוסייה הערבית ועל המשק כולו. בסעיף זה נציג את המאפיינים הייחודיים של המצב הכלכלי בחברה הערבית ברמת הפרט, משק הבית והחברה בכללותה – נתונים המשווים בין החברה הערבית לחברה היהודית, ונתונים על החברה הערבית עצמה על ציר הזמן.

לוח ב/3

ממוצע הוצאה חודשית של משפחות ערביות ויהודיות, 1997–2020 (בש"ח)

2020		2006		2003		2001		1997		
משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	משפחות יהודיות	משפחות ערביות	
2,636	2,542	1,448	1,895	1,350	1,815	1,441	1,863	1,397	1,842	מזון
736	713	333	520	330	530	360	555	347	522	ירקות ופירות
4,503	2,112	2,517	1,646	2,498	1,605	2,580	1,656	2,263	1,925	דיור
1,822	1,576	1,195	1,070	1,063	919	1040	955	917	761	תחזוקת הדיור ומשק הבית
713	645	415	599	415	561	515	701	561	641	ריהוט וציוד לבית
498	513	368	520	350	695	325	555	450	641	הלבשה והנעלה
807	623	598	461	520	387	570	362	410	174	בריאות
2,812	929	1655	830	1,510	840	1,555	828	1,400	733	חינוך, תרבות ובידור
2,302	1,896	2,425	1,795	2,137	1,720	2,270	1,755	1,977	1,420	תחבורה ותקשורת
869	674	540	640	457	599	515	512	470	505	מוצרים ושירותים אחרים
17,698	12,223	11,494	9,976	10,630	9,671	11,171	9,742	10,192	9,164	סך הכול

מקור: הלמ"ס, סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית, 1997-2021.

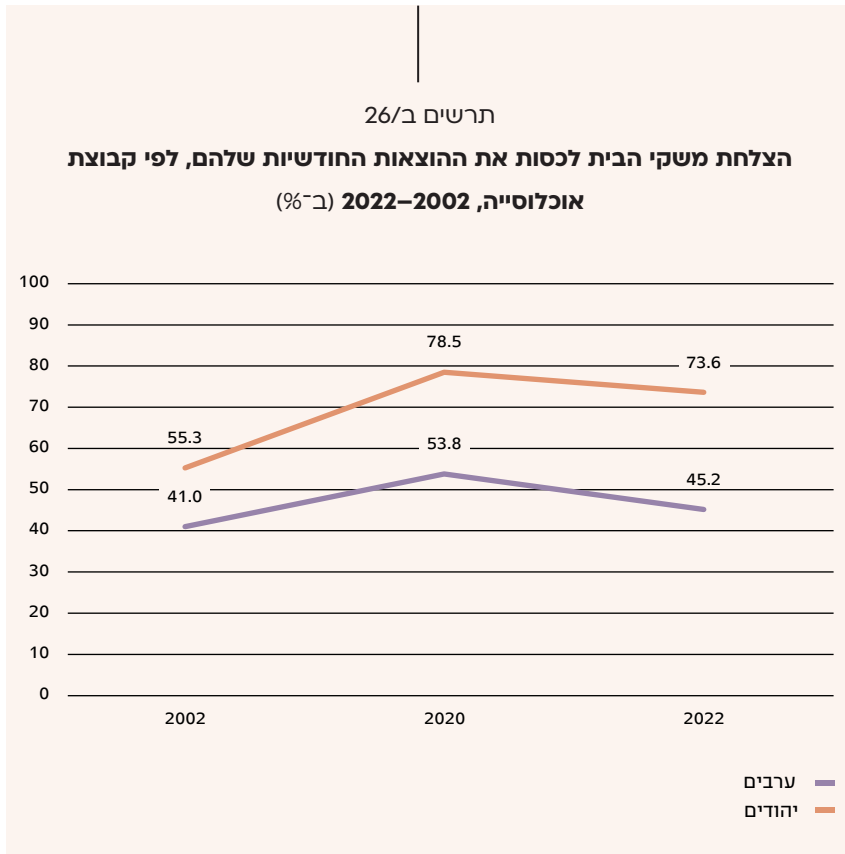
לוח ב/3 ממחיש יותר מכול את השינויים ברמת החיים ובאיכות החיים של החברה הערבית ושל החברה היהודית בשני העשורים האחרונים. בשנתון הקודם (2021) בחרנו להביא את ממצאי הסקרים של אגודת הגליל מ-2004 ועד 2017, ובהם בלטו שתי מגמות עיקריות: עלייה באיכות החיים מזה, ועלייה ביוקר המחיה בישראל מזה.⁵¹ הואיל ובאגודת הגליל לא נמצאו נתונים חדשים, בשנתון זה בחרנו להביא את ממצאי סקר ההכנסות וההוצאות של משק הבית של הלמ"ס בשנים 1997-2020.

51 אגודת הגליל, "ממוצע ההוצאה החודשית למשק בית ערבי עבור השירותים השונים", הסקר הכלכלי-חברתי 2004-2017, שפרעם, 2017.

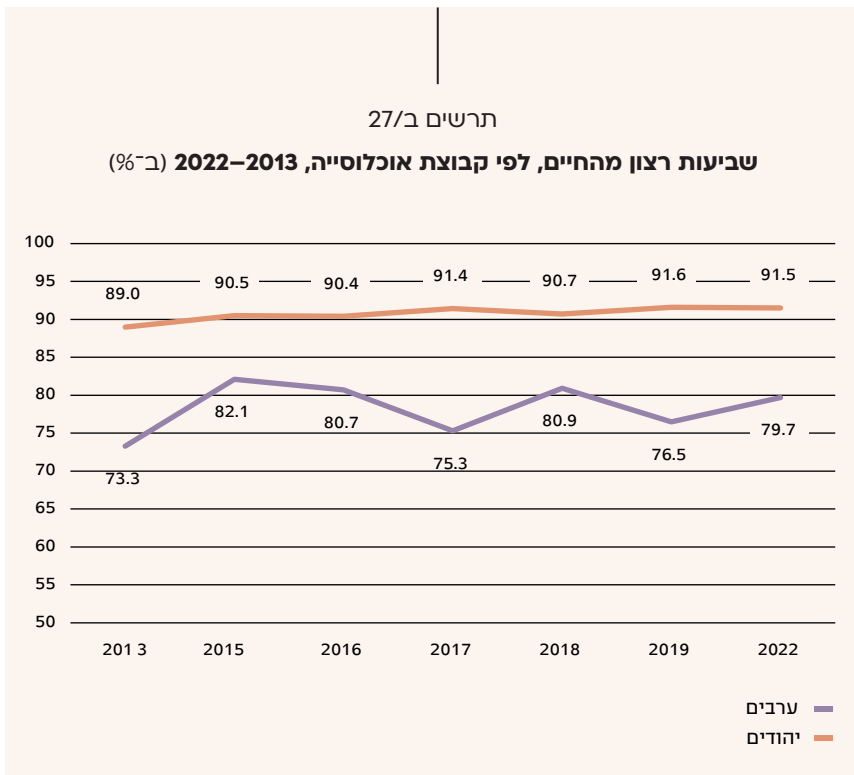
הממצאים מעידים על גידול ניכר בהוצאות ומאשררים את התובנות שעלו בשנתון הקודם בדבר העלייה ברמת החיים ובאיכות החיים של המשפחות הערביות, בד בבד עם העלייה ביוקר המחיה. במספרים מוחלטים ההוצאה החודשית הממוצעת של משפחה ערבית עלתה מ-9,164 ש"ח בשנת 1997 ל-12,223 ש"ח ב-2020. כלומר, תוספת של 3,059 ש"ח בחודש. מהלוח ומהתרשימים העוסקים בתחום ההוצאה החודשית הממוצעת משתקפת עלייה בהוצאות בכל תחומי החיים, מצריכת מזון ועד חינוך, תרבות ובידור. מנקודת ראות אחרת אפשר לומר כי יש פער גדול בין משפחות יהודיות למשפחות ערביות, בעיקר בשני תחומים: דיור (משפחה יהודית מוציאה פי שניים ממשפחה ערבית) וחינוך (משפחה יהודית מוציאה פי שלושה יותר ממשפחה ערבית) – הערבים חיים בעיקר בפריפריה ולכן יכולים לחסוך בהוצאות דיור, והיהודים מוציאים יותר על חינוך.

ניתן לראות כי חלק הארי של ההוצאות של משפחות ערביות קשור למזון (מזון, ירקות ופירות), והוא נותר ללא שינוי כמעט – מ-26% מכלל ההוצאות החודשיות ב-1997 ל-27% בשנת 2020. לעומת זאת, הנתח של הקטגוריה הזאת מכלל ההוצאות של המשפחות היהודיות עלה מ-17% בשנת 1997 ל-19% ב-2020. אומנם יש גידול מינורי בשתי האוכלוסיות, ובכל זאת יש פער גדול במשקל ההוצאה הזאת בין שתי האוכלוסיות. ניתן להבחין בפער ניכר גם בהוצאות הדיור החודשיות. ההוצאה החודשית על סעיף הדיור בקרב ערבים ירדה מ-21% בשנת 1997 ל-17% בשנת 2020. לעומת זאת, במשקי הבית היהודיים היא עלתה מ-22% בשנת 1997 ל-25% בשנת 2020. ניתן להסביר את הפער הזה בשני גורמים אפשריים: הבעלות הפרטית על דירות ובתים ואזור המגורים. שיעור המשפחות הערביות שיש להם דירות פרטיות גבוה משיעור זה אצל יהודים, ולכן יהודים מוצאים יותר על דיור. נוסף על כך, יותר יהודים גרים במרכז הארץ ובמרחבים עירוניים יקרים יותר מבחינת מחירי הדיור, מחירי השכירות ותשלומי המיסים החודשיים הכרוכים בכך. מעניין לראות גם את הפער בהוצאות החודשיות על חינוך, תרבות ובידור. הוצאה זו לא השתנתה במהותה במשקי הבית הערביים, ולאורך כל השנים הנחקרות (1997-2020) נותרה 8% מכלל ההוצאות החודשיות שלהם. לעומת זאת, בקרב משפחות יהודיות היא עלתה בשנים האלה מ-14% ל-16%. כאמור, ההשקעה בחינוך ובתרבות במשפחות יהודיות גבוהה בהרבה מההשקעה בחינוך ובתרבות בקרב משפחות ערביות, ולכן יש השלכות הרוות גורל על הפער בהון האנושי בין שתי האוכלוסיות.

אומנם תרשים ב/26 מבליט את הפערים בין שתי האוכלוסיות במדינה, אך אפשר להבחין גם במגמות דומות בשני העשורים האחרונים. בשנת 2002 דיווחו 55% מהמשפחות היהודיות כי הן מצליחות לכסות את ההוצאות החודשיות שלהן, לעומת 41% מהערבים. בעבור 20 שנה (2022) חל שיפור במצב הכלכלי, לצד עלייה ביוקר המחיה. בעקבות זאת דיווחו 74% ממשקי הבית באוכלוסייה היהודית כי הן מצליחות לכסות את ההוצאות החודשיות שלהן, לעומת 45% מהמשפחות הערביות. כלומר, 25% מהמשפחות היהודיות אינן מצליחות לכסות את ההוצאות, לעומת 55% מהמשפחות הערביות. נתון זה עולה בקנה אחד

עם הנתונים של המוסד לביטוח לאומי שהצגנו לעיל בדבר שיעורי המשפחות הערביות והיהודיות שמתחת לקו העוני. מצב כלכלי זה מביא משפחות רבות לצבור חובות וגירעונות וגם מאלץ אותן לוותר על מוצרים ומצרכים נדרשים. תרשים ב/26 מבליט יותר מכול את השפעות משבר הקורונה, ואת נסיגתו של החוסן הכלכלי של החברה הערבית בשנת 2022 למצב שהיה בשנת 2002, בעוד שהחוסן הכלכלי של החברה היהודית כמעט שלא נפגע.⁵²

מקור: הלמ"ס, "שביעות הרצון מהחיים (כללי)", הסקר החברתי, 2023.

52 להרחבה, ראו הלמ"ס, "הצלחה בכיסוי ההוצאות החודשיות", הסקר החברתי, 2022.

שביעות רצון מהחיים היא דרך שבה אדם מסוים תופס את איכות החיים שלו עצמו ומעריך את רמת אושרו הכוללת מחייו על כל היבטיהם. למעשה, זהו מדד לרווחה חברתית ואישית. הערכת שביעות הרצון מהחיים מביאה בחשבון רכיבים רבים הקשורים למצבו הכלכלי, החברתי-משפחתי, הבריאותי והפוליטי של האדם. שביעות רצונם של בני אדם מקרינה על מעשיהם, ולכן יש לה השלכות מרחיקות לכת. שביעות רצונם של האזרחים משפיעה על התנהגותם, וכמובן גם להפך: מציאות חייהם משפיעה על שביעות רצונם. יצוין כי טקסטים דתיים וגישות דתיות עוסקים בנושא זה בהרחבה ומדגישים את חשיבות הצניעות, הענווה ושביעות הרצון מהחיים ומהסטטוס קוו. שביעות הרצון של אנשים מסורתיים ודתיים מחייהם מושפעת אפוא גם מאמונתם הדתית. הסקר החברתי של הלמ"ס מראה שתי מגמות בולטות: הראשונה, פער בין היהודים לערבים במידת שביעות הרצון מהחיים לטובת היהודים לאורך כל השנים הנכללות בסקר. השנייה, תנודתיות ואי-יציבות ברמת שביעות הרצון של האזרחים הערבים מחייהם, גם אם לא קיצונית, לאורך כל השנים הנכללות בסקר.

בשנת 2013 הביעו 89% מהיהודים שביעות רצון מחייהם, לעומת 73.3% מהערבים. בשנת 2016 ניכרת עלייה הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים – 90.4% בקרב יהודים, לעומת 80.7% בקרב ערבים. בשנת 2022 חלה עלייה נוספת בקרב יהודים – 91.5% ציינו כי הם שבעי רצון מחייהם, ועלייה מינורית בשביעות הרצון של הערבים מחייהם – 79.7%.

כדי לנסות להבין את הסיבות והגורמים לתמורות ולשינויים האלה דרושים ניתוח ודיון מעמיק. ייתכן שאפשר להצביע על מקבץ של סיבות דתיות וגורמים תרבותיים בתרבות הערבית המעודדים הסתפקות במועט ושמחה במה שיש – "אלחמדללה" (השבח לאל) בכל מצב. אולם נתוני הסקר מעידים על רמת שביעות רצון גבוהה יחסית למיעוט הסובל מפערים, מאפליה, מדיכוי, מהזרה ועוד. נוסף על כך, ייתכן שההסבר לכך תלוי בקבוצת ההשוואה של הערבים, מלבד החברה היהודית. כלומר, אזרחים ערבים משווים את עצמם גם לקבוצות ערביות אחרות במזרח התיכון, בעיקר אחרי התוצאות ההרסניות של האביב הערבי, והשוואה זו מעניקה להם מידה של נחמה ושביעות רצון.

אפשר לציין כמה גורמי עומק נוספים המשפיעים על התנודתיות בקרב האזרחים הערבים: ראשית, ההשקעות התקציביות של ממשלות ישראל בעשור האחרון בחברה הערבית, שהבולטת שבהן הייתה התוכנית הכלכלית 922. שנית, אירועי האביב הערבי, שבתחילתם הפיחו תקוות לשינויים מרחיקי לכת, אך מהר מאוד נהפכו למלחמת אזרחים ולאירועים עקובים מדם והביאו להתפרקותו של המרחב הערבי וסדר היום המדינתי ששלט במערכת הבין-ערבית בעשורים האחרונים. אירועים אלו גרמו לאזרחים הערבים לראות באזרחותם הישראלית, למרות המעמד הנחות שנגזר ממנה, מעמד יציב שיש בו פוטנציאל למוביליות חברתית וכלכלית. שלישית, חקיקת חוק-יסוד: הלאום, שהבליטה את הרכיבים האקסקלוסיביים באזרחות הישראלית, הנציחה את מעמדם הנחות של האזרחים הערבים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית והדגישה את תקרת הזכוכית הניצבת מעל האזרחים הערבים במערבולת האזרחות הישראלית. הנתונים שלעיל מלמדים כי שביעות הרצון מהחיים אינה תלויה אך ורק במצבם הכלכלי ובהכנסתם של האזרחים הערבים, אלא גם במצבם ביחס לקבוצות אחרות, הן בתוך ישראל והן מחוצה לה.

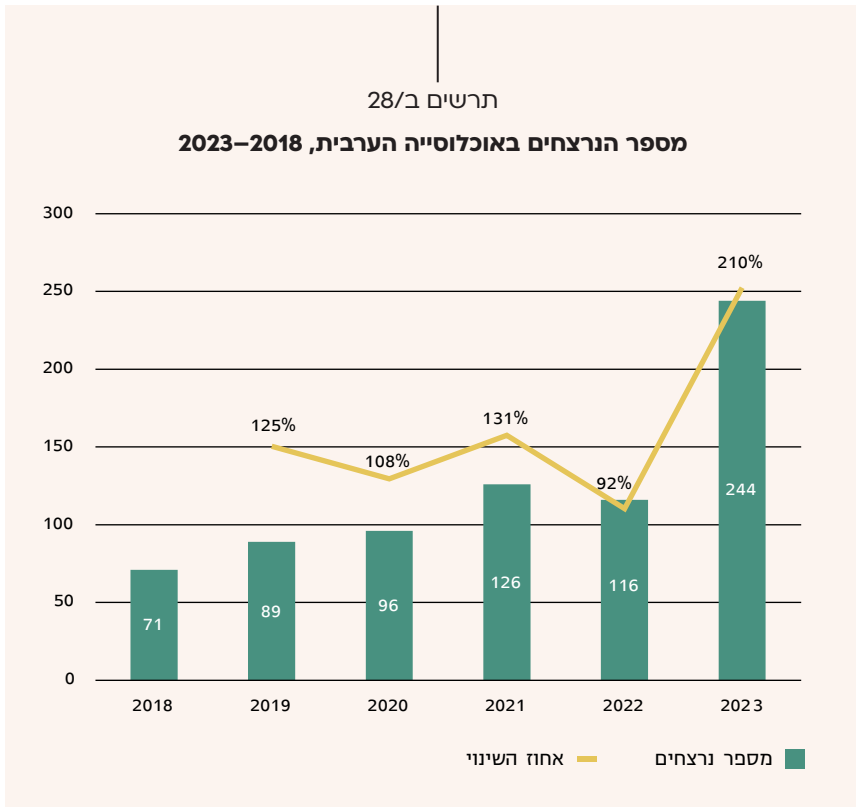
מגמות סותרות מתקיימות בעת ובעונה אחת, והן תמיד עניין חשוב במחקר. רבים הדגישו את ההשלכות השליליות של חוק הלאום, אולם על פי הנתונים הרבים שהוצגו כאן השפעתה של חקיקת החוק על תחושות הציבור הערבי ועל עמדותיו אינה משמעותית. ייתכן שההסבר לכך הוא שהשפעת החוק על המצב החומרי ועל ההוויה הכלכלית והחברתית של האזרחים הערבים קטנה הרבה יותר משהיה אפשר להעריך, בכל מיני הקשרים. ייתכן שראוי לערוך מחקר מקיף ומעמיק שייבחן את המגמות הסותרות ואת התופעות הפרדוקסליות העולות משנתון זה.

אלימות ופשיעה בחברה הערבית בישראל

ממדיהן של האלימות והפשיעה בחברה הערבית בישראל היום חורגים מהממדים שהיו שכיחים בעבר. בשנים האחרונות נעשתה האלימות בחברה הערבית בישראל לאחת התופעות המסוכנות ביותר, והיא מדירה שינה מעיניהם של רוב האזרחים והאזרחיות הערבים. תופעה זו היא תוצאה של הצטלבות של גורמים רבים, ובהם כשלי ממשל (תת־אכיפה ואפליה רבת שנים), כשלי שוק (אבטלה, עוני וחוסר מעש) וכשלים ערכיים (ירידה במעמד של הגורמים הסמכותיים בחברה הערבית: ההנהגה מסורתית, ההורים, המשפחות המורחבות, אנשי הדת ואנשי חינוך).

העלייה בממדי האלימות והפשיעה עומדת בראש מעייניה של האוכלוסייה הערבית ומונחת על שולחנם של המוסדות הייצוגיים, הרשויות המקומיות, המפלגות הפוליטיות וארגוני החברה האזרחית הערביים. יש הנוטים לראות בתופעה זו בעיה פנימית של החברה הערבית ומתעלמים מההקשרים הרחבים יותר שלה ומהשלכותיה, אולם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית הן איום הרובץ לפתחה של החברה הישראלית כולה.

מגמה זו היא גם אחד הגורמים המשפיעים ביותר על איכות החיים ועל רמת החיים בחברה הערבית – אלימות ופשיעה ביישובים גורמות להגירה של האוכלוסייה האמידה אל הערים המעורבות והיהודיות, לאובדן תחושת הביטחון האישי של האזרחים, להחרפת אי־האמון באנשים אחרים ובמוסדות השלטוניים והקהילתיים ולפגיעה ממשית בסולידריות ובחוסן החברתי והקהילתי.

מספר מקרי הרצח בחברה הערבית עולה עלייה מתמדת זה שני עשורים. בשנת 2023 הגיע המספר לשיא חדש של 244 נרצחים. שנת 2021 הייתה גם היא מדממת מקודמתה – 126 לעומת 113 בשנת 2020. מגמת העלייה נבלמה מעט בשנת 2022 – 116 הרוגים. אחד ההסברים לירידה זו הוא הקמת "ממשלת השינוי" בראשותם של נפתלי בנט ויאיר לפיד, מינוים של עומר בר לב ויואב סגלוביץ' להובלת המשרד לביטחון פנים, התוכניות שהכינו והיחידות המובחרות שהוקמו לטיפול בתופעה. יצוין גם כי בשנת 2019 נרצחו 94 אזרחים ובשנת 2014 – 53.51⁵³ כלומר, מספר קורבנות האלימות בחברה הערבית הכפיל, ואף

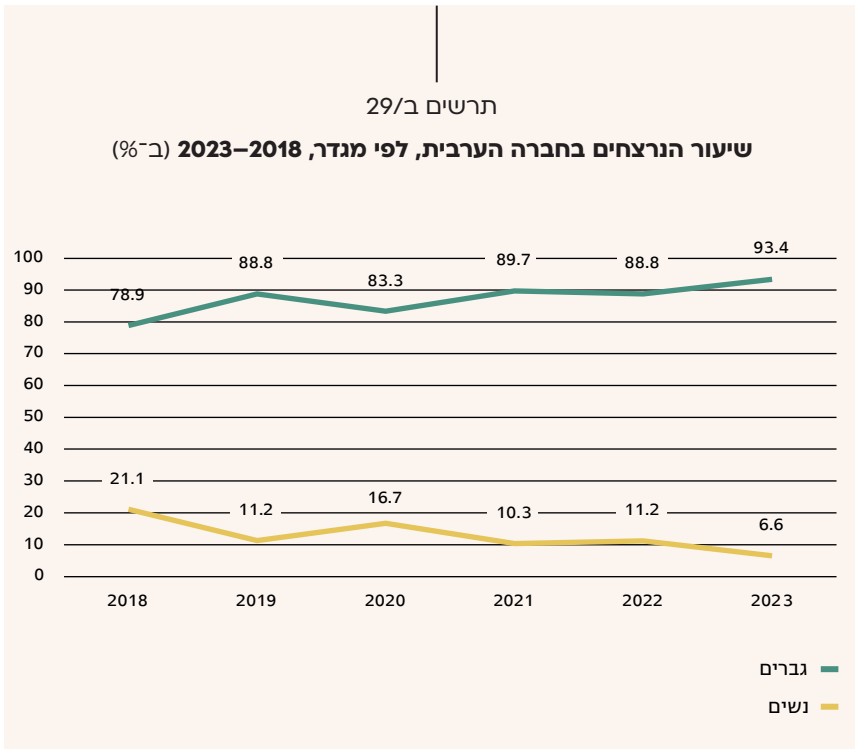
שילש, את עצמו בעשור האחרון. נוסף על כך, מספר נפגעי הירי בחברה הערבית עלה פי יותר משלושה בין 2016 ל-2018, מ-82 פצועים ל-301.⁵⁴ משנת 2000 ועד היום נהרגו יותר מ-1,700 אזרחים ערבים עקב אלימות פנימית. למרות העלייה המתמדת במספר הקורבנות והפצועים רוב המקרים והתיקים אינם מפוענחים על ידי משטרת ישראל.

תופעת האלימות הגואה בחברה הערבית הגיעה גם לנבחרי ציבור ולמוסדות שלטון – מקרי ירי בראשי רשויות מקומיות, בסגניהם, בפקידים, בעובדי רשויות ובמועמדים בבחירות המוניציפליות, וכן מקרים של השחתת רכוש ושרפת רכבים. בשנת 2023 הגדיר המשרד לביטחון פנים 29 מראשי הרשויות המקומיות הערביות ו-70 מהעובדים בשלטון המקומי הערבי "מאוימים", לעומת 17 ו-44 (בהתאמה) בשנת 2017.⁵⁵ למגמת העלייה בהיקף האלימות ובמספר הנרצחים גורמים רבים ומגוונים, ויש לברר לעומק את הקשר בינה לבין משבר הקורונה וההשלכות הכלכליות שלו.

חלק מהתופעה הרחבה של עלייה בהיקפי האלימות והפשיעה בחברה הערבית הוא העלייה במדדי האלימות במשפחה. בתרשים ב/29 ניתן לראות כי בשנת 2018 נרצחו 15 נשים, שהן 21% מכלל הנרצחים בחברה הערבית באותה השנה, לעומת 13 נשים שהן 11% בשנת 2022. בשנת 2023 הייתה עלייה נוספת במספר הנשים שנרצחו, אך שיעור הנשים מכלל הנרצחים ירד בשל העלייה הניכרת במספר הנרצחים הכולל (16 נשים, שהן 7%). חשוב לציין גם שהשיח סביב הפשיעה בחברה הערבית מתעלם לעיתים מהשלכות התופעה על הנשים הערביות, שבמקרים אחדים הן הקורבנות הישירים שלה, ובמקרים אחרים איבדו את בעליהן, בניהן, בנותיהן וקרובי משפחה אחרים.

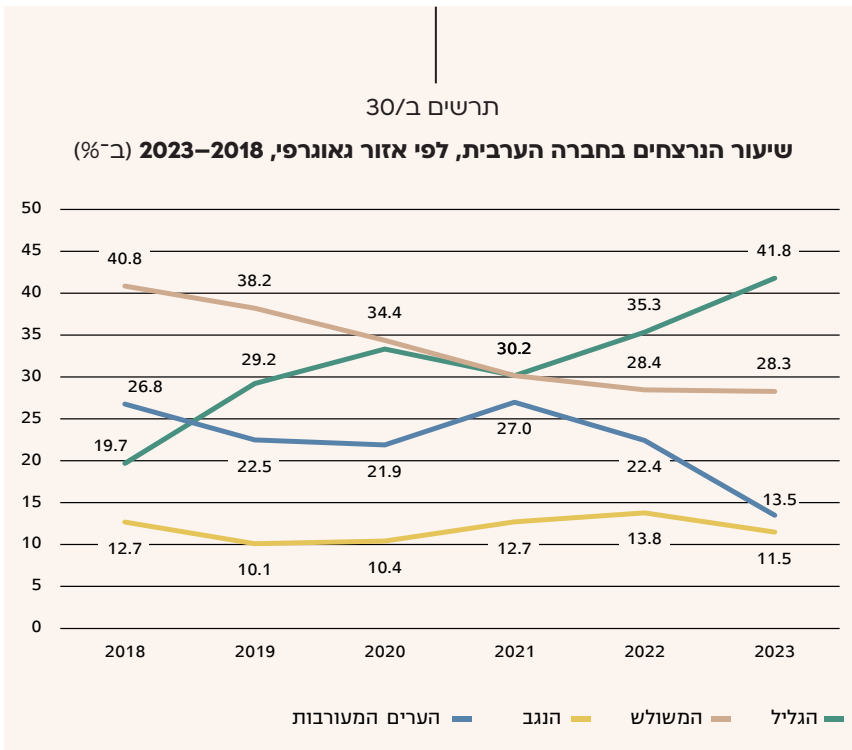
54 להרחבה, ראו עמיר קורץ, "מחדל האמל"ח בחברה הערבית: למרות הביקורת – המשטרה עדיין טומנת הראש בחול", כלכליסט, 18.5.2021.

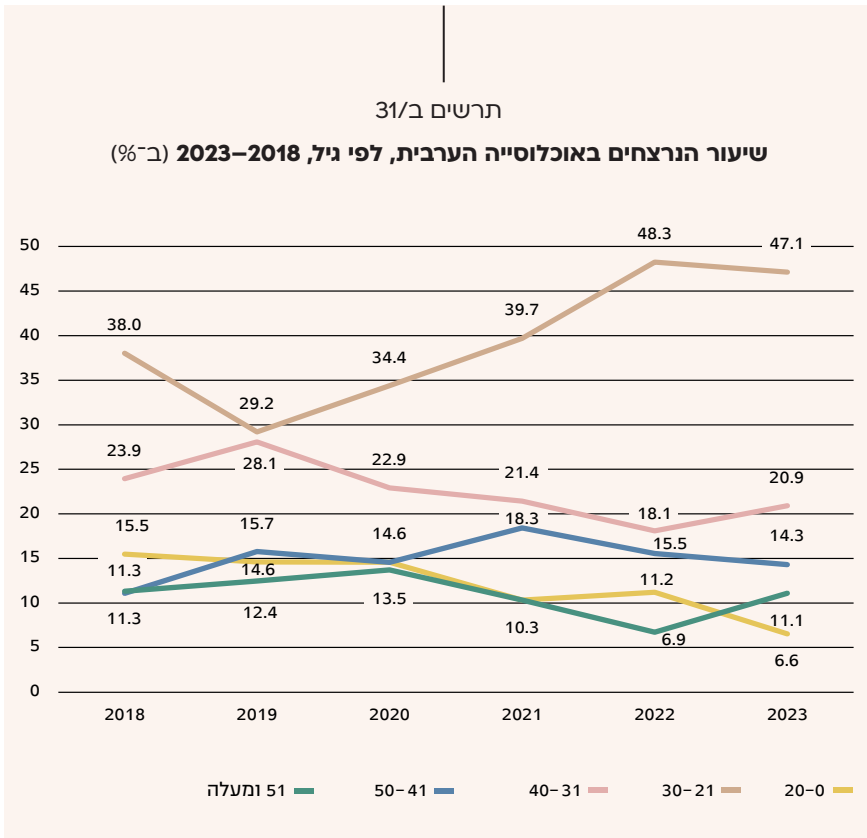
55 להרחבה, נורית יכימוביץ-כהן, "נתונים על ראשי רשויות מקומיות ועובדי רשויות מאוימים", הכנסת – מרכז המידע והמחקר, 30.11.2020; יניב שרון, "29 ראשי רשויות ערביות מאוימים", דבר, 7.9.2023.

מלבד היבטים המגדריים, יש לאלימות ולפשיעה גם מאפיינים אזוריים-גאוגרפיים, גיליים ודתיים. בשנת 2018 היו מרבית מקרי הרצח בחברה הערבית באזור המשולש – 40% ממקרי הרצח. שיעור זה צנח ל-28% בשנת 2022, בעקבות העלייה במספר מקרי האלימות והרצח באזורים אחרים. גם בשנת 2023 עמד שיעור הנרצחים באזור המשולש על 28%. בתרשים ב/30 אפשר להבחין גם בנסיקה משמעותית באזור הגליל, מ-20% מכלל מקרי הרצח בשנת 2018 ל-35% בשנת 2022, ולשיא של 42% בשנת 2023. הסבר אפשרי לכך הוא הסבר דמוגרפי – יותר מ-50% מהאוכלוסייה הערבית גרים בגליל, והסבר נוסף הוא התרחבות הפעילות של ארגוני הפשיעה באזור הזה. כמו כן ניכרת ירידה בשיעור מקרי הרצח בערים המעורבות, מ-28% בשנת 2018 ל-22% בשנת 2022, ועד 14% בשנת 2023. למרות הירידה המתמשכת, שיעור זה עדיין גבוה מאוד ביחס לשיעור הערבים בערים במעורבות מכלל האוכלוסייה הערבית בישראל.

מגמת הירידה בערים המעורבות בד בבד עם מגמת העלייה הכללית טעונה הסברים. אפשר לבדוק, למשל, את תפקידם של ראש העירייה ושל המנהיגות המוניציפלית ואת הלחצים המופעלים על המשטרה ועל יחידות האכיפה העירוניות כדי להתמודד על התופעה ולמגרה. ולבסוף, ניתן לראות כי בנגב לא היו שינויים גדולים בשיעור האלימות: 13% בשנת 2018, 14% בשנת 2022 ושיעור קטן עוד יותר, 11%, בשנת 2023. למרות הסיקור התקשורתי המנכיח את מציאות החיים הקשה של האזרחים הערבים בנגב ומאפיין אותה כמרחב אקסטרטריטוריאלי, במיוחד בכל הקשור באובדן המשילות ובהיעדר נוכחות של גורמי אכיפת החוק, לא נצפתה עלייה של ממש בשיעורי הנרצחים בנגב. בהקשר זה יש לברר את תפקידם של ההנהגה המסורתית השבטית ושל הערוצים שהמשפט והחוק השבטיים מייצרים כדי להתמודד עם משברים חברתיים.

מתרשים ב/31 אפשר ללמוד כי לאלימות ולכשיעה בחברה הערבית גם היבט גילי ברור. התרשים מראה בבירור שרוב הקורבנות והמעורבים בכשיעה המאורגנת בחברה הערבית הם צעירים. הנתונים המוצגים כאן עולים בקנה אחד עם הנתונים בפרק על שוק העבודה ועם הנתונים שהוצגו בסקירה שנערכה מטעם מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים בשנת 2023, שהבליטו את העוני המחריר, את חוסר שביעות

הרצון מהמצב הכלכלי, ואת סוגיית חוסר במעש בקרב הצעירים הערבים.⁵⁶ ניתן להבחין בירידה בשיעור הנרצחים בני 51 ומעלה, מ-11% בשנת 2018 ל-7% בשנת 2022, ולעלייה ל-11% בשנת 2023. עם זאת, בולטת נסיקה חדה בשיעור הנרצחים בשכבת הגיל 21-30, מ-38% בשנת 2018 ל-47% בשנת 2023. אם כך, 25% מהנרצחים בחברה הערבית בשנת 2023 היו בני ובנות 41 ומעלה, לעומת 75% עד גיל 40.

שיעורי האלימות הגבוהים מערערים את תחושת הביטחון האישי של האזרחים. על פי ממצאי הסקר של אגודת הגליל משנת 2018, 65.1% מהאזרחים הערבים מעריכים שהאלימות שכיחה ונפוצה ביישוב מגוריהם בדרגה בינונית עד גבוהה; 48.3% חושבים שהאלימות שכיחה דווקא בשכונת מגוריהם, ועוד כ-54% חוששים שהם יהיו קורבנות לאלימות כלשהי. 39% מהאזרחים הערבים דיווחו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת הליכה לבד בשכונת מגוריהם בשעות לילה, ו-21% ציינו כי הם אינם מרגישים בטוחים בעת הליכה לבד בשכונה בשעות היום. יתרה מזו, 61.3% מהאזרחים שהשתתפו בסקר ציינו כי אי אפשר לתת אמון באחרים. נתונים אלו אינם ייחודיים לאזור או ליישוב מסוימים, והם מעידים על הכלל ועל עומק המשבר שבו שרויה החברה הערבית בישראל. בהקשר הזה יצוין כי 75% מהאזרחים הערבים הסכימו ששימוש בנשק לפתרון בעיות ומחלוקות נהפך לעניין שבשגרה. נתון זה עולה בקנה אחד עם ההערכות שמאות אלפי כלי נשק לא חוקיים "מסתובבים חופשי" בחברה הערבית.⁵⁷

אין הסבר אחד לאלימות הגואה ולהתרחבות מעגלי הפשיעה בחברה הערבית בישראל. חלק מהחוקרים מציעים ניתוח מרקסיסטי הקושר בין שינויים כלכליים לבין העלייה בהיקפי התופעה; חוקרים אחרים מאמצים את גישת המודרניזציה החלקית, ומסבירים שהקיבעון של החברה הערבית בישראל בעיצומו של תהליך המעבר מחברה שמרנית לחברה מודרנית הביא להתפוררות

56 וצ'סלב קונסטנטינוב ואח', "צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023", ירושלים: מכון מאיריט ג'וינט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים.

57 להרחבה ועיון מעמיק בממצאי הסקר, ראו אגודת הגליל, אחמד שיח' מוחמד, סאוסן זק מרג'יה ומוחמד ח'טיב, **סקר האלימות בחברה הערבית הפלסטינית בישראל**, שפרעם: אגודת הגליל, 2019.

ערכית ולכרסום במקורות הסמכות המסורתיים; גישה אחרת מדגישה גורמים חברתיים-תרבותיים האופייניים לחברה הערבית, וגישה אחרת את חשיבותם של המשתנים המוסדיים ומבליטה את אחריותה של המדינה ואת תפקודם של המשטרה וגורמי אכיפת החוק.

לוח ב/5								
עצורים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2021 (במספרים מוחלטים וב-%)								
2021		2020		2017		2015		
65%	33,219	60%	27,598	58%	34,146	53%	31,651	ערבים
35%	17,828	33%	15,326	34%	20,387	38%	23,110	יהודים
0%	0	7%	3,226	8%	4,786	9%	5,430	לא ידוע/אחר
100%	51,047	100%	46,150	100%	59,319	100%	60,191	סך הכול

מלוח ב/5 אפשר ללמוד ששיעור מעורבותם של האזרחים הערבים באלימות ובפשיעה גבוה בהרבה משיעור המעורבות של האוכלוסייה היהודית. אומנם הלוח מציג מגמה ברורה של ירידה במספר הכולל של העצורים בשנים 2015–2020, אבל בשנים 2020–2021 ניכרת מגמה של עלייה, הן במספר העצורים בכלל והן בשיעורם של העצורים הערבים מכלל העצורים באותה השנה. מספר העצורים הערבים בשנת 2015 עמד על 31,651, שהם 53% מכלל העצורים. לעומת זאת, מספר העצורים הערבים בשנת 2020 ירד ל-27,598, אך שיעורם עלה ל-60% מכלל העצורים באותה השנה. עם זאת, אפשר להבחין בשינוי מגמה בשנת 2021 ובעלייה משמעותית בשיעור העצורים הערבים, שהגיע ל 65% מכלל העצורים.

לוח ב/6

אירועי ירי באזורי מגורים, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2020
(במספרים מוחלטים וב-%)

	2020		2017		2015		
ערבי	92%	1,673	95%	921	94%	750	
יהודי	6%	113	5%	46	5%	43	
לא ידוע	1%	25	1%	5	1%	4	
סך הכול	100%	1,811	100%	972	100%	797	

אחד הביטויים השכיחים ביותר של הפשיעה והאלימות הגאות בחברה הערבית בישראל הוא הירי באזורי המגורים. בשנים האחרונות תיעדו מצלמות שכוניתיות וביטיות מאות מקרים של ירי. אירועים מסוג זה גרמו לפגיעה פיזית באנשים, להלם ולאימה ולהשחתת רכוש. התגברות הירי באזורי המגורים הפכה את שכונות המגורים ביישובים הערביים למרחב לא בטוח עבור תושביהן, ולכן רבים מהזוגות הצעירים בחברה הערבית מחפשים מגורים בטוחים יותר מחוץ ליישובי המקור שלהם. כפי שמראה לוח ב/6, חלק הארי ממקרי הירי באזורי מגורים התרחשו ביישובים ערביים ופחות מקרים התרחשו באזורים יהודיים. בשנים 2015–2020 נע שיעור הירי באזורי המגורים הערביים בין 92% ל-95% מכלל אירועי הירי באזורי המגורים בישראל. נתונים אלו עולים בקנה אחד גם עם סקר פני החברה של הלמ"ס, המראה בבירור שכ-20% מהציבור הערבי בישראל חוששים מפגיעה ומחשיפה לאלימות באזורי מגוריהם, לעומת 10% בחברה היהודית.⁵⁸

58 להרחבה, ראו הלמ"ס, "פערים בין יהודים לערבים 2020–2021 – נתונים מתוך דוח פני החברה מס' 14", 19.6.2023.

לוח ב/7								
תיקים במסטרה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2021-2015 (במספרים מוחלטים וב-%)								
2021		2020		2017		2015		
43%	75,187	38%	67,051	37%	70,922	35%	69,018	ערבים
56%	99,209	53%	92,605	53%	101,686	55%	107,929	יהודים
0%	0	9%	15,733	9%	17,733	10%	19,858	לא ידוע/אחר
100%	176,417	100%	175,389	100%	90,341	100%	196,805	סך הכול

מספר התיקים הוא עוד אינדיקטור היכול להצביע על היקף האלימות והפשיעה המאורגנת בחברה הערבית בישראל. מהנתונים שבלוח ב/7 ניתן להבחין במגמת עלייה בשיעור התיקים שנפתחו לערבים, מ-35% בשנת 2015 ל-43% בשנת 2021. כלומר, מספר התיקים שמעורבים בהם ערבים הוא פי שניים משיעורם של הערבים באוכלוסייה. נתון זה מלמד על התרחבות הפשיעה המאורגנת ועל היותה כתובת לצעירים ערבים רבים התרים אחרי הון ומשאבים כלכליים, חברתיים וסימבוליים.

לוח ב/8 מציג נתונים על תיקים שבהם הוגשו כתבי אישום.⁵⁹ נתונים אלו עולים בקנה אחד עם הנתונים בלוח ב/7 (על התיקים שנפתחו), ושניהם מעידים על התרחבות מעגלי האלימות והפשיעה והשימוש בכוח ובנשק. מלוח ב/8 ניכר כי בשנים 2021-2015 נע שיעור הערבים שהוגש נגדם כתב אישום בין 31% עד

59 השנה המופיעה בלוח ב/8 היא השנה שבה הוגש כתב האישום, ולא שנת פתיחת התיק. כלומר, ייתכן שיש תיקים שנפתחו בשנת 2014 וכתב האישום בהן הוגש רק ב-2015.

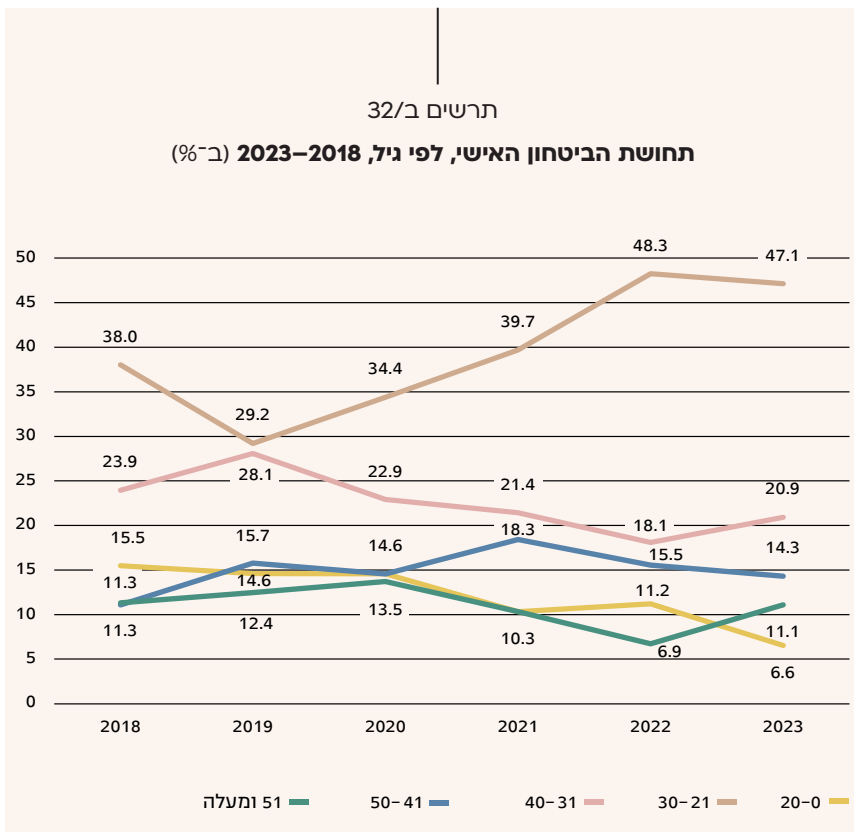
ל-44%. יצוין גם כי הפער בין מספר התיקים לבין מספר כתבי האישום קשור בגורמים רבים, אך בעיקר בשיעור התיקים שפענחה המשטרה.⁶⁰

לוח ב/8								
מספר כתבי אישום, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2015–2021 (במספרים מוחלטים וב-%)								
2021		2020		2017		2015		
44%	20,100	36%	12,772	36%	12,907	31%	13,201	ערבים
52%	24,084	54%	19,262	53%	19,003	54%	22,764	יהודים
0%	0	10%	3,605	11%	3,989	15%	6,109	לא ידוע/אחר
100%	46,205	100%	35,639	100%	35,899	100%	42,074	סך הכול

כאמור, העלייה בהיקפי האלימות ביישובים הערביים ובמספר הנרצחים והשתלטות ארגוני הפשיעה על המרחב הציבורי הגבירו את תחושת היעדר הביטחון האישי בציבור הערבי. ממצאי מדד הביטחון האישי שמפרסמת קרן אברהם בכל שנה מ-2017 עולה ששיעור האזרחים שחשו ביטחון אישי בשנת 2017 עמד על 68%, לעומת 87% בציבור היהודי. שיעור זה הלך ופחת עם השנים והגיע ל-39.5% בשנת 2019 בקרב הערבים ו-87.8% בקרב היהודים. עם זאת, בשנת 2020 ניכר שיפור מסוים בתחושת הביטחון האישי, ו-10.6% מהיהודים לעומת 37.2% מהערבים דיווחו על היעדר תחושת בטחון אישי באזורי מגוריהם.

60 בשנתון הסטטיסטי של המשטרה משנת 2021 לא הופיעה הקטגוריה הדמוגרפית "לא ידוע/אחר" המצביעה על זהותו הלאומית או הדתית של האדם שהוגש נגדו כתב אישום, ולכן היא אינה מופיעה בלוח בשנה זו.

תחושת היעדר הביטחון האישי משפיעה על דפוסי התארגנות, על מעורבות במרחב הציבורי ועל הגירה שלילית. למשל, זוגות צעירים ואנשים בעלי אמצעים מהחברה הערבית בוחרים בשנים האחרונות להעתיק את מקום מגוריהם ליישובים יהודיים סמוכים כדי ליהנות מרמת השירותים העירוניים הגבוהה יותר שמעניקה הרשות המקומית ולהגביר את תחושת הביטחון האישי שלהם.

מקור: נוהאד עלי ורות לוי־חן, "מדד הביטחון האישי" והקהילתי, בתוך: אלימות, פשיעה ושיטור ביישובים הערביים, לוד: יוזמות קרן אברהם, 2020-2017.

עבודה ושכר

מבוא

מצבה של החברה הערבית בשוק העבודה קשה יותר ממצבה של החברה היהודית. הפערים בין ערבים ליהודים במדדים הקשורים לשוק העבודה מובהקים ועקביים לאורך השנים, והם זוכים לעיון מחקרי מעמיק מצד גורמים מקצועיים.⁶¹ עם הגורמים המסבירים את הפערים האלה נמנים פערים מערכתיים בין החינוך הערבי לחינוך העברי; ריחוק גאוגרפי של היישובים הערביים ממרכזי התעסוקה בערים הגדולות; רמת תשתיות נמוכה ביישובים הערבים, שאינה תומכת תעסוקה בהיקף מספיק; תפיסות מגדריות ותרבותיות הנוגעות לתפקידיהם של נשים וגברים, וכן אפליה בשוק התעסוקה.

פרק זה מנתח את הפערים האלה מתוך שימת לב להבדלים מגדריים וגאוגרפיים בתוך החברה הערבית, וכן מתוך השוואת נתוני החברה הערבית לאלו של החברה היהודית. ככלל, גברים ונשים בחברה הערבית מתמודדים עם אתגרים אחרים בשוק העבודה. בקרב הגברים הבעיה המרכזית היא שיעור גבוה של עובדים לא מקצועיים וריכוזם בענפי תעסוקה שוחקים, כגון בינוי ותעשייה. לבעיה זו שתי פנים – שכר נמוך יחסית ופרישה בגיל מוקדם עקב שחיקה פיזית. כמו כן, השתלבותם של הגברים הערבים בהשכלה הגבוהה מצומצמת בהשוואה לנשים, והיא פוגעת ביכולת ההשתכרות שלהם, כלומר ביכולתם לעסוק במשלחי יד המאופיינים ברמת שכר גבוהה. הנשים הערביות סובלות משוליות כפולה – הן גם בנות קבוצת מיעוט לאומי בחברה הישראלית, וגם נשים המתמודדות עם חסמים תרבותיים פנימיים בחברה הערבית. שיעור התעסוקה בקרב נשים ערביות נמוך בהשוואה לנשים יהודיות, ושיעור גבוה מהן מועסקות בתחום החינוך.

61 יוסף ג'בארין ואח', **תעסוקת ערבים בישראל: האתגר של הכלכלה הישראלית**, המכון הישראלי לדמוקרטיה ופורום קיסריה להתוויית מדיניות כלכלית לאומית, יוני 2010; ערן ישיב וניצה (קלינר) קסיר, "כלכלת החברה הערבית בישראל", בתוך: אבי בן-בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **אורות וצללים בכלכלת השוק: המשק הישראלי, 1995-2017**, תל אביב: עם עובד, 2020, עמ' 678-720; נסרין חדאד חאג'־יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר וכן פרג'ון, **תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה**, מחקר מדיניות 161, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, 2021.

על הפערים שבין ערבים ליהודים בשוק העבודה נוספו בשנים 2020 ו-2021 ההשפעות הכלכליות של משבר הקורונה. הנתונים המוצגים בפרק זה משקפים את הפגיעה בדפוסי התעסוקה של החברה הערבית במהלך המשבר, ומצביעים גם על מגמת ההתאוששות של החברה הערבית ממנו, גם אם אין מדובר בהתאוששות מלאה. הפרק מציג את התמורות שחלו בעשור האחרון בכוח העבודה, במאפייני התעסוקה וברמת השכר של החברה הערבית, ומציג את הפערים בינה לבין החברה היהודית. הפרק מסתיים בדיון בתופעת חוסר מעש בקרב בני הדור הצעיר בחברה הערבית (בנות ובני 18 עד 34).

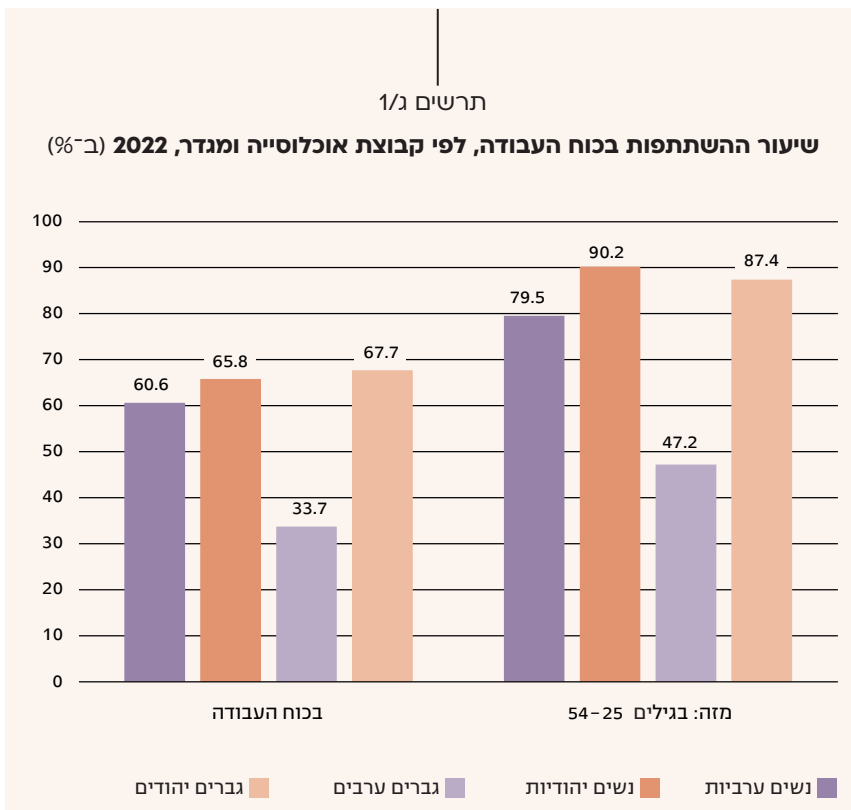
השתתפות בכוח העבודה

נתוני הלמ"ס חושפים פער מובהק בין ערבים ליהודים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה.⁶² על פי נתונים משנת 2022, רק 60.6% מהגברים הערבים משתתפים בכוח העבודה, לעומת 67.7% מהגברים היהודים. בקרב נשים הפער גדול עוד יותר: שיעור הנשים הערביות המשתתפות בכוח העבודה הוא 33.7%, והוא נמוך מאוד הן משיעור הגברים הערבים, הן משיעור הנשים היהודיות, 65.8%.

פערים מובהקים בין ערבים ליהודים ניכרים גם בגילי העבודה העיקריים, 25-54. שיעור הגברים הערבים בשכבת הגיל הזאת בכוח העבודה הוא 79.5%, ואילו שיעורם בקרב גברים יהודים הוא 87.4%. שיעור הנשים הערביות בשכבת הגיל הזאת המשתתפות בכוח העבודה הוא 47.2%, כמחצית משיעורן של נשים יהודיות בשכבת הגיל הזאת המשתתפות בכוח העבודה (90.2%).

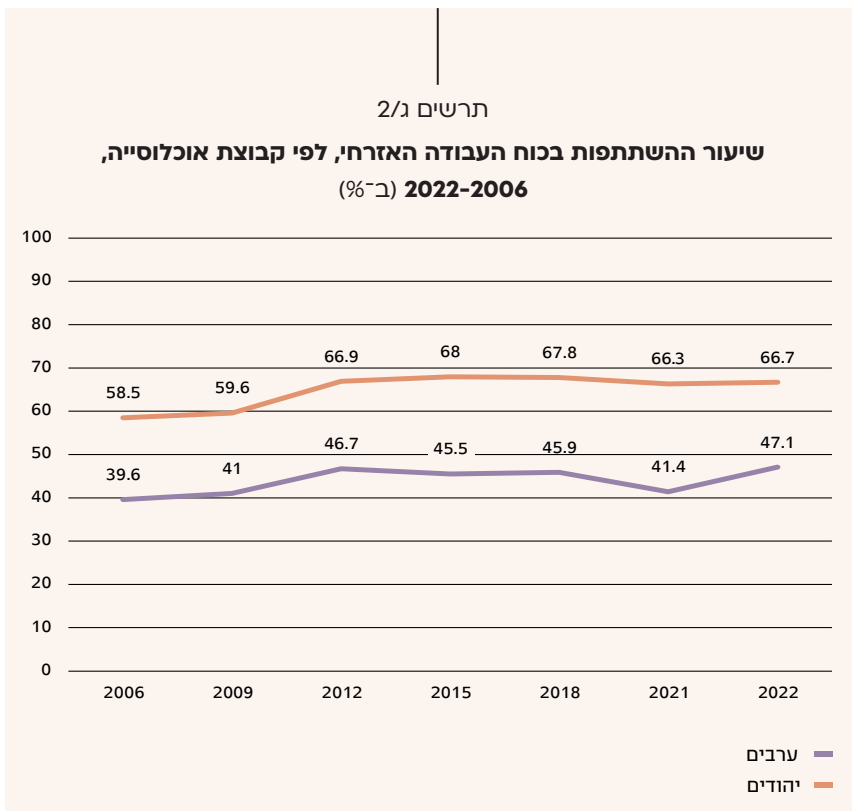
62 "כוח העבודה" הוא סך כולל בני ובנות 15 ומעלה באוכלוסיית המדינה המוגדרים "מועסקים" או "בלתי מועסקים". באוכלוסיית המועסקים נכללים בני 15 ומעלה שעבדו משרה מלאה או חלקית, ולכל הפחות שעה אחת בשבוע בעבודה כלשהי בתמורה לשכר, לרווח, או לתמורה אחרת (לרבות אנשי צבא בשירות חובה או בשירות קבע). באוכלוסיית הבלתי מועסקים נכללים בני 15 ומעלה שאינם עובדים כלל אך שחיפשו עבודה במשך ארבעה שבועות או יותר. בכוח העבודה לא נכללים מי שאינם מחפשים תעסוקה באופן פעיל, לרבות מי שהתייטשו מחיפוש עבודה. גרעון זעירא, "מונחים מעולם העבודה", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2019, עמ' 5-7.

גם שיעור המועסקים במשרה מלאה בקרב יהודים גבוה יותר מזה של ערבים. בקרב גברים הפער קטן: 48.9% מהגברים היהודים בני 15 ומעלה מועסקים במשרה מלאה, לעומת 45.8% מהגברים הערבים. לעומת זאת, בקרב נשים הפער גדול: שיעור הנשים היהודיות המועסקות במשרה מלאה (34.8%) גבוה פי שניים משיעורן של נשים ערביות (17.2%). בגילי העבודה העיקריים (25-54) הפער בין גברים יהודים לגברים ערבים נסגר כמעט לגמרי: 65.6% מהגברים היהודים ו-63.2% מהגברים הערבים מועסקים במשרה מלאה. לעומת זאת, רק 24.9% מהנשים הערביות מועסקות במשרה מלאה, לעומת 49.7% מהנשים היהודיות.

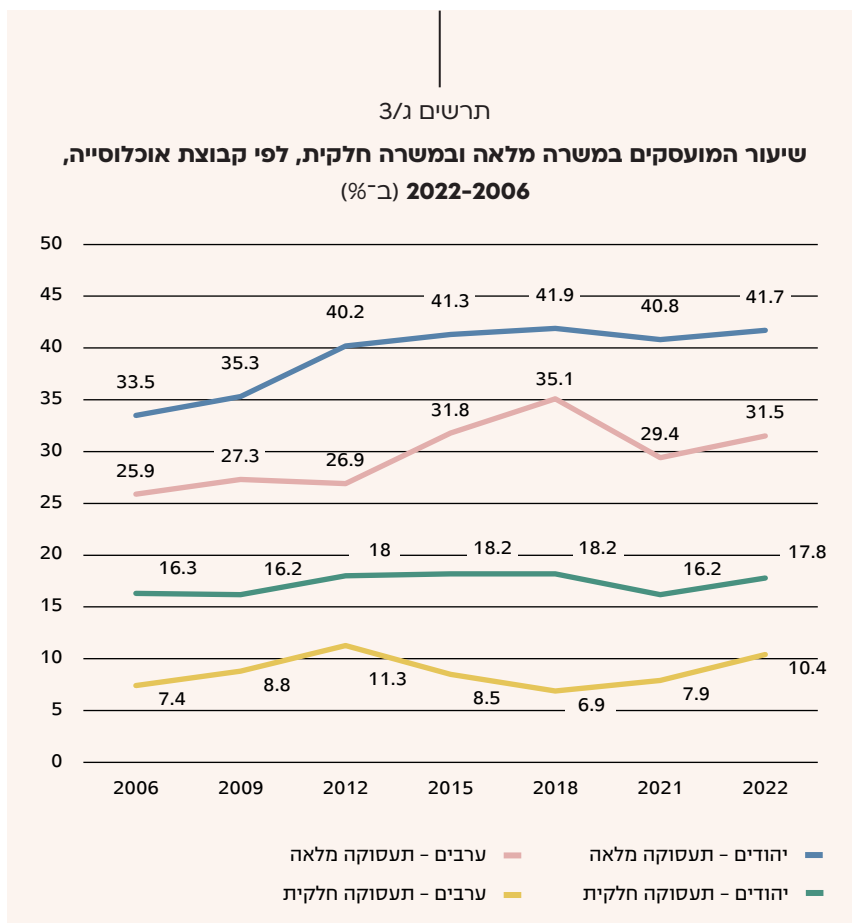

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1.

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית רשם עלייה מסוימת בפתח העשור הקודם: 39.6% ב־2006, 46.7% ב־2012 ו־45.5% ב־2015. בשנים האחרונות חלו תנודות בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, והוא ירד קמעא בשנות משבר הקורונה (41.4% ב־2021). עם זאת, כוח העבודה בחברה הערבית מראה מגמת התאוששות. ב־2022 חזר שיעור ההשתתפות של הערבים בכוח העבודה לרמה שאפיינה אותו לפני משבר הקורונה, 47.1%.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

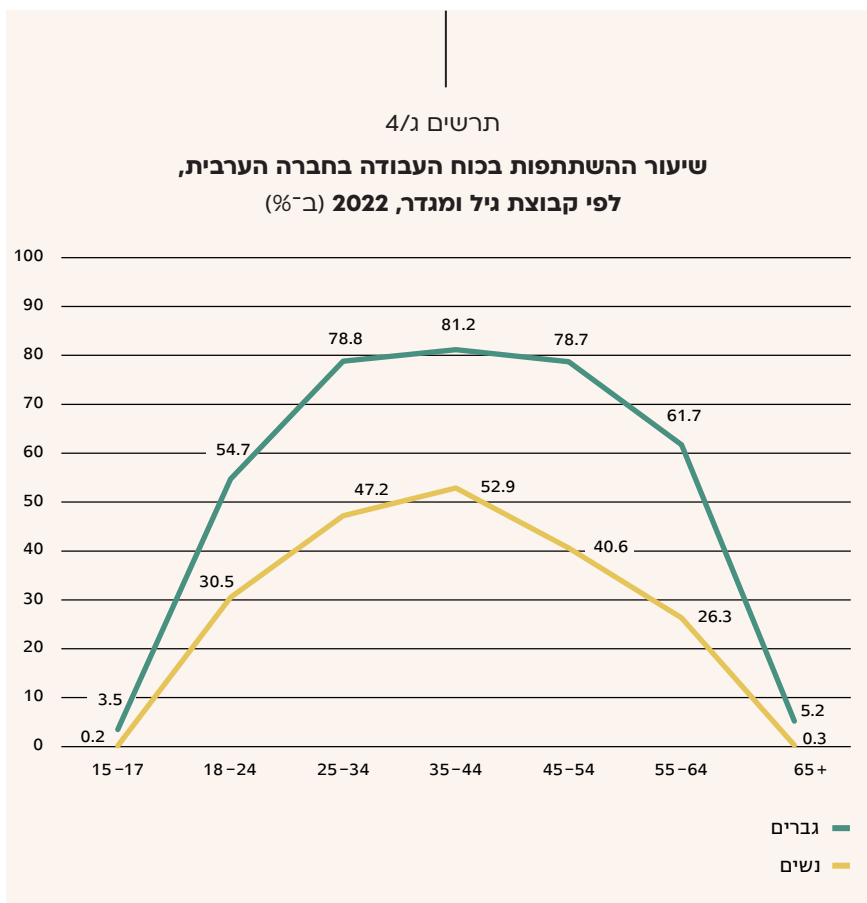

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1, הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

במבט רב־שנתי בולטים לעין הבדלים בין ערבים ליהודים בנוגע להיקף התעסוקה – מלאה או חלקית. עד משבר הקורונה בשנים 2020-2021 נרשמה

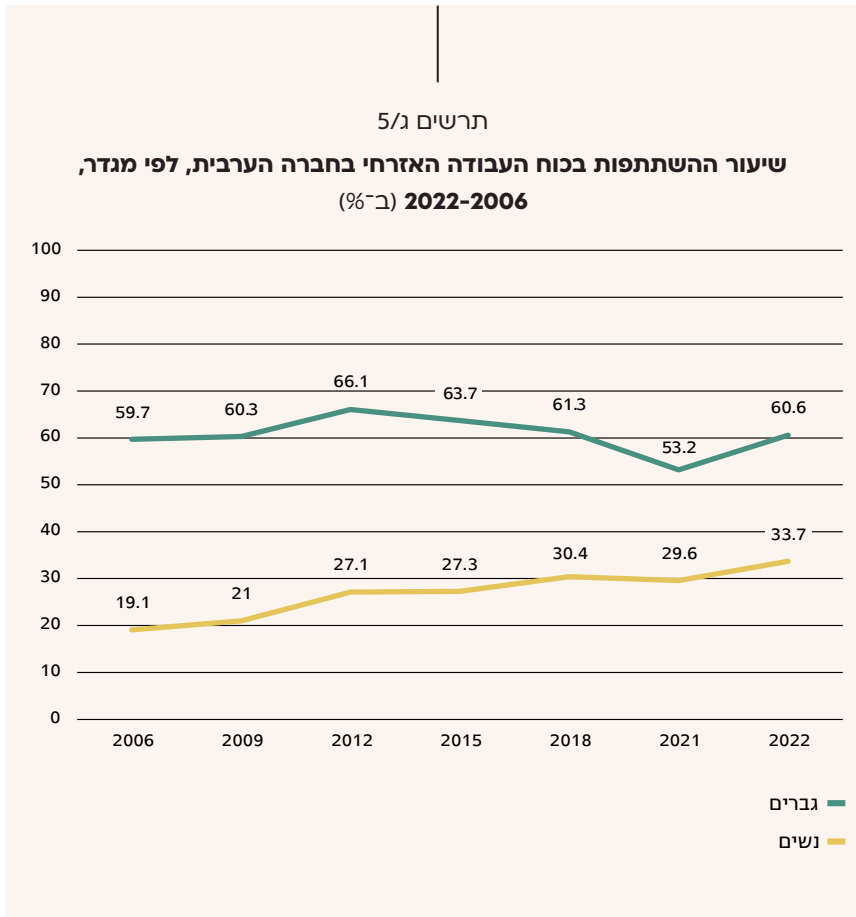
עלייה מתמדת בשיעור המועסקים במשרה מלאה בשתי הקבוצות. בעשור שקדם למשבר הקורונה אף הסתמן זינוק בשיעור המועסקים במשרה מלאה בקרב הערבים: מ-26.9% ב-2012 ל-35.1% ב-2018. בתקופת משבר הקורונה ירד שיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה הערבית ירידה של ממש (29.4%). העלייה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית ב-2022 התבטאה הן בשיעור המועסקים בהיקף חלקי (מ-7.9% ל-10.4%), והן בשיעור המועסקים במשרה מלאה (מ-29.4% ל-31.5%). עם זאת, שיעור המועסקים הערבים במשרה מלאה לא חזר לרמה שאפיינה אותה לפני משבר הקורונה, בעוד ששיעור המועסקים במשרה מלאה בחברה היהודית נותר כמעט ללא שינוי במהלך המשבר ואחריו.

שיעור ההשתתפות של גברים ערבים בכוח העבודה גבוה בכל קבוצות הגיל משיעור השתתפותן של נשים. הפער הגדול ביותר נמדד בקבוצות הגיל המבוגרות, מגיל 45 ומעלה, אולם גם בקבוצות גיל צעירות יותר יש פערים גדולים מאוד. בקרב הגברים, שיעורי ההשתתפות הגבוהים ביותר בכוח העבודה נמדדו בקבוצת הגיל 25-54, דהיינו בגיל העבודה העיקרי, שבה הוא כ-80%. בקרב הנשים, שיעור ההשתתפות הממוצע בכוח העבודה בקבוצת הגיל 25-44 הוא כ-50%. בקרב נשים מעל גיל 45 שיעור ההשתתפות בכוח העבודה צונח צניחה דרמטית.

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10.

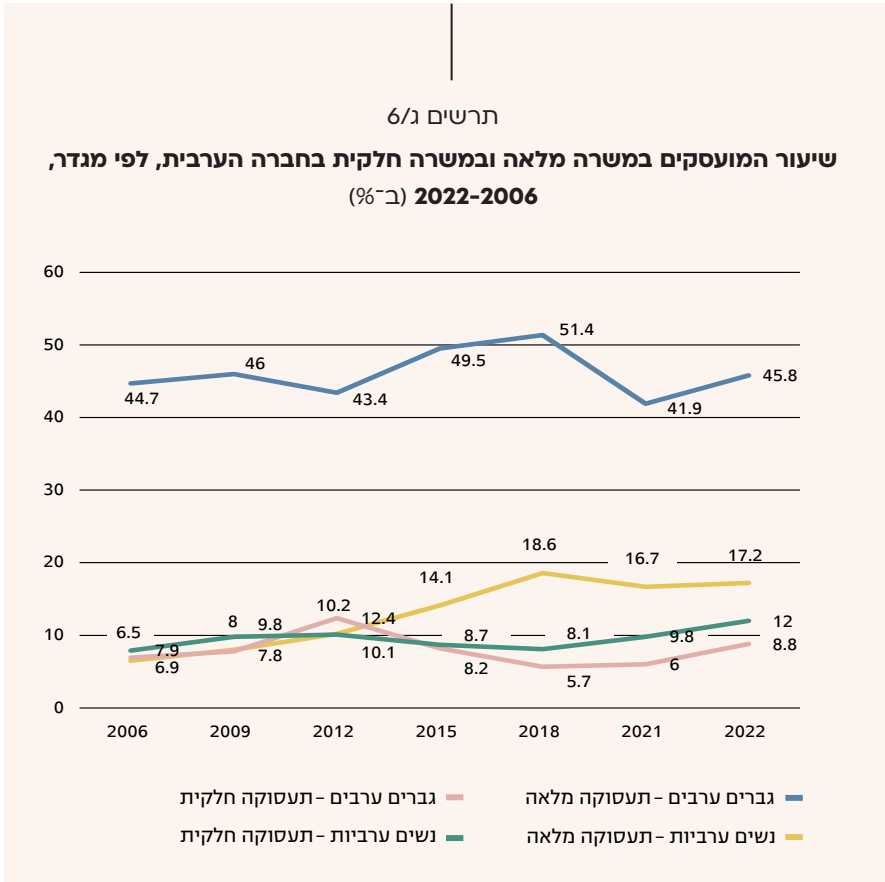
במבט רב-שנתי מתברר כי אף שהפערים בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי בין גברים לנשים בחברה הערבית גבוהים, הם הצטמצמו במידה מסוימת לאורך השנים. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של הגברים הערבים ידע עליות ומורדות (59.7% ב-2006, 66.1% ב-2012, 53.2% ב-2021 ו-60.6% ב-2022), ואילו שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של הנשים הערביות רשם עלייה יציבה (19.1% ב-2006, 27.1% ב-2012, 29.6% ב-2021 ו-33.7% ב-2022).

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

ההבדלים בין גברים לנשים בחברה הערבית מבחינת היקף התעסוקה (מלאה או חלקית) גדולים. לאורך השנים היה שיעור הגברים הערבים בני 15 ומעלה המועסקים במשרה מלאה גבוה מאוד ביחס לשיעור הנשים ערביות. עד משבר הקורונה עלה שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה בעקביות מ-44.7% ב-2006 ל-51.4% ב-2018. בעקבות משבר הקורונה צנח שיעור הגברים המועסקים במשרה מלאה ל-41.9% ב-2021, והתאושש קמעה ב-2022 (45.8%). המגמה בקרב נשים ערביות אחרת. שיעור הנשים הערביות המועסקות במשרה מלאה – גם אם הוא נמוך יחסית לאורך השנים – עולה עלייה עקבית ומתמדת, גם אם הוא נבלם מעט בתקופת משבר הקורונה.

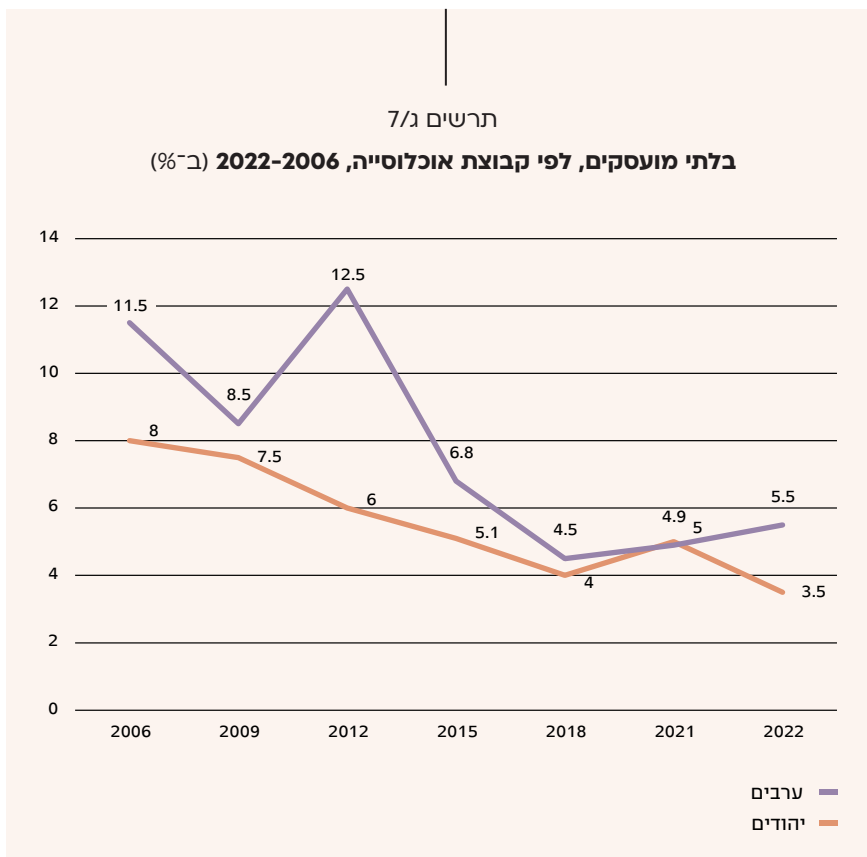
אם כך, ממשבר הקורונה נפגעו בעיקר גברים ערבים. לשם השוואה, ב-2012 היה שיעור הגברים הערבים המועסקים במשרה מלאה (43.4%) דומה לשיעור בעיצומו של משבר הקורונה (41.9% ב-2021). לעומת זאת, שיעור הגברים שבעבר מצאו תעסוקה במשרה חלקית (10.2% ב-2012) היה גבוה יותר מהשיעור הזה בעת משבר הקורונה (6% ב-2021). לעומת זאת, שיעורן של נשים ערביות המשולבות בתעסוקה במשרה חלקית כמעט שלא נפגע בעקבות משבר הקורונה, ושיעורן מוסיף לעלות גם אחריו. עם זאת, עדיין מדובר בשיעורים נמוכים.

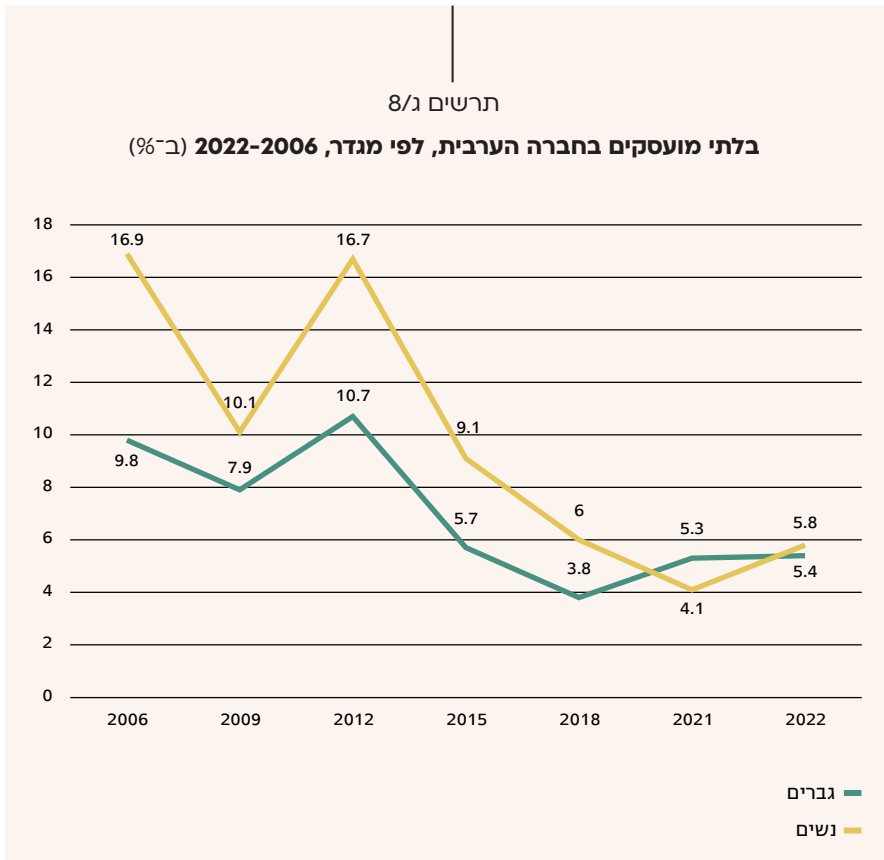
מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

שיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים (5.5%, בשנת 2022) גבוה מהשיעור בקרב היהודים (3.5%). עד לפני עשור נרשמו פערים גדולים בין ערבים ליהודים: שיעור הבלתי מועסקים בקרב היהודים רשם ירידה מתונה ועקבית (8% ב־2006, 6% ב־2012, 5% ב־2021), ואילו בשיעור הבלתי מועסקים בקרב הערבים ניכרו תנודות

חדות, ורק בשנים האחרונות חלה התייצבות במדד זה. התנודות חדות האלה אפיינו גברים ונשים גם יחד. שיעור הבלתי מועסקים בקרב הנשים היה בדרך כלל גבוה בהרבה מבקרב הגברים. בשנים האחרונות נצפית מגמה מעורבת: בתקופת משבר הקורונה היה שיעור הגברים הבלתי מועסקים גבוה במעט מהשיעור הנשים, אולם ב-2022 נרשם שיעור שווה של בלתי מועסקים בקרב גברים ונשים.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 9.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2016, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוח 12.1; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2007, לוח 12.1.

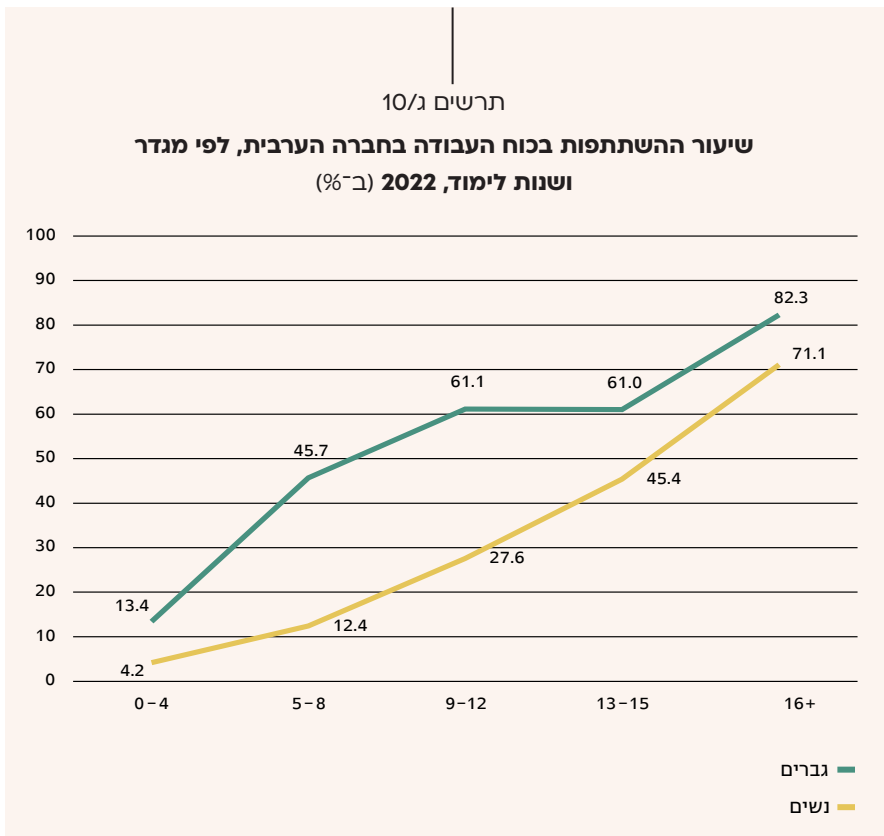
בבדיקת שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית לפי דת מתברר כי השיעור הגבוה ביותר נמדד בקרב הנוצרים: 69.0% מהגברים ו-55.8% מהנשים בני ובנות 15 ומעלה נכללים בכוח העבודה. הבאים בתור הם הדרוזים: 64.2% מהגברים ו-40.3% מהנשים, ולבסוף המוסלמים: 59.3% מהגברים ו-30.7% מהנשים.

מהנתונים בולט ששיעור ההשתתפות בכוח העבודה של נשים נוצריות גבוה במידה ניכרת משיעור הדרוזיות והמוסלמיות, ובכל זאת נמוך במידה ניכרת משיעור היהודיות. שיעורם של גברים נוצרים בכוח העבודה מגיע כמעט לשיעור הגברים היהודים. נתון בולט אחר הוא שהפער בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בין גברים לנשים מצומצם יחסית בקרב נוצרים (כ־13 נקודות האחוז לטובת גברים) ורחב מאוד בקרב דרוזים ומוסלמים (24 ו־29 נקודות האחוז לטובת גברים, בהתאמה).

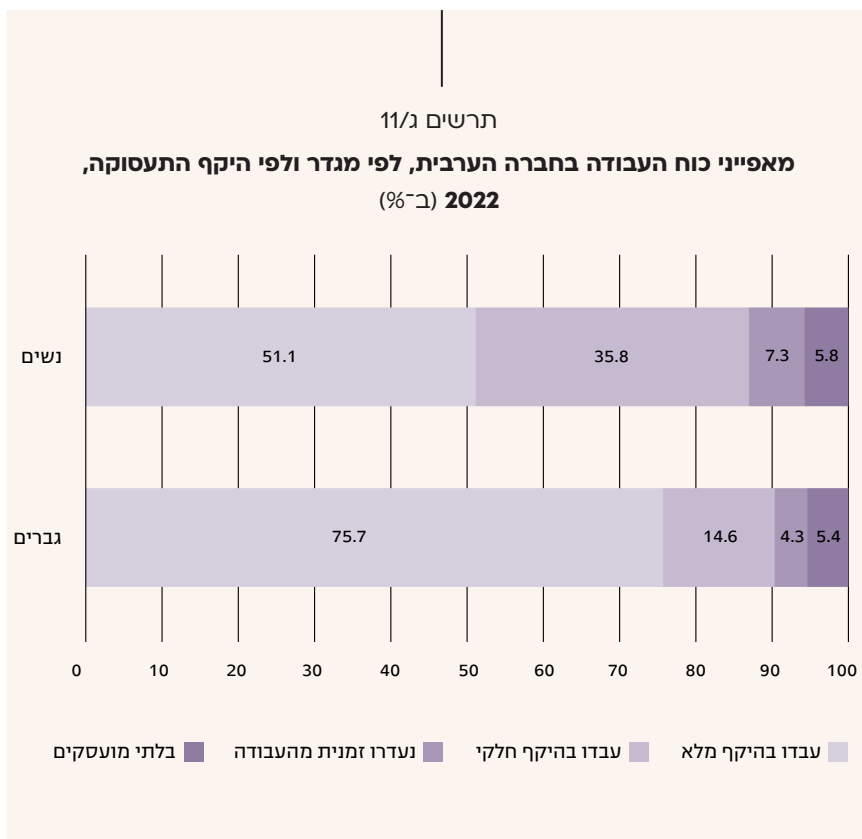
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.10.

ככל שעולה רמת ההשכלה כך גדל שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בחברה הערבית, ואולם הנתונים חושפים פערים ניכרים בין גברים לנשים בכל רמות ההשכלה. ברמות ההשכלה הנמוכות (עד 12 שנות לימוד), היקף ההשתלבות של גברים בכוח העבודה גבוה במידה ניכרת (פי שניים ויותר) מזה של נשים. 61% מהגברים שלהם 9-15 שנות לימוד משולבים בכוח העבודה, ואילו שיעור הנשים בעלות רמת השכלה זהה המשולבות בכוח העבודה נמוך בהרבה, והוא נע בין רבע למחצית מהנשים באוכלוסייה.

מקור: ש.ם.

הנתונים מצביעים על תופעה מעניינת: גם ברמת השכלה גבוהה מאוד (13-15 שנות לימוד) כמחצית מן הנשים אינן משולבות בכוח העבודה (מבחירה או מכורח), ורק ברמת ההשכלה הגבוהה ביותר (16 שנות לימוד ויותר), רובן (71.1%) משתלבות בכוח העבודה, אף ששיעור זה נמוך משיעור הגברים באותה רמת השכלה (82.3%). לעומת זאת, גברים משולבים בכוח העבודה גם ברמות השכלה נמוכות יחסית. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא ששיעור הגברים בעלי רמת השכלה נמוכה (5-8 שנות לימוד) המשולבים בכוח העבודה (45.7%) זהה לשיעור הנשים בעלות רמת השכלה גבוהה (13-15 שנות לימוד) המשולבות בכוח העבודה (45.4%).

התבוננות במאפייני כוח העבודה בחברה הערבית לפי היקף התעסוקה מלמדת כי רוב גדול של הגברים (75.7%) מועסקים בהיקף משרה מלא, ו-14.6% מהם מועסקים בהיקף חלקי. מחצית מהנשים (51.1%) מועסקות בהיקף מלא, וכשליש מהן (35.8%) מועסקות בהיקף חלקי.

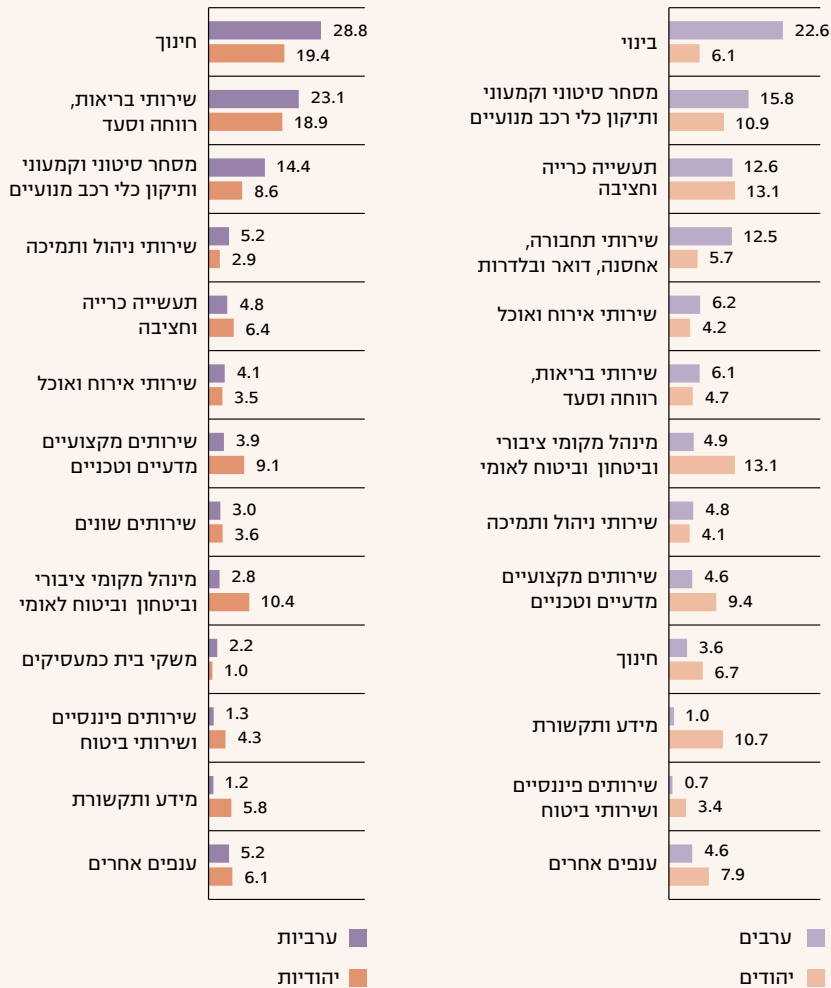
מאפייני כוח העבודה לפי הענף הכלכלי ומשלח היד

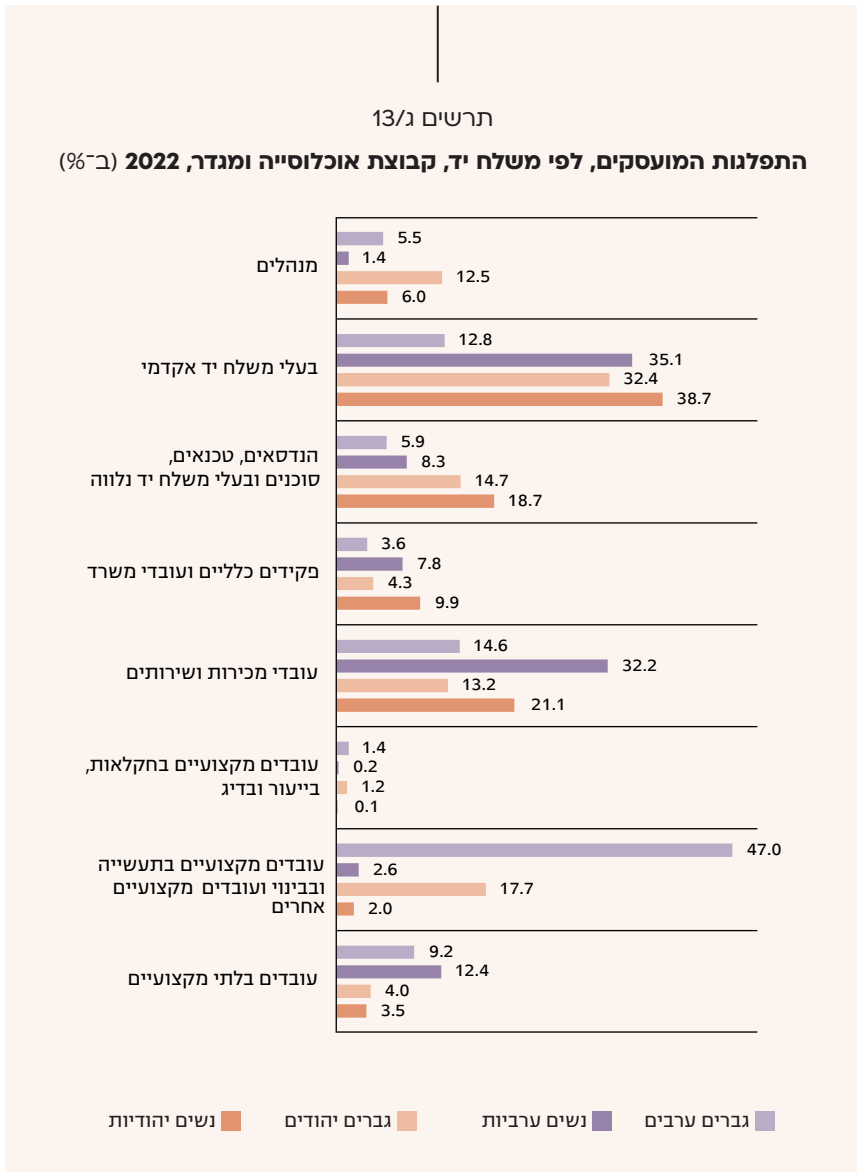
אחד ההבדלים בין דפוסי התעסוקה של כוח העבודה הערבי לאלו של כוח העבודה היהודי הוא ריכוז גבוה יחסית של מועסקים ערבים בענפי תעסוקה מסוימים, לעומת התפלגות תעסוקה מבוזרת יותר וריכוזית פחות של כוח העבודה היהודי. למשל, שני ענפי התעסוקה העיקריים שבהם מועסקות נשים בישראל, ערביות ויהודיות, הם חינוך ושירותי בריאות, רווחה וסעד. עם זאת, כמחצית מן הנשים הערביות (51.9%) מרוכזות בשני הענפים האלה, ואילו שיעור הנשים היהודיות המועסקות בשני הענפים האלה הוא 38.3%. כלומר, תעסוקת הנשים היהודיות מתאפיינת בפריסה רחבה יותר בכמה ענפי תעסוקה. גם בקרב הגברים, כמעט שני שלישים (63.5%) מכוח העבודה של הגברים הערבים מרוכזים בארבעה ענפים, ואילו כוח העבודה של הגברים היהודים מבוזר יותר: 57.2% מהגברים היהודים מועסקים בחמישה ענפים. הגיוון התעסוקתי של כוח העבודה הערבי אפוא מצומצם אפוא יותר מהגיוון התעסוקתי של כוח העבודה היהודי.

בתרשים 12/ג בולטת העובדה שנשים ערביות מועסקות במשלח יד אקדמי בשיעור גבוה פי שלושה מגברים ערבים. למעשה, שיעורן של נשים ערביות המועסקות במשלח יד אקדמי דומה לשיעורן של נשים יהודיות. פער אחר מהחברה היהודית מתבטא, כאמור, בגיוון – כמעט מחצית (47.0%) מהגברים הערבים מרוכזים במקצועות התעשייה והבינוי, ואילו בחברה היהודית, הן הגברים והן הנשים מועסקים במשלח יד אקדמי יותר מכל משלח יד אחר. בצד זאת, שיעור המועסקים והמועסקות בחברה הערבית במשלח יד לא מקצועי גבוה פי שלושה מהשיעורים האלה בחברה היהודית.

תרשים ג/12

מועסקים, לפי מגדר, ענף כלכלי וקבוצת אוכלוסייה, 2022 (ב-%)

תכונות כוח העבודה של משקי הבית

על פי נתוני הלמ"ס לשנים 2008-2022, שיעורם של משקי הבית בחברה הערבית שבהם יש לפחות מועסק אחד הוא 76.7% בממוצע. שיעור זה דומה לממוצע במשקי הבית בחברה היהודית, 78.1%. עם זאת, מבט מעמיק יותר חושף הבדלים בין משקי בית ערביים למשקי בית יהודיים בתכונות כוח העבודה במשקי הבית.

ב-2008-2022 חלה עלייה מתמדת בשיעור משקי הבית הערביים שבהם כל בני הבית מועסקים: מ-12.6% בשנת 2008 ל-19.8% בשנת 2022. במדד זה נרשמה ירידה מורגשת בשנים 2020-2021 שבהן ניכרו השפעותיו הכלכליות של משבר הקורונה, בהשוואה לשנתיים שקדמו לפרוץ המשבר: 16.5% בממוצע ב-2020-2021 לעומת 18.4% בממוצע בשנים 2018-2019. בצד זאת, שיעור משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים גבוה במידה ניכרת משיעורם במשקי בית ערביים. על פי נתונים לשנת 2022, שיעור משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים (46.7%) גבוה כמעט פי 2.5 מהשיעור במשקי בית ערביים (19.8%). נתונים אלו מייצגים פער יחסי קבוע לאורך התקופה הנדונה, משנת 2008 עד שנת 2022.

למעשה, ברוב משקי הבית הערביים חלק מבני הבית מועסקים וחלק אחר אינם נכללים בכוח העבודה כלל (דהיינו אפילו אינם מחפשים עבודה, ולכן אינם מוגדרים "בלתי מועסקים"). על פי נתונים לשנים 2008-2022, 55.7% ממשקי הבית הערביים בממוצע מרוכזים בקטגוריה הזאת, שיעור כפול מממוצע משקי הבית היהודיים בתקופה הנדונה – 29.9% בלבד.

לוח ג/1

תכונות כוח העבודה במשקי בית שיש בהם מועסקים, לפי קבוצת אוכלוסייה
2008-2022 (באלפים וב-%)

שנה	סך הכול משקי בית		אחוז משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד		אחוז משקי הבית שבהם כולם מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים ובלתי מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים, בלתי מועסקים, וכאלה שאינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2008	287.8	1,750.7	76.5	75.4	12.6	37.0	1.8	3.8	58.9	33.2	3.5	2.4
2009	304.7	1,784.0	74.2	75.5	12.9	36.7	1.1	5.1	56.9	31.8	3.6	3.1
2010	315.6	1,799.7	75.0	76.1	13.8	37.6	1.4	4.5	57.0	32.2	3.2	2.9
2011	319.0	1,830.5	76.8	76.8	14.4	38.5	1.3	4.1	59.3	32.7	2.1	2.4
2012	324.1	1,868.1	78.2	78.7	15.1	43.5	4.0	5.3	52.7	28.8	7.3	2.2
2013	332.6	1,914.5	78.5	78.4	15.4	43.5	3.1	5.1	54.8	28.6	5.8	2.2
2014	344.1	1,955.7	78.4	79.0	17.0	44.5	2.7	5.2	54.3	28.3	5.0	2.1
2015	357.4	1,993.2	78.4	79.1	16.6	45.4	2.2	4.7	55.9	28.1	4.2	1.9
2016	368.8	2,028.9	78.7	79.7	16.2	45.8	2.0	4.2	57.0	28.7	3.9	1.9
2017	378.9	2,053.5	78.3	79.9	17.1	45.8	1.7	3.9	56.4	29.4	3.4	1.6
2018	392.2	2,113.8	78.9	79.7	18.7	46.4	1.6	3.5	56.0	29.0	2.9	1.5

שנה	סך הכול משקי בית		אחוז משקי הבית שבהם לפחות מועסק אחד		אחוז משקי הבית שבהם כולם מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים ובלתי מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים וכאלה שאינם בכוח העבודה		אחוז משקי הבית שבהם מועסקים, בלתי מועסקים, וכאלה שאינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2019	403.6	2,179.2	78.2	79.4	18.1	47.1	1.5	3.5	56.7	28.2	2.2	1.3
2020	419.9	2,215.2	72.9	78.9	15.9	44.8	1.3	3.8	54.3	29.5	1.8	1.6
2021	430.8	2,268.5	72.1	78.5	17.1	44.1	1.5	4.3	51.5	29.4	2.4	1.6
2022	455.2	2,318.6	76.4	79.2	19.8	46.7	1.3	2.4	51.9	29.0	3.4	1.2
ממוצע לתקופה			76.7	78.1	15.8	42.7	1.4	3.4	55.7	29.9	3.7	2.1

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.54.

תמונה מעניינת מתקבלת מהנתונים על משקי בית שאין בהם מועסקים, דהיינו משקי בית שבהם בלתי מועסקים ומי שאינם נמצאים בכוח העבודה כלל. במבט על השנים 2008-2022 עולה כי בשיעור משקי הבית היהודיים שבהן אין מועסקים כלל ניכרת מגמת ירידה מתונה ועקיבה - מ-24.6% ב-2008 ל-20.8% ב-2022. מגמה דומה ושיעורים כמעט זהים נצפו גם במשקי הבית הערביים עד לפני משבר הקורונה. בשנים 2020 ו-2021 מזדקרת לעין השפעת משבר הקורונה על משקי הבית הערביים, וחל זינוק חד בשיעורם של משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים כלל - שיעורם של משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים כלל עמד ב-2008 על 23.5% וב-2019 על 21.8%, וב-2021 זינק והגיע ל-27.9%. שיעור הנפילים מכוח העבודה מקרב משקי בית ערביים בזמן הקורונה היה גבוה הן בהשוואה למשקי בית יהודיים באותה התקופה והן בהשוואה למגמה שאפיינה את משקי הבית הערביים עצמם עד פרוץ המשבר. ב-2022 ניכרה מגמת התאוששות ושיעורם של משקי הבית הערביים שבהם אין מועסקים כלל ירד ל-23.6%.

לוח ג/2
מאפייני כוח העבודה במשקי בית שאין בהם מועסקים,
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2008-2022 (באלפים וב-%)

שנה	סך הכול משקי בית		אחוז משקי הבית ללא מועסקים				אחוז משקי הבית שבהם כולם בלתי מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם בלתי מועסקים ומי שאינם בכוח העבודה		אחוז משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	
2008	287.8	1,750.7	23.5	24.6	0.0	0.9	4.3	1.4	19.0	22.2		
2009	304.7	1,784.0	25.8	24.5	0.4	1.3	4.0	1.5	21.3	21.7		
2010	315.6	1,799.7	25.0	23.9	0.4	1.0	4.0	1.4	20.5	21.6		
2011	319.0	1,830.5	23.2	23.2	0.0	0.9	2.6	1.1	20.4	21.2		
2012	324.1	1,868.1	21.8	21.3	0.5	1.2	4.4	1.1	16.8	19.0		
2013	332.6	1,914.5	21.5	21.6	0.4	1.0	2.9	1.2	18.2	19.4		
2014	344.1	1,955.7	21.6	21.0	0.3	1.0	2.5	1.1	18.8	19.0		
2015	357.4	1,993.2	21.6	20.9	0.3	0.9	2.2	0.8	19.1	19.1		
2016	368.8	2,028.9	21.3	20.3	0.4	0.8	2.0	0.8	18.9	18.7		
2017	378.9	2,053.5	21.7	20.1	0.3	0.7	1.4	0.7	20.0	18.7		
2018	392.2	2,113.8	21.1	20.3	0.2	0.8	1.3	0.6	19.6	18.8		
2019	403.6	2,179.2	21.8	20.6	0.3	0.8	0.9	0.7	20.6	19.2		

שנה	סך הכול משקי בית		אחוז משקי הבית ללא מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם כולם בלתי מועסקים		אחוז משקי הבית שבהם בלתי מועסקים ומי שאינם בכוח העבודה		אחוז משקי הבית שבהם כולם אינם בכוח העבודה	
	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים
2020	419.9	2,215.2	27.1	21.1	0.3	1.0	0.9	0.7	25.9	19.4
2021	430.8	2,268.5	27.9	21.5	0.3	1.1	1.6	0.9	26.0	19.5
2022	455.2	2,318.6	23.6	20.8	0.2	0.8	1.6	0.7	21.9	19.3
ממוצע לתקופה			23.3	21.9	0.3	1.0	2.5	1.0	20.5	19.9

מקור: ש.ם.

על פי נתונים לשנת 2022, שיעורם של משקי הבית הערביים שבהם יש מועסק אחד בלבד גבוה מעט משיעורם של משקי הבית היהודיים במצב הזה, 36.8% לעומת 31.9%. לעומת זאת, במשקי הבית שבהם שני מועסקים ויותר, שיעורם של משקי הבית הערביים נמוך בהשוואה למשקי הבית היהודיים. שיעור משקי הבית שבהם שני מועסקים בקרב הערבים הוא 29.1%, ואילו בקרב היהודים 34.2%, ושיעור משקי הבית שבהם שלושה מועסקים או יותר בקרב הערבים הוא 10.5%, ואילו בקרב יהודים 12.5%. כמו כן בולטת העובדה ששיעורם של משקי הבית היהודיים שבהם כולם מועסקים (46.7%) גבוה פי שניים ויותר מהשיעור הזה בקרב משקי הבית הערביים (19.8%).

לוח 3/ג				
תכונות כוח העבודה במשקי בית, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2022 (באלפים וב־%)				
יהודים		ערבים		משקי בית
אחוז מכל משקי הבית	סך הכול	אחוז מכל משקי הבית	סך הכול	
79.2%	1,837.2	76.4%	347.8	משקי בית שבהם יש מועסקים – סך הכול
46.7%	1,082.6	19.8%	90.1	מהם: משקי בית שבהם כולם מועסקים (משרה מלאה או חלקית)
29.0%	672.8	51.9%	236.1	מהם: מועסקים (משרה מלאה או חלקית), ולא בכוח העבודה
31.9%	738.9	36.8%	167.4	מהם: מועסק אחד (משרה מלאה או חלקית)
34.2%	807.5	29.1%	132.5	מהם: שני מועסקים (משרה מלאה או חלקית)
12.5%	290.8	10.5%	47.8	מהם: שלושה מועסקים או יותר (משרה מלאה או חלקית)
20.8%	481.4	23.6%	107.5	משקי בית ללא מועסקים – סך הכול
19.3%	447.7	21.9%	99.5	מהם: כולם אינם בכוח העבודה

מקור: שם, לוח 9.59.

רמת השכר

על פי נתוני הביטוח הלאומי (המעודכנים לספטמבר 2023),⁶³ השכר החודשי הממוצע לשכיר בשנת 2021 היה 12,925 ש"ח. השכר הממוצע של שכיר ביישוב יהודי גבוה פי 1.56 מהשכר הממוצע של שכיר ביישוב ערבי, 14,035 ש"ח לעומת 8,973 ש"ח. שיעור השכירים ביישובים ערביים המשתכרים עד שכר המינימום (כ-5,300 ש"ח בחודש בשנת 2021) גבוה ב-11% משיעור זה בקרב השכירים ביישובים יהודיים, 33.9% לעומת 22.9%.

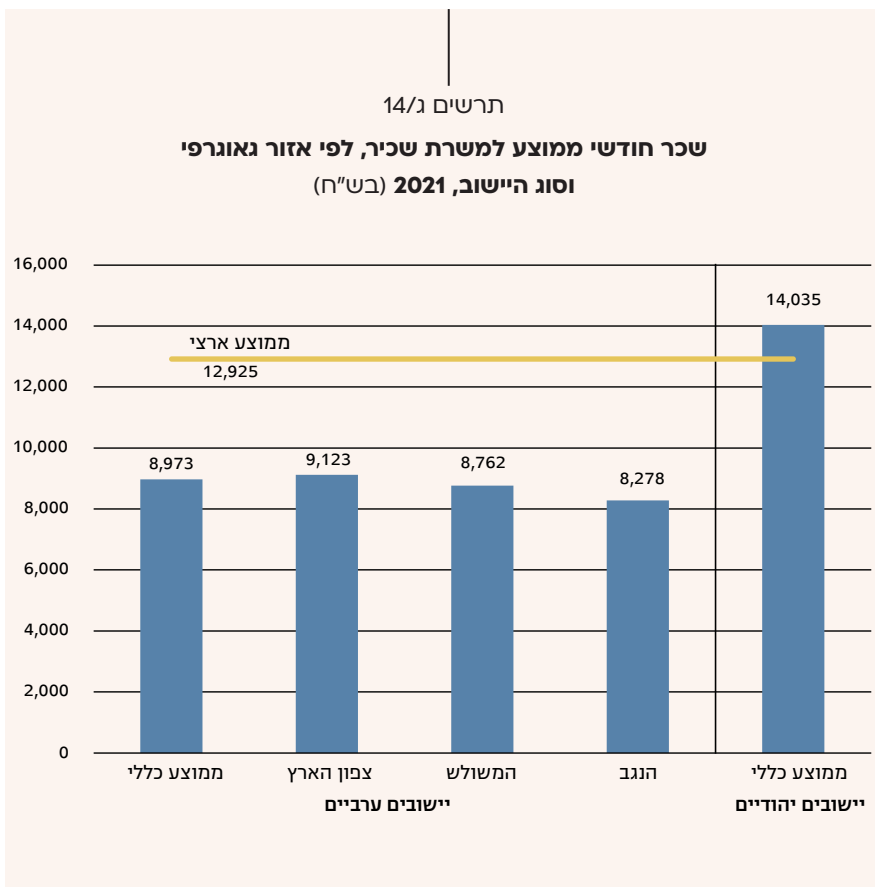
בתוך האוכלוסייה הערבית ניכרת שונות בין האזורים הגאוגרפיים. השכר החודשי הממוצע של שכיר בצפון הארץ (9,123 ש"ח) גבוה מזה של שכיר באזור המשולש (8,762 ש"ח), ועוד יותר משכרו של שכיר באזור הנגב (8,278 ש"ח).

על פי נתוני הביטוח הלאומי, ההכנסה החודשית הממוצעת של עצמאי בשנת 2021 הייתה 10,108 ש"ח. הכנסתו החודשית הממוצעת של עצמאי ביישוב יהודי (10,286 ש"ח) גבוהה במעט מהממוצע הארצי, וגבוהה פי 1.34 מהכנסתו החודשית הממוצעת של עצמאי ביישוב ערבי (7,675 ש"ח). בתוך היישובים הערביים, הכנסתם החודשית הממוצעת של עצמאיים באזור המשולש (8,471 ש"ח) גבוהה מזו של עצמאיים באזור הנגב (8,166 ש"ח), ועוד יותר מזו של עצמאיים באזור הצפון (7,640 ש"ח).

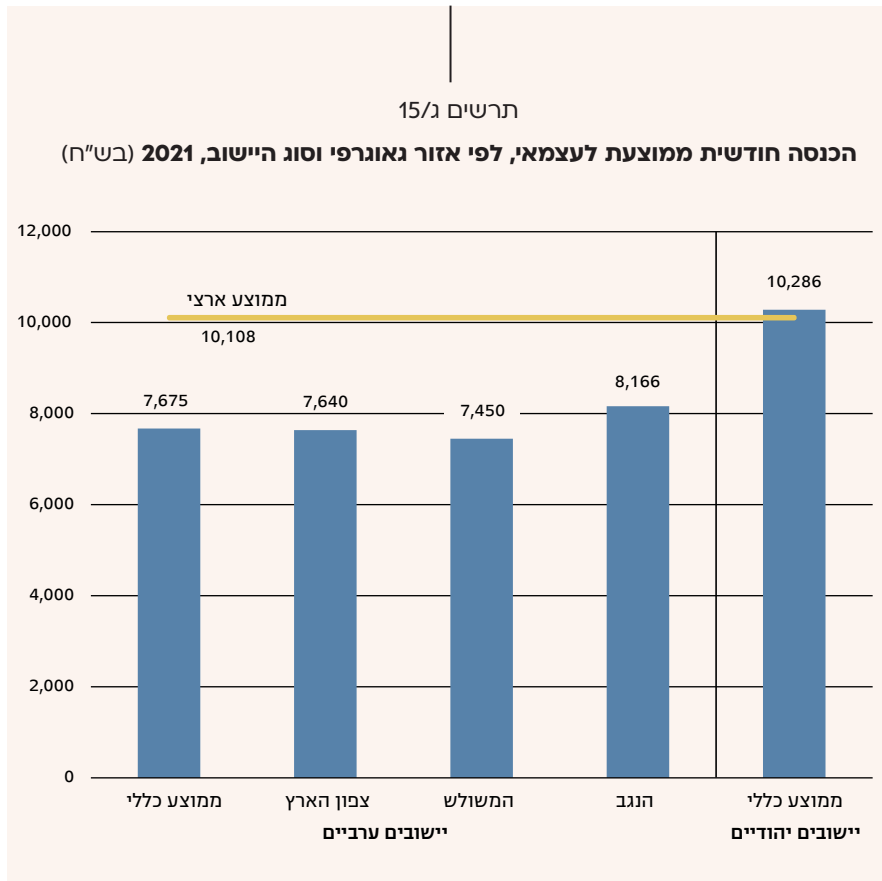
יש לציין כי גם בין היישובים היהודיים ניכרת שונות בגובה השכר החודשי של שכירים. השכר הממוצע של שכירים במחוזות המרכז (16,540 ש"ח) ותל אביב (16,273 ש"ח) גבוה במידה ניכרת משכרם החודשי הממוצע של שכירים ביישובים יהודיים במחוזות חיפה (13,921 ש"ח) והדרום (13,061 ש"ח), ועוד יותר מזה של שכירים ביישובים יהודיים במחוזות יהודה ושומרון (12,342 ש"ח), הצפון (12,227 ש"ח) וירושלים (11,307 ש"ח).

63 נתוני הביטוח הלאומי מביאים בחשבון רק יישובים שאוכלוסייתם מונה מעל 2,000 תושבים, ובכלל זה עיריות, מועצות מקומיות ויישובים במועצות אזוריות.

הכנסתם החודשית הממוצעת של עצמאיים יהודיים במחוזות תל אביב (12,359 ש"ח), המרכז (11,601 ש"ח) והדרום (10,381 ש"ח) גבוהה מזו של עצמאיים יהודיים במחוזות חיפה (9,462 ש"ח), ירושלים (9,210 ש"ח), יהודה ושומרון (9,168 ש"ח) והצפון (8,942 ש"ח). הנתונים האלה אינם כוללים שכירים ועצמאים בערים המעורבות ובמועצות אזוריות מעורבות.

הערה: הנתונים בתרשים אינם כוללים את הערים המעורבות.
מקור: עיבוד נתונים מתוך אתר המוסד לביטוח לאומי.

הערה: הנתונים בתרשים אינם כוללים את הערים המעורבות.
מקור: ש.ם.

לוח ג/4

שכר חודשי ממוצע לשכיר, שיעור שכירים המשתכרים עד שכר המינימום והכנסה חודשית ממוצעת לעצמאי, לפי קבוצת אוכלוסייה ואזור גאוגרפי, 2021 (בש"ח וב-%)

הכנסה חודשית ממוצעת לעצמאי	אחוז השכירים המשתכרים עד שכר המינימום	שכר חודשי ממוצע לשכיר	סוג היישוב והאזור הגאוגרפי	
7,675	33.9%	8,973	ממוצע כללי	יישובים ערביים
7,640	34.2%	9,123	צפון הארץ	
7,450	34.4%	8,762	המשולש	
8,166	31.8%	8,278	הנגב	
10,286	22.9%	14,035	ממוצע כללי	יישובים יהודיים
12,359	20.9%	16,273	מחוז תל אביב	
9,462	22.7%	13,921	מחוז חיפה	
9,210	30.9%	11,307	מחוז ירושלים	
11,601	19.9%	16,540	מחוז המרכז	
8,942	24.9%	12,227	מחוז הצפון	
10,381	22.6%	13,061	מחוז הדרום	
9,168	25.9%	12,342	מחוז יהודה ושומרון	

הערה: הנתונים בתרשים אינם כוללים את הערים המעורבות.

מקור: ש.ם.

ההסבר לפערי השכר בין ערבים ליהודים נעוץ בייצוגם הנמוך יחסית של שכירים מהחברה הערבית (גברים ונשים), לעומת שכירים מהחברה היהודית (גברים ונשים), בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע במשק. בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר נמוכה מהממוצע במשק ייצוגם היחסי של שכירים ערבים גבוה בהשוואה לזה של שכירים יהודים. בצד זאת ניכרים לעין גם פערים מגדריים: שיעורם של גברים (ערבים ויהודים) המועסקים כשכירים בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהממוצע הכללי במשק גבוה משיעורן של נשים (ערביות ויהודיות) בענפים האלה.

מקור: עיבוד נתונים מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.12.

על פי נתוני הלמ"ס לשנת 2021, 35.8% מהגברים הערבים ו-59% מהגברים היהודים מועסקים כשכירים בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר גבוהה מהשכר החדשי הממוצע במשק (11,795 ש"ח בשנת 2021). לעומת זאת, 83.4% מהנשים הערביות ו-59.5% מהנשים היהודיות מועסקות כשכירות בענפי תעסוקה שבהם רמת השכר נמוכה מהשכר החדשי הממוצע במשק.

לוח ג/5

התפלגות שכירים בענפי תעסוקה עיקריים, לפי שכר ממוצע למשרת שכיר, מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2021 (בש"ח וב-%)

אחוז נשים		אחוז גברים		השכר הממוצע למשרת שכיר בענף	ענף כלכלי
יהודיות	ערביות	יהודים	ערבים		
5.5	1.0	10.5	1.3	25,825	מידע ותקשורת
4.9	1.2	3.3	0.6	19,932	שירותים פיננסיים ושירותי ביטוח
0.2	0.3	0.7	0.7	19,721	אספקת חשמל ומים, שירותי ביוב וטיפול בפסולת
7.5	3.4	7.1	3.4	16,439	שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים
12.2	2.8	16.4	5.5	16,372	מינהל מקומי, ציבורי וביטחון וביטוח לאומי; ארגונים וגופים חוץ-מדינתיים
6.7	4.1	15.6	14.4	16,315	תעשייה

אחוז נשים		אחוז גברים		השכר הממוצע למשרת שכיר בענף	ענף כלכלי
יהודיות	ערביות	יהודים	ערבים		
1.7	1.1	5.4	9.9	11,995	שירותי תחבורה, אחסנה, דואר ובלדרות
1.2	0.9	4.6	22.8	11,303	בינוי
9.2	13.2	10.7	15.3	9,847	מסחר סיטוני וקמעוני, ותיקון כלי רכב מנועיים
18.5	23.6	4.8	7.6	9,022	שירותי בריאות, רווחה וסעד
20.9	33.4	7.2	4.4	8,880	חינוך
0.4	1.0	0.7	1.3	8,002	חקלאות, ייעור ודיג
1.2	0.5	1.5	0.6	6,990	אמנות, בידור ופנאי
2.9	5.6	4.6	4.9	6,561	שירותי ניהול ותמיכה
2.1	1.7	1.5	1.1	6,197	שירותים אחרים
3.1	3.5	3.7	5.4	5,480	שירותי אירוח ואוכל

מקור: שם, לוחות 9.12, 9.38.

תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים

"חוסר מעש" (NEET — Not in Employment, Education or Training) הוא מושג המאפיין אנשים שאינם נמצאים בשום מסגרת תעסוקה, לימודים או הכשרה מקצועית.⁶⁴ באוכלוסייה הערבית בישראל, "חסרי מעש" הם בדרך כלל צעירים

64 סאמי מיעארי ונסרין חדאד חאג'־יחיא, חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017.

בגילים 18 עד 24 שסיימו את לימודיהם התיכוניים ואינם משולבים לא בעולם התעסוקה ולא בהשכלה הגבוהה. עם זאת, בשנים האחרונות יש לא מעט חסרי מעש ערבים בגילים 25 עד 34, שלאחר שרכשו השכלה אקדמית (תואר ראשון) וסיימו את הכשרתם המקצועית אינם מצליחים להיקלט בעולם התעסוקה.⁶⁵

שיעור ניכר מבוגרי התיכון הערבים נקלעים לאחר סיום לימודיהם למצב של חוסר מעש. על פי נתונים לשנת 2022, 38% מבנות ובני קבוצת הגיל 18-24 בחברה הערבית הם חסרי מעש. חמור מכך, שיעורם נותר כמעט ללא שינוי גם בקבוצות גיל מאוחרות יותר (25 עד 34). לשם השוואה, רק 15.2% בקבוצת הגיל 18-24 בחברה היהודית מוגדרים חסרי מעש, ושיעור זה הולך ומצטמק בקבוצות גיל מאוחרות יותר (25 עד 34), בעקבות השתלבותם בשוק התעסוקה.

לוח ג/6									
מצב לימודים ועבודה, לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל, 2022 (ב-%)									
יהודים				ערבים					
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15	קבוצת גיל	
7.4	19.9	10.7	8.8	2.5	3.7	7.8	0.8	לומדים	עובדים
77.1	57.6	53.7	1.2	59.4	53.9	30.6	0.8	לא לומדים	
5.9	12.6	20.4	85.6	1.4	5.7	23.6	86.2	לומדים	לא עובדים
9.6	9.9	15.2	4.4	36.7	36.7	38.0	12.2	לא לומדים	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31.

65 וצ'סלב קונסטנטינוב, נסרין חדאד חאג'־יחיא ואח', **צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023 – סקירה סטטיסטית**, מאיירס ג'וינט ברוקדייל, המכון הישראלי לדמוקרטיה ורשות הצעירים, 2023.

מקור: שם, לוח 9.31.

בתוך החברה הערבית ניכרת שונות גדולה במיוחד בין גברים לנשים בשנים שלאחר סיום הלימודים בתיכון. עם זאת, בכל קבוצות הגיל שיעור הגברים העובדים גבוה כמעט פי שניים משיעור הנשים העובדות, ונד בבד, בכל קבוצות הגיל שיעור הנשים המוגדרות "חסרות מעש" גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים. אף שבקבוצת הגיל 18-24 שיעור הנשים הלומדות גבוה במידה ניכרת משיעור הגברים, בקבוצות הגיל המבוגרת יותר (25 עד 34) אין כמעט הבדל

בשיעורי ההשתלבות בלימודים. המסקנה היא שהשתלבות הנשים בהשכלה הגבוהה איננה מתורגמת לאחר מכן להשתלבות בשוק התעסוקה. שיעור הנשים חסרות המעש אחרי סיום לימודיהן האקדמיים גבוה במידה ניכרת מזה של גברים. יש להניח כי בקבוצות הגיל המבוגרות יותר עיקר מעייניהן של הנשים נתונים לגידול ילדים ולמשק הבית, ולכן ההגדרה "חוסר מעש" חוטאת מעט לתיאור נסיבות חייהן. עם זאת, אי אפשר להתעלם מן העובדה שחלק גדול מהן אינן עובדות (בין מבחירה בין מאילוץ).

לוח ג/7

מצב לימודים ותעסוקה בחברה הערבית, לפי מגדר וגיל, 2022 (ב-%)

נשים				גברים				קבוצת גיל	
34-30	29-25	24-18	17-15	34-30	29-25	24-18	17-15		
2.9	3.9	8.7	0.3	2.1	3.5	6.8	1.3	לומדים	עובדים
43.5	38.8	18.3	0.1	75.6	68.8	42.3	1.4	לא לומדים	
1.4	7.4	27.6	85.7	1.4	4.0	19.8	86.8	לומדים	לא עובדים
52.2	49.9	45.4	13.9	21.0	23.7	31.1	10.5	לא לומדים	

מקור: שם, לוח 9.31

מקור: שם.

בשנים האחרונות מתרחבת תופעת חוסר המעש בקבוצת הגיל 18-24. העלייה בממדי התופעה ניכרה לעין עוד לפני פרוץ מגפת הקורונה, וייתכן כי המשבר הכלכלי בתקופת הקורונה העמיק את ממדיה: בשנים 2020-2021 עלתה תחולת חוסר המעש בקרב גברים ונשים כאחד ביחס לנשים שקדמו למשבר הקורונה. ב־2022, עם התאוששות המשק הישראלי מהשפעותיו הכלכליות של משבר הקורונה הסתמנה ירידה מסוימת בהיקף התופעה – בעיקר אצל הגברים הערבים. אף על פי כן, היקף התופעה בקרב הגברים הערבים גבוה כיום במידה ניכרת מהמצב ששרר לפני עשור.

מקור: הנתונים לשנים 2012–2020 מתוך נסרין חדאד חאג'־יחיא ואח', **גשר לעתיד: שנת מעבר כאמצעי למוביליות כלכלית־חברתית של צעירות וצעירים מהחברה הערבית בישראל**, מחקר מדיניות, 177, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022, עמ' 74; הנתונים לשנים 2021–2022 מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 9.31, ומתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 9.31.

חינוך והשכלה גבוהה

פרק זה מציג נתונים עדכניים על החינוך וההשכלה הגבוהה באוכלוסייה הערבית בישראל, כדי לשקף תמונת מצב עכשווית ומגמות מרכזיות של שינוי והתפתחות לאורך שנים. נתונים אלו עשויים לסייע לחוקרים, לקובעי מדיניות, לסטודנטים ולקהל הרחב לעמוד על האתגרים המרכזיים העומדים הן בפני החינוך הערבי בישראל, הן בפני קובעי המדיניות.

עובדי הוראה

עובדי ההוראה הם המכינים והמכשירים את דורות העתיד של החברה, בימים כתיקונם וגם בעיתות משבר (כמו מלחמה, מגפה ועוד). עם זאת, מחקרים וסקרים רבים (מקומיים ובינלאומיים) מציינים בשנים האחרונות את המשבר (הכלל-עולמי כמעט) במקצוע ההוראה, בין השאר, בתפיסת יוקרתו ובערכו.⁶⁶

מערכת החינוך בחברה היהודית בישראל סובלת ממחסור גדול במורים ובמורות. לעומת זאת, במערכת החינוך בחברה הערבית "יש עודף הכשרה משמעותי של עובדי הוראה [...] שבעקבותיו רבים מהמוסמכים להוראה בחברה הערבית אינם מצליחים להשתלב במערכת החינוך על אף רצונם".⁶⁷

לפי לוח 1/ד, משנת 1999 גדל מספר עובדי ההוראה היהודים והערבים בחינוך העל-יסודי גידול עקבי, וכך גם חלקם היחסי של המורים הערבים מכלל עובדי ההוראה בשלב חינוך זה. רק בשנתיים האחרונות (2020/21 ו-2021/22) ירד שיעור המורים הערבים בחינוך העל-יסודי ביחס ליהודים ועמד על 23% (כפי שהיה בשנת 2014/15), לעומת 24% מ-2015/16 עד 2019/20.

66 סמדר דוניצה-שמידט, רוני רמות ורות זחובסקי, **מעמד המורה בישראל בהשפעת נגיף הקורונה**, מוגש למדען הראשי של משרד החינוך, תל אביב: מכללת סמינר הקיבוצים, 2021.

67 אסף ויינגר, "השתלבות עובדי הוראה ערבים במערכת החינוך", הכנסת - מרכז המחקר והמידע, 2020, עמ' 1.

לוח ד/1

עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בחינוך הערבי ובחינוך העברי,
1999–2022 (במספרים מוחלטים וב-%)

ערבים	יהודים	סך הכול	חינוך ערבי	חינוך עברי	שנת לימודים	יסודי
20%	80%	54,427	11,001	43,426	1999/2000	
24%	76%	60,271	14,671	45,600	2004/05	
26%	74%	67,097	17,380	49,717	2009/10	
25%	75%	79,514	19,882	59,632	2014/15	
25%	75%	80,877	20,070	60,807	2015/16	
25%	75%	83,045	20,606	62,439	2016/17	
25%	75%	84,552	20,881	63,671	2017/18	
24%	76%	85,999	20,982	65,017	2018/19	
24%	76%	86,536	20,899	65,637	2019/20	
24%	76%	94,143	22,387	71,756	2020/21	
23%	77%	94,731	21,744	72,987	2021/22	

ערבים	יהודים	סך הכול	חינוך ערבי	חינוך עברי	שנת לימודים	על-יסודי
14%	86%	50,534	7,276	43,258	1999/2000	
17%	83%	55,082	9,601	45,481	2004/05	
20%	80%	57,010	11,579	45,431	2009/10	
23%	77%	68,561	16,013	52,548	2014/15	
24%	76%	70,689	16,934	53,755	2015/16	
24%	76%	74,146	17,940	56,206	2016/17	
24%	76%	77,174	18,691	58,483	2017/18	
24%	76%	79,006	18,985	60,021	2018/19	
24%	76%	81,085	19,329	61,756	2019/20	
23%	77%	83,596	19,623	63,973	2020/21	
23%	77%	85,999	20,006	65,993	2021/22	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות); הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32.

מספר עובדי ההוראה בחינוך היסודי עלה גם הוא בשנים האלה, למעט בשנים 2019/20 (ירידה קטנה לעומת השנה שקדמה לה) ובשנת 2021/22 (שבה הייתה ירידה של 613 עובדי הוראה משנה קודמת). חשוב לציון, הנתונים מצביעים על מגמת ירידה בשיעור עובדי ההוראה הערבים בחינוך היסודי (מכלל עובדי ההוראה ביסודי), לעומת מגמת יציבות יחסית בשיעורם בחינוך העל-יסודי (מכלל עובדי ההוראה בחינוך העל-יסודי).

לוח ד/2

עובדי הוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי הערבי, לפי מאפיינים מרכזיים בשנות לימודים נבחרות (במספרים מוחלטים וב-%)

סך הכול 2021/22	חינוך יסודי			חינוך על-יסודי					סך הכול
	1999/2000	2019/20	2021/22	2021/22					
				סך הכול 2000	סך הכול 2019/20	סך הכול	חטיבת ביניים	חטיבה עליונה	
40,814	11,001	20,899	21,744	8,278	19,888	20,006	8,894	11,691	סך הכול
74.8%	65.0%	79.2%	81.8%	39.9%	65.0%	66.8%	72.9%	61.6%	נשים
11.6%	33.5%	13.0%	11.5%	24.5%	13.5%	11.8%	-	13.9%	עד גיל 29
20.5%	8.3%	17.0%	19.5%	11.0%	19.7%	21.6%	21.4%	22.0%	גיל 50 ומעלה
97.8%	37.9%	94.4%	97.7%	68.7%	96.2%	97.8%	98.8%	97.1%	בעלי דרגת שחר אנקדמית
44.7%	3.4%	29.9%	51.1%	11.8%	41.1%	51.1%	52.0%	51.0%	בעלי דרגת שחר תואר שני ומעלה
32.3	24.9	29.5	30.1	23.4	32.7	32.6	30.4	33.2	ממוצע שעות עבודה לשבוע
16.4	12.5	15.1	16.5	13.1	14.5	15.4	17.5	15.3	ממוצע שנות ותק מוכרות בהוראה

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל (שנים נבחרות); הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2022, לוח 4.32; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, לוח 4.33; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2010, לוחות 8.6 ו-8.16.

מלוח ד/2 ניכרים כמה מאפיינים של עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי במערכת החינוך הערבית:

ההרכב המגדרי. בשנת הלימודים 2021/22 עמד שיעור הנשים בחינוך היסודי על 81.8%, אף שבשנת 1999/2000 היה שיעורן 65%. מגמת עלייה זו ניכרת גם בחינוך העל-יסודי – ב־1999/2000 היה שיעור הנשים 39.9% וב־2021/22 הוא עלה ל־66.8%. נתונים אלו מאשרים את הרושם המוכר שגם בחינוך העל-יסודי מקצוע ההוראה הוא מקצוע נשי.

גיל. עובדי ההוראה, בחינוך היסודי ובחינוך העל-יסודי, מתבגרים. שיעור עובדי ההוראה בחינוך היסודי עד גיל 29 ירד במהלך השנים, מ־33.5% ב־1999/2000 ל־11.5% ב־2021/22, כלומר בכמעט שלישי. שיעורם בחינוך העל-יסודי עמד בשנת 2000 על 24.5%, וב־2021/22 על 11.8%. מגמה זו מתבטאת גם בעלייה בשיעור עובדי ההוראה שגילם 50 ומעלה, הן בחינוך היסודי הן בעל-יסודי.

השכלה אקדמית ודרגת שכר אקדמית. אחד המדדים החשובים בהערכת איכות כוח האדם בהוראה הוא השכלתם האקדמית של המורים. הנתונים בלוח ד/2 מראים שיפור גדול מאוד באיכות עובדי ההוראה בחינוך הערבי. בשנת 2021/22 היו 97.8% מעובדי ההוראה בחינוך העל-יסודי ו־97.7% בחינוך היסודי בעלי דרגת שכר אקדמית, לעומת 68.7% ו־37.9% בשנת 2000. כלומר, בולטת העלייה החדה מאוד בשיעור עובדי ההוראה בעלי דרגת שכר אקדמית בחינוך היסודי.

גם העלייה בשיעור עובדי ההוראה בעלי דרגת תואר שני ומעלה משקפת מגמה זו. בשנת 2021/22 היו יותר ממחצית עובדי ההוראה בחינוך היסודי והעל-יסודי בעלי תואר שני ומעלה. שיעורם ב־2021/22 היה דומה, 51.1%, הן בעל-יסודי והן ביסודי, ואילו שיעוריהם בשנת 2000 היו 11.8% ו־3.4%, בהתאמה. גם כאן, העלייה בשיעור בעלי תואר שני ומעלה בחינוך היסודי היא אדירה.

ותק בהוראה. ממוצע שנות הוותק המוכרות בהוראה של עובדי ההוראה הערבים עולה גם היא עם השנים, הן בחינוך העל-יסודי הן בחינוך היסודי. ב־2021/22 עמד הממוצע על 15.4 שנות ותק בחינוך העל-יסודי ו־16.5 בחינוך

היסודי, ואילו בשנת 2000 עמד הממוצע על 13.1 שנים בעל-יסודי ו-12.5 שנים ביסודי.

לסיכום, הנתונים מראים כי המאפיינים של עובדי ההוראה בחינוך הערבי היסודי והעל-יסודי עברו שינויים מרחיקי לכת, וניכר שיפור מרשים בהשכלה, בוותק ובניסיון שלהם. נוסף על כך, יותר נשים משתלבות בכוח העבודה בהוראה. מגמת שיפור זו מעלה שאלות ותהיות בנוגע לטענות בדבר הישגיהם הנמוכים (יחסית) של התלמידים בחינוך הערבי בשנים האחרונות בכל שלבי החינוך.

תשתיות פיזיות ומוסדות חינוך

מספר גני ילדים

הנתונים בלוח ד/3 מצביעים על עלייה מתמדת במספר גני הילדים בחינוך הערבי ובחינוך העברי בשנים 2014-2022, אם כי העלייה בחינוך הערבי מתונה יותר מהעלייה בחינוך העברי.

נוסף על כך, כאשר בוחנים את מספר גני הילדים הפעילים בחינוך הערבי בשלושת המגזרים בשנים אלו ניתן להבחין במגמות שונות. במגזר הבדואי יש עלייה מתמדת וכמעט קבועה במספר הגנים, לעומת זאת, בחינוך הדרוזי ניכרת מגמת ירידה (אומנם קטנה, אך משמעותית) במספר הגנים הפעילים משנת 2020. במגזר הערבי, כמו במגזר הבדואי, הייתה עלייה מתמדת במספר הגנים מ־2014 עד 2022, אך בשנים 2016-2017 הייתה "קפיצה" גדולה במיוחד במספר הגנים, ובעקבותיה, בשנת 2018, ירידה ל־2,765 גנים, ומאז המשיכה מגמת העלייה.

לוח ד/3 מספר גני ילדים פעילים, לפי מגזר חינוכי, 2014–2022									
2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	
17,356	16,886	16,556	16,145	15,779	15,764	15,050	13,456	12,750	חינוך עברי
4,185	4,108	4,049	3,989	3,942	4,019	3,923	3,527	3,348	סך הכול חינוך ערבי
החינוך הערבי לפי מגזר									
2,902	2,859	2,809	2,778	2,765	2,897	2,827	2,473	2,347	ערבי
318	319	322	324	325	324	325	318	322	דרוזי
965	930	918	887	852	798	771	736	679	בדואי

מקור: אתר שקיפות בחינוך: נתונים כלליים ארציים.

מספר בתי ספר, תלמידים וכיתות לימוד

הנתונים בלוח 4/ד מראים שמשנת הלימודים הראשונה שלאחר קום המדינה ועד ימינו חל גידול מרשים בהיקף התשתיות (בתי ספר וכיתות) ובמספר התלמידים במערכת החינוך הערבי. הגידול בחינוך היסודי היה דרמטי במיוחד, ושיעורו היה גבוה בהרבה מהגידול המקביל במערכת החינוך העברי. ואולם המהפכה האמיתית במערכת החינוך הערבי התחוללה בחינוך העל-יסודי.

לוח 4/ד								
מספר בתי ספר, תלמידים וכיתות לימוד בחינוך הערבי, 1948–2023								
2022/23	2021/22	2019/20	2009/10	1989/90	1969/70	1948/49		
665	667	665	537	330	219	45	יסודי	בתי ספר
480	474	468	341	90	37	1	על-יסודי	
1,145	1,141	1,133	878	420	256	46	סך הכול	
254,635	252,057	248,323	247,215	139,600	85,449	9,991	יסודי	תלמידים
194,370	192,843	192,453	155,374	67,816	10,507	14	על-יסודי	
449,005	444,900	440,776	402,589	207,416	95,956	10,005	סך הכול	
10,444	10,356	10,198	8,681	4,622	2,663	667	יסודי	כיתות לימוד
7,818	7,742	7,603	5,312	2,098	276	8	על-יסודי	
18,262	18,107	17,801	13,993	6,720	2,939	675	סך הכול	

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 4.5 ולוח 4.12.

במספר בתי הספר בחינוך הערבי חל גידול ניכר, מ-46 מוסדות חינוכיים (45 יסודיים ועל-יסודי אחד) בשנת 1948 ל-1,145 מוסדות חינוכיים בשנת 2023 (665 יסודיים ו-480 על-יסודיים). גידול זה עולה בקנה אחד עם העלייה במספר כיתות הלימוד, מ-675 בשנת 1948 ל-18,262 ב-2023. השינוי במספר בתי הספר וכיתות הלימוד הוא תוצאה בלתי נמנעת של העלייה במספר התלמידים שפקדו ופוקדים את בתי הספר (מ-10,005 תלמידים ב-1948 ל-449,005 ב-2023), וגם של התמתנות הנשירה הגלויה, תופעה שעליה נרחיב בהמשך הפרק – אתגר קשה שצוותי ההוראה והנהלות מערכות החינוך המקומיות והארציות מתמודדים איתו.

מספר תלמידים ממוצע בכיתה

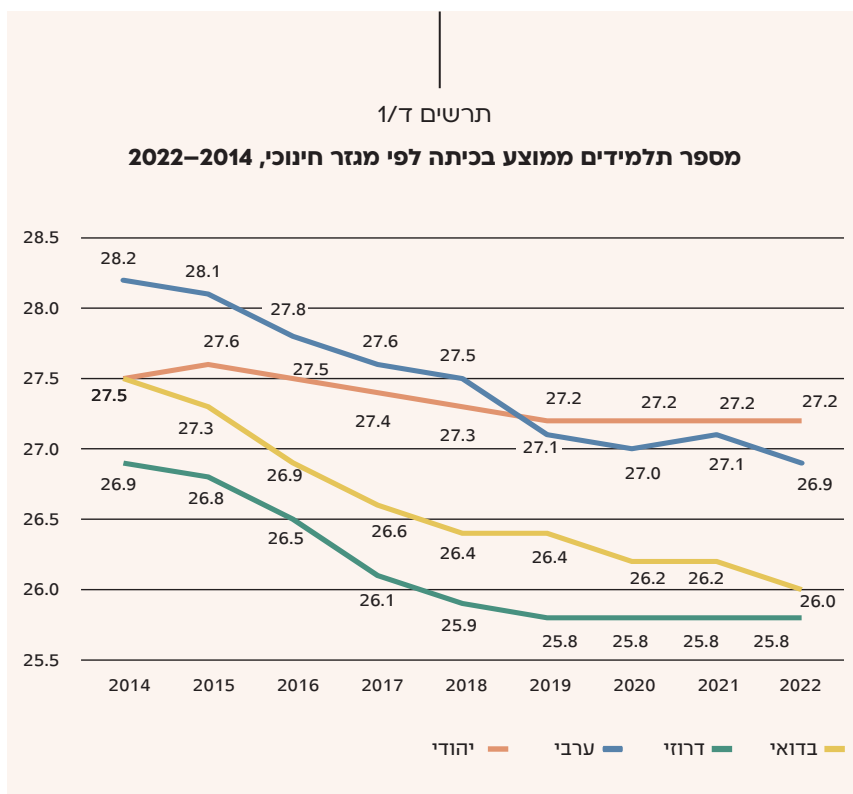
לצד העלייה במספר מוסדות החינוך ובמספר כיתות הלימוד, הנתונים מעידים על ירידה במספר התלמידים הממוצע בכיתה ובצפיפות בכיתות בשנים 2014-2022, כפי שאפשר לראות בלוח 5/ד ובתרשים 1/ד.

לוח 5/ד

מספר תלמידים ממוצע בכיתה לפי מגזר חינוכי, 2014–2022

2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	
27.2	27.2	27.2	27.2	27.3	27.4	27.5	27.6	27.5	יהודי
26.9	27.1	27.0	27.1	27.5	27.6	27.8	28.1	28.2	ערבי
25.8	25.8	25.8	25.8	25.9	26.1	26.5	26.8	26.9	דרוזי
26.0	26.2	26.2	26.4	26.4	26.6	26.9	27.3	27.5	בדואי

מקור: אתר שקיפות בחינוך.

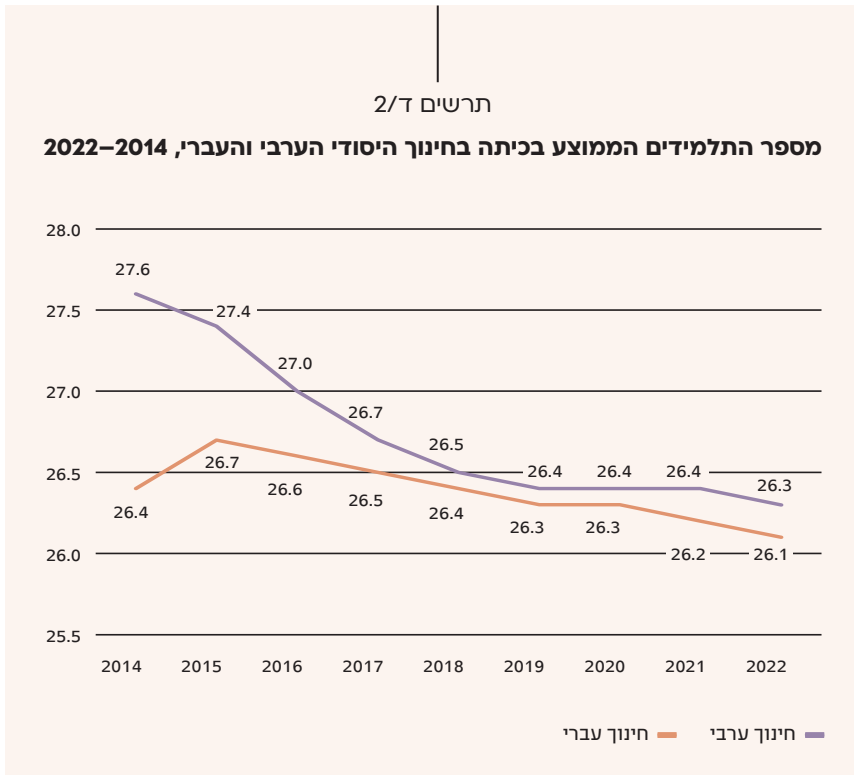
מקור: שם.

מהנתונים ניכרת מגמת ירידה מתמשכת במספר התלמידים הממוצע בכיתה בכל מגזרי החינוך. הירידות המשמעותיות בין 2014 ל-2022 הן בחינוך הבדואי (מ-27.5 תלמידים בממוצע בכיתה ל-26.0 – ירידה של 1.5 תלמידים), בחינוך הערבי (מ-28.2 ל-26.9 – ירידה של 1.3) ובחינוך הדרוזי (מ-26.9 ל-25.8 – ירידה של 1.1).

לאורך כל התקופה הנדונה היה מספר התלמידים הממוצע הנמוך ביותר בחינוך הדרוזי, ולאחר מכן בחינוך הבדואי. נוסף על כך, לנוכח מגמת הירידה המתמשכת גם בחינוך הערבי, ניתן לראות שהפער בין החינוך הערבי לבין החינוך היהודי

הצטמצם, עד שבשנת 2019 היה מספר התלמידים הממוצע בכיתה בחינוך היהודי הגבוה ביותר – מגמה הממשיכה עד 2022.

בחינה מעמיקה של הנתונים מראה שהירידה במספר התלמידים הממוצע בכיתה התרחשה בעיקר בחינוך היסודי. תרשים 2/ד מציג את מספר התלמידים הממוצע בכיתה בחינוך היסודי הערבי ובחינוך היסודי העברי בשנים 2014-2022. התרשים מראה שהממוצעים נמוכים יותר מהממוצעים בתרשים הקודם (תרשים 1/ד), כלומר מספר התלמידים הממוצע בכיתות בשלבי החינוך העל-יסודיים גבוה יותר מהממוצע בחינוך היסודי.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2023, לוח 4.8.

מחסור בכיתות

מערכת החינוך בישראל סובלת ממחסור גדול ומתמשך בכיתות לימוד, בכל מגזרי החינוך. לוח 6/ד מציג את מספר הכיתות החסרות שמשרד החינוך כבר הכיר בצורך בבנייתן, כלומר הצורך בפועל גדול עוד יותר, במיוחד בחברה הערבית, שכן רשויות מקומיות ערביות רבות אינן מגישות בקשות לתוספת כיתות בגלל קשיים תכנוניים, בעיית זמינות קרקע וניהול לקוי של המידע על הצרכים במוסדות החינוך שבאחריותן.

לוח 6/ד						
כיתות שמשרד החינוך הכיר בצורך לבנותן, לפי מגזר חינוכי ופיקוח, 2017-2022						
2022	2021	2020	2019	2018	2017	
5,392	5,651	5,904	4,871	2,089	3,556	יהודי ממלכתי
5,211	5,445	4,652	3,817	3,374	2,687	יהודי חרדי
2,232	2,357	2,318	2,169	4,326	1,660	יהודי ממ"ד
1,369	1,607	1,038	603	1,945	200	ערבי מזרח ירושלים
686	822	810	956	1,062	1,028	ערבי (ללא מזרח ירושלים)
969	883	893	1,013	1,176	1,048	בדואי
154	150	150	175	178	202	דרוזי
16,013	16,915	15,765	13,605	14,150	10,381	סך הכול

מקור: אסף ווינגר, "בינוי כיתות לימוד במערכת החינוך", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2022.

המחסור הגדול בכיתות לימוד באוכלוסייה הערבית ניכר בחינוך הבדואי (המצב במזרח ירושלים אומנם אקוטי, אך הדין בו חורג ממסגרת הפרק הזה). נוסף על כך, אם בוחנים את מספר הכיתות שבנייתן תוקצבה בפועל (לוח ד/7), מתגלה תמונת מצב חמורה עוד יותר.

לוח ד/7						
כיתות שבנייתן תוקצבה בפועל, לפי מגזר חינוכי ופיקוח, 2021-2017						
סך הכול	2021	2020	2019	2018	2017	
8,622	1,716	2,710	1,893	1,094	1,208	יהודי ממלכתי
3,870	488	1,221	884	516	762	יהודי חרדי
2,587	493	657	552	417	467	יהודי ממ"ד
2,229	746	305	363	263	453	ערבי
1,174	192	210	259	179	334	בדואי
216	49	47	23	46	50	דרוזי
18,724	3,684	5,158	4,036	2,565	3,282	סך הכול

מקור: שם.

מלוח ד/8 ומתרשים ד/3 אפשר ללמוד שבשנת 2021 היה שיעור הכיתות שבנייתן תוקצבה מתוך הכיתות שהוכר בצורך לבנייתן במערכת החינוך הערבית 32.7% בחינוך הדרוזי, 30.7% בחינוך הערבי ו-21.7% (הנמוך ביותר) בחינוך הבדואי.

לוח ד/8

**שיעור הכיתות שבנייתן תוקצבה מתוך הכיתות שהוכר בצורך לבנותן,
לפי מגזר חינוכי ופיקוח, 2017-2021 (ב-%)**

2021	2020	2019	2018	2017	
30.4	45.9	38.9	52.4	34.0	יהודי ממלכתי
9.0	26.2	23.2	15.3	28.4	יהודי חרדי
20.9	28.3	25.4	9.6	28.1	יהודי ממי"ד
30.7	16.5	23.3	8.7	36.9	ערבי
21.7	23.5	25.6	15.2	31.9	בדואי
32.7	31.3	13.1	25.8	24.8	דרוזי

מקור: ש.ם.

מקור: עיבוד החוקרים לנתונים מתוך אסף ווינגר, "בינוי כיתות לימוד במערכת החינוך", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2022.

עלות החינוך לתלמיד

לוח ד/9 מציג נתונים על תקציבי החינוך לפי עלות לתלמיד בבתי הספר היסודיים הרשמיים, בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות, לפי חמישוני טיפוח, בשנים 2012, 2017 ו-2022.⁶⁸

על פי לוח ד/9 העלות לתלמיד, בכל השנים, ובכל שלבי החינוך (יסודי, חטיבת ביניים וחטיבה עליונה) ובכל חמישוני הטיפוח, עלתה הן בחינוך הערבי הן בחינוך העברי. עם זאת, בכל החמישוניים אפשר להבחין בפערים לטובת התלמידים בחינוך העברי, במיוחד בחמישוני הטיפוח החלשים ביותר. הפערים בחטיבה העליונה ניכרים בכל השנים, ומגמה זו החריפה עוד יותר בשנת 2022, שבה נמדדו הפערים הגדולים ביותר, וגם כאן, במיוחד בחמישוני הטיפוח החלשים. כמו כן, לא מפתיע שלתלמידים בחינוך הערבי ייצוג ניכר בשלושת החמישוניים הנמוכים (החלש, החלש-בינוני והבינוני).

מלבד הפערים היציבים בעלות לתלמיד בין החינוך הערבי לבין החינוך העברי לפי חמישוני טיפוח (לוח ד/9), חשוב להשוות גם בין העלות הממוצעת לתלמיד בחינוך הערבי לפי החלוקה המגזרית (ערבי, בדואי ודרוזי), לבין העלות הממוצעת לתלמיד בחינוך העברי. שלושת התרשימים הבאים מציגים את הנתונים האלה: תרשים ד/4 מציג את העלות הממוצעת לתלמיד בבתי הספר בחינוך היסודי הרשמי הרגיל; תרשים ד/5 – את העלות הממוצעת בחטיבות הביניים, ותרשים ד/6 – את העלות הממוצעת לתלמיד בחטיבות העליונות. הנתונים בתרשימים אלו הם עבור השנים 2012–2022 (למעט שנת 2013).

68 מדדי הטיפוח משקפים חסכים חינוכיים אצל תלמידים בשל רקע חברתי-כלכלי. ישנם מדדי טיפוח נפרדים לכל שלב חינוך בכל בית ספר, ובכל שלב תהליך החישוב דומה. מדד הטיפוח מחושב ברמת התלמיד, אך ממוצע המדד בקבוצת תלמידים בבית הספר הוא הרלוונטי לקביעת המדד המוסדי. נתונים אלו אינם מתפרסמים, אבל נגזר מהם מדד המכונה "חמישון", המבטא חלוקה של מדדי הטיפוח לחמש רמות בתוך כל שלב חינוך. ראו "מדדי טיפוח מוסדיים", אתר משרד החינוך.

לוח ד/9

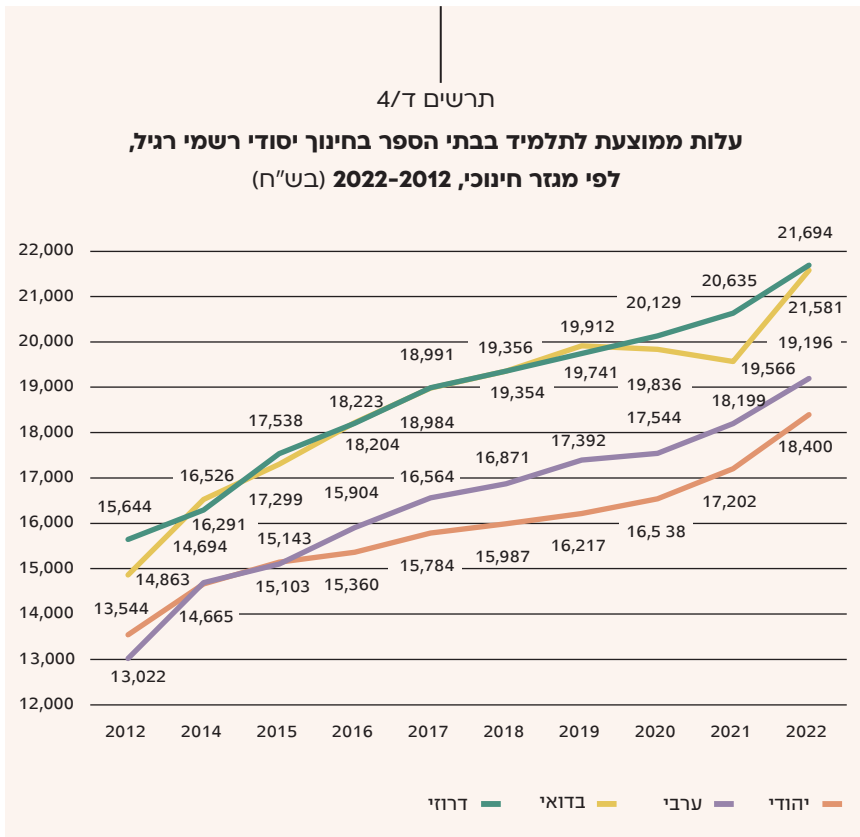
עלות לתלמיד בבתי ספר יסודיים רשמיים, בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות, בחינוך הרגיל הערבי והעברי, לפי חמישוני טיפוח, 2012–2022 (בש"ח)

		2022						2017						2012						חמישון טיפוח
		חטיבת ביניים		יסודי		חטיבה עליונה		חטיבת ביניים		יסודי		חטיבה עליונה		חטיבת ביניים		יסודי				
ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי	ערבי			
44,043	30,192	27,831	24,005	24,119	20,900	39,573	22,575	28,167	20,751	21,187	17,953	30,799	18,275	23,447	15,637	17,976	14,051	חלש		
38,533	31,082	25,851	22,775	21,314	19,149	33,631	23,736	24,770	19,762	8,712	16,881	25,074	18,420	20,716	15,305	15,890	13,581	חלש-בינוני		
34,166	30,432	22,919	22,462	20,050	18,111	30,843	22,816	22,274	18,851	7,539	15,732	23,315	15,863	17,957	14,985	14,906	12,681	בינוני		
35,322	29,129	21,193	-	18,381	16,085	28,797	22,466	20,441	-	5,782	15,258	21,868	16,676	16,142	-	13,792	12,454	בינוני-חזק		
30,853	-	18,735	-	16,085	-	26,093	-	17,430	-	3,636	-	19,366	14,861	14,512	-	11,745	-	חזק		
34,105	30,262	21,583	23,423	18,400	20,102	29,491	22,642	20,556	20,234	5,784	17,432	22,318	17,726	16,903	15,478	13,593	13,763	ממוצע		

מקור: משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים, "מערכת השקיפות, השוואה תקציבית: תשע"ב, תשע"ז, תשפ"ב", 31.5.2023, עמ' 20-21, 39-40, 48-49.

חינוך יסודי

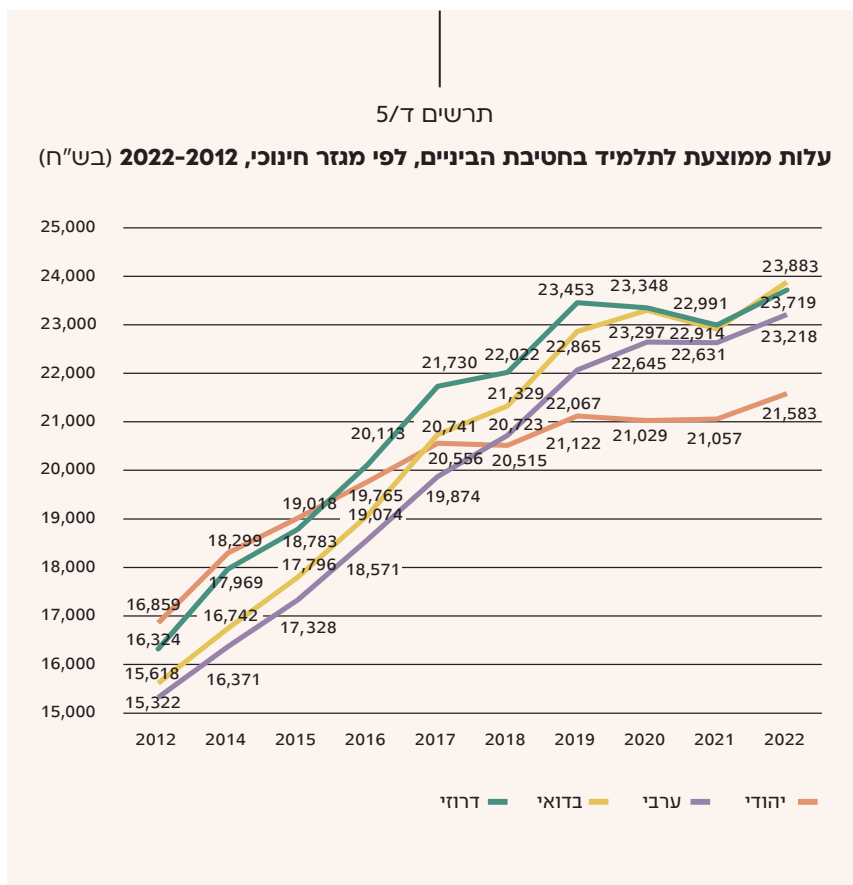
לפי תרשים 4/ד, העלות הממוצעת לתלמיד בחינוך היסודי, בכל המגזרים, עלתה בהתמדה מ־2012 עד 2022, למעט ירידה (קלה) בחינוך הבדואי בשנים 2021-2020. העלות הממוצעת לתלמיד בחינוך הבדואי והדרוזי הייתה גדולה מהעלות לתלמיד יהודי כבר משנת 2012, והעלות לתלמיד בחינוך הערבי השתוותה לעלות שבחינוך היהודי בשנים 2014-2015 ועברה אותה בשנת 2016, מגמה שנמשכה עד שנת 2022. העלות הממוצעת לתלמיד הגדולה ביותר היא בחינוך הדרוזי והבדואי, עם יתרון קל לחינוך הדרוזי.

מקור: ש.מ.

חטיבת ביניים

לפי תרשים 5/ד, העלות הממוצעת לתלמיד בחטיבות הביניים בחינוך העברי הייתה הגבוהה ביותר עד שנת 2015. אך בשנים 2016, 2017 ו-2018 התהפכה המגמה.

מקור: ש.ם.

בתוך האוכלוסייה הערבית, העלות הממוצעת לתלמיד בחטיבת הביניים בחינוך הדרוזי הייתה גבוהה מזו שבמגזרים הבדואי והערבי, למעט בשלוש השנים

האחרונות – בשנים 2020-2021 הייתה העלות לתלמידי בשני המגזרים כמעט שווה, ובשנת 2022 עברה העלות לתלמיד במגזר הבדואי את העלות לתלמיד במגזר הדרוזי.

שינויים אלו בחינוך היסודי ובחטיבות הביניים הם מרחיקי לכת. עם זאת, תמונה זו מעלה כמה שאלות, כמו –

(א) מהם הגורמים והמרכיבים של העלות הממוצעת לתלמיד?

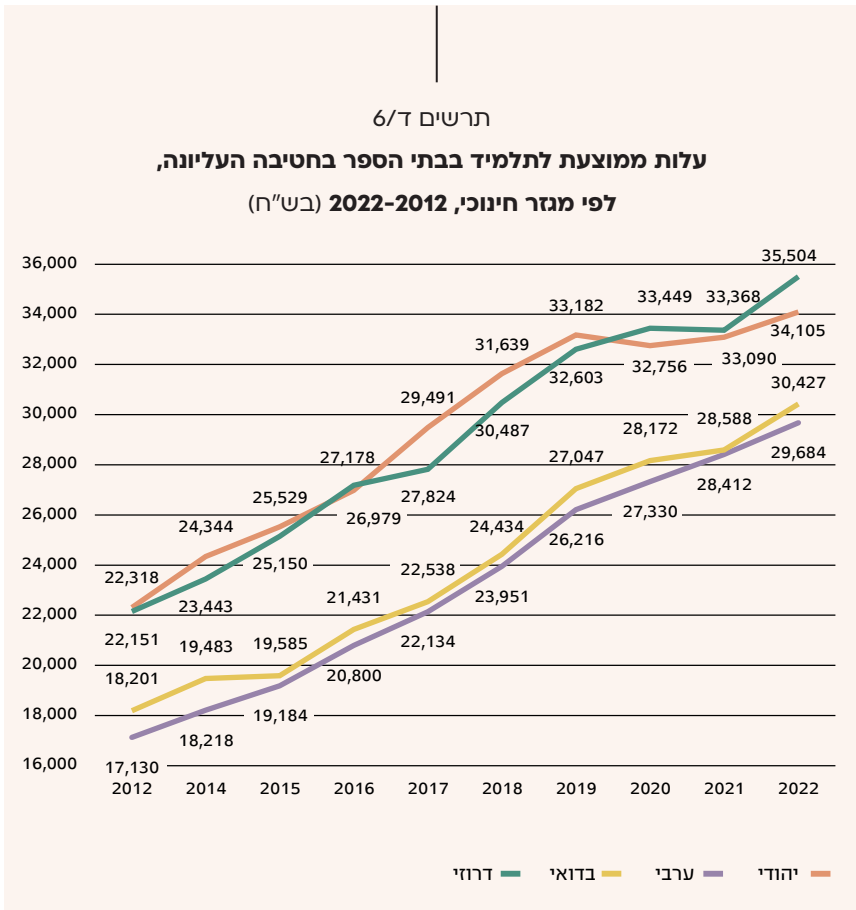
(ב) מה הקשר בין הנתונים האלה לנתונים על הפערים בעלות הממוצעת לתלמיד לפי חמישוני טיפוח שתוארו למעלה בלוח 9/ד?

(ג) כיצד משפיעים השינויים האלה בעלות הממוצעת לתלמיד בחינוך היסודי ובחטיבת הביניים על הישגי התלמידים הערבים בשלושת המגזרים (ראו בהמשך)?

חטיבה עליונה

הנתונים על העלות הממוצעת לתלמיד בחטיבות העליונות בתרשים 6/ד מספרים סיפור שונה מזה שבחינוך היסודי ובחטיבות הביניים.

תרשים 6/ד מצביע על פער גדול ובעל משמעות בעלות הממוצעת לתלמיד בחטיבה העליונה בין תלמידים יהודים לבין תלמידים בדואים וערבים. פער זה ניכר כבר ב־2012 ונמשך עד 2022. פערים אלו קיימים למרות העלייה (הכמעט) מתמדת בעלות לתלמיד בכל מגזרי החינוך בחטיבה העליונה. יתר על כן, הפערים בין תלמידים יהודים לבין תלמידים בדואים וערבים מתרחבים, מגמה שנמשכה עד שנת 2020, שבה הפער הצטמצם במעט, בעיקר בגלל המשך העלייה בעלות הממוצעת לתלמיד בקרב בדואים וערבים, אך גם בגלל ירידה בעלות הממוצעת לתלמיד בחינוך העברי. מכל מקום, הפער הזה המשיך להצטמצם בשנים 2021-2022, והסיבה לכך היא המשך העלייה בעלות הממוצעת לתלמיד בשלוש הקבוצות בחינוך הערבי.

מקור: ש.ם.

העלות הממוצעת לתלמיד בחטיבה העליונה בחינוך הדרוזי, בשלוש השנים האחרונות (2022-2020) היא הגבוהה ביותר. מגמה זו משלימה את המגמות שראינו בעלות הממוצעת לתלמיד בחינוך היסודי ובחטיבות הביניים. לעובדה זו יש חשיבות גדולה, והיא מעלה שאלות הקשורות הן לסוגיית התקצוב הדיפרנציאלי (באחריות משרד החינוך), הן לתפקיד הרשויות המקומיות בכל הקשור לחינוך בחטיבה העליונה.

מחסור ברכיבים הנחוצים להוראה איכותית ותומכת לפי המחקר הבינלאומי – מחקר טאליס

הנתונים ממחקר טאליס (TALIS) האחרון, בשנת 2018, שבמסגרתו מדווחים מנהלים ומורים על האקלים החינוכי בבית הספר ועל מחסור ברכיבים הנחוצים להוראה איכותית ותומכת, מלמד שהפערים המשתקפים בדוחות ובנתונים שמפרסמים הלמ"ס ומשרד החינוך, באים לידי ביטוי גם בתפיסת הנהלות בתי הספר והצוותים החינוכיים המשתתפים במחקר.⁶⁹ מדיווחי המשתתפים עולים פערים ניכרים ומחסור אקוטי בתשתיות הפיזיות, בהון אנושי, בחומרי הוראה ולימוד ובמשאבי זמן.⁷⁰

הישגים לימודיים

חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה

הנתונים בלוח ד/10 מצביעים על עלייה ניכרת של חציון שנות הלימוד בקרב בני 15 באוכלוסייה הערבית, עד לכמעט שוויון עם האוכלוסייה היהודית בשנת 2010 (חשוב לציין שנתוני הלמ"ס משנת 2010, מעוגלים). אולם, משנת 2017 עד שנת 2021, נשמר פער של שנתיים בחציון שנות הלימוד בקרב בני 15 ומעלה בין יהודים לערבים, 14 ו-12 שנות לימוד, בהתאמה.

69 על מחקר טאליס ראו TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey, באתר ה-OECD

70 להרחבה, ראו חדאד חאג'–יחיא, ח'לאילה ורודניצקי, שנתון החברה הערבית בישראל 2021 (לעיל הערה 3), עמ' 173–175.

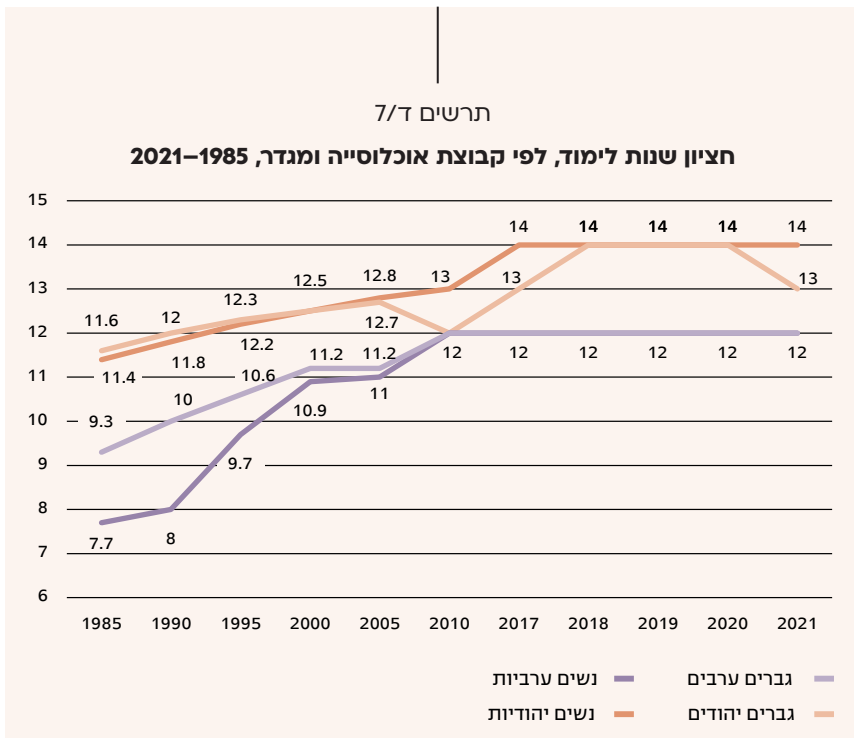
לוח ד/10

חציון שנות לימוד בקרב בני 15 ומעלה, לפי קבוצת אוכלוסייה, שנים נבחרות

שנים	סך הכול יהודים	סך הכול ערבים	נשים יהודיות	נשים ערביות	גברים יהודים	גברים ערבים
1961	8.4	1.2				
1970	9.3	5				
1980	11.1	7.5				
1985	11.5	8.6	11.4	7.7	11.6	9.3
1990	11.9	9	11.8	8	12	10
1995	12.2	10.2	12.2	9.7	12.3	10.6
2000	12.5	11.1	12.5	10.9	12.5	11.2
2005	12.7	11.1	12.8	11	12.7	11.2
2010	12	12	13	12	12	12
2017	14	12	14	12	13	12
2018	14	12	14	12	14	12
2019	14	12	14	12	14	12
2020	14	12	14	12	14	12
2021	14	12	14	12	13	12

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

תרשים ד/7 מציג את חציון שנות הלימוד בקרב בני 15 ומעלה בקרב יהודים וערבים לפי מגדר בשנים 1985–2021. התרשים מראה את העלייה בחציון שנות הלימוד בקרב הנשים (הערביות והיהודיות). הפער המגדרי באוכלוסייה הערבית נסגר בשנת 2010 – חציון שנות הלימוד בקרב נשים ערביות וגברים ערבים הוא 12 שנים, והוא נשאר יציב עד 2021. הפער המגדרי באוכלוסייה היהודית קטן, למעט בשנים 2010 ו-2017, שבהן חלה ירידה בחציון שנות הלימוד בקרב הגברים היהודים. אך בשנת 2018 חלה עלייה בחציון שנות הלימוד בקרב הגברים היהודים, והוא היה שווה לחציון שבקרב הנשים היהודיות, 14 שנות לימוד, עד שנת 2020. בשנת 2021 שוב ניכרת ירידה של שנת לימוד אחת בחציון בקרב הגברים היהודים. יש לשוב ולציין שהעובדה שמשנת 2010 מציגים בלמ"ס את הנתונים המעוגלים של החציון, מצמצמת את חידוד ההבדלים בין קבוצות האוכלוסייה.

מקור: ש.מ.

הישגי התלמידים בחינוך היסודי

כדי לתת תמונה על הישגי התלמידים בחינוך היסודי, נציג כאן את הישגיהם של התלמידים בשני סוגי מבחנים: מבחן המיצ"ב בכיתה ה' ומבחן פירלס (PIRLS) בכיתה ד'.

הישגים במבחן המיצ"ב בכיתה ה'

תרשים 8/ד מציג את הציונים בשלושה מקצועות: מתמטיקה, אנגלית ושפת אם. ניתן לערוך השוואה בין התוצאות בשני התחומים הראשונים, אך נציג גם את התוצאות של המיצ"ב בשפת אם, בעיקר כדי לבחון את המגמה בכל קבוצת אוכלוסייה בנפרד לאורך שנים.

הישגי התלמידים במתמטיקה בשנים 2008-2017 משקפים שיפור ניכר בקרב דוברי עברית ודוברי ערבית גם יחד. נוסף על כך, בשנים האלה הצטמצם הפער בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים מ-71 נקודות בשנת 2008 ל-45 נקודות בשנת 2012 ול-23 נקודות בשנת 2017 – ללא ספק שיפור משמעותי.

גם הישגי התלמידים באנגלית משקפים שיפור עקבי, למעט הירידה בציוני התלמידים היהודים בשנת 2017 (ירידה של 5 נקודות לעומת שנת 2012). ירידה זו הביאה לצמצום הפער, עד שכמעט שנסגר לגמרי (פער של נקודה אחת). כלומר, אפשר לומר שהפער כמעט שנסגר מסיבות לא חיוביות.

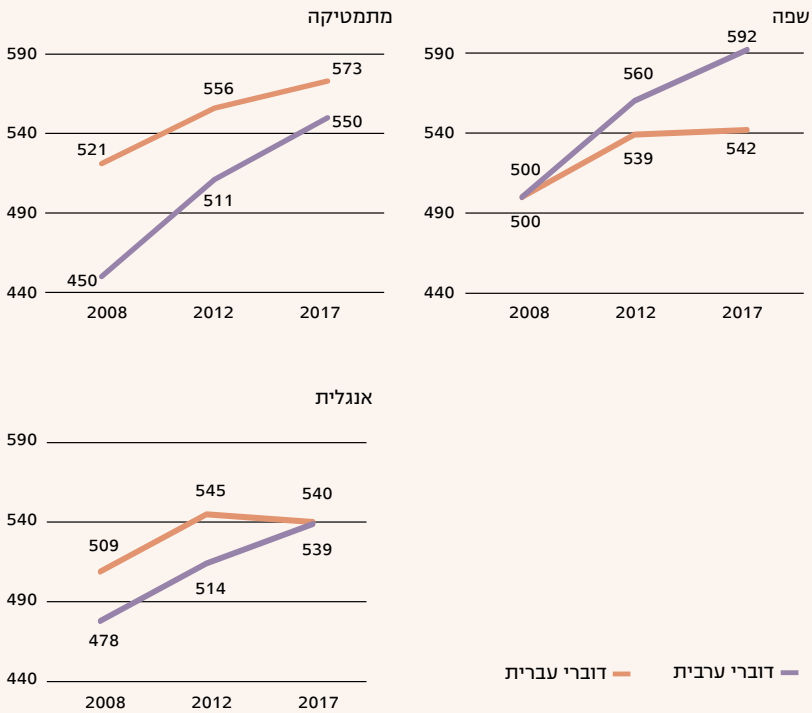
הישגי התלמידים הערבים בשפת אם משקפים גם הם מגמת שיפור משמעותית (עלייה של 92 נקודות בתשע שנים).

למרות מגמות השיפור האלה בהישגיהם של התלמידים הערבים, ניכרים פערים משמעותיים בינם לבין התלמידים היהודים מבחינת רמות ההישג (אחוזי התלמידים ברמת ההישגים הגבוהה וברמת ההישגים הנמוכה), מלבד פערים משמעותיים על רקע חברתי-כלכלי (בקרב התלמידים הערבים, למרות מגמות של שיפור גם בממד זה), פערים מגדריים ופערים לפי מגזרי החינוך בחברה הערבית – הישגיהם של הבדואים (בדרום) הם הנמוכים ביותר, והישגיהם של הדרוזים הגבוהים ביותר.⁷¹

71 לפירוט ראו ראם"ה, "מיצ"ב תשע"ז, ממצאים עיקריים", משרד החינוך, נובמבר 2017; ראם"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020.

תרשים ד/8

ציוני המיצ"ב בכיתה ה' בשפת אם, אנגלית ומתמטיקה, דוברי עברית וערבית, (ממוצע הישגים) 2017-2008

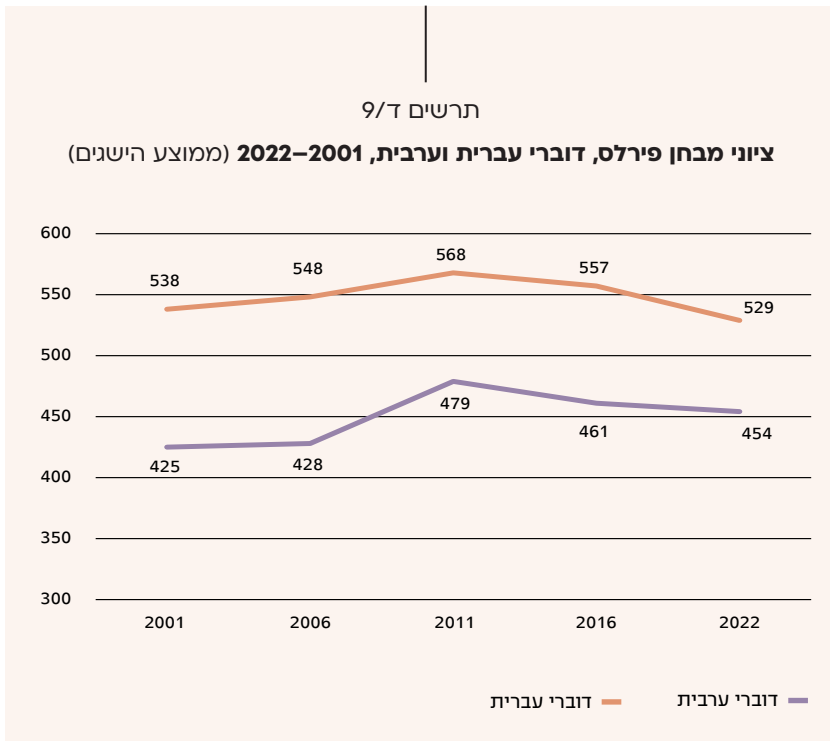
מקור: ראמ"ה, מיצ"ב תשע"ז, מדדי יעילות וצמיחה בית-ספרית: מבחני הישגים, משרד החינוך, נובמבר 2017; ראמ"ה, מיצ"ב תשע"ח, מדדי יעילות וצמיחה בית-ספרית: מבחני הישגים, משרד החינוך, דצמבר 2018.

מחקר פירלס 2021 בכיתה ד'

מחקר פירלס (Progress in Reading Literacy Study, PIRLS) הוא מחקר בינלאומי חשוב, שבו מוערכת אוריינות הקריאה של תלמידי כיתות ד' בבתי ספר במדינות שונות. את המחקר עורך הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך בכל חמש שנים, מ־2001. המחקר מאפשר השוואה בין המדינות המשתתפות, וכן מעקב אחר מגמות של שינוי לאורך זמן בהישגי התלמידים בקריאה, ובפעם הראשונה גם הערכה של השינוי שחל בהם לאחר מגפת הקורונה. במחקר פירלס 2021 השתתפו 57 מדינות ושמונה רשויות חינוך. בישראל המחקר נערך בקרב כ־5,000 תלמידים מ־200 בתי ספר, שהם מדגם ארצי מייצג.⁷²

תרשים ד/9 מעיד שהישגיהם של התלמידים הערבים נמוכים מהישגיהם של התלמידים היהודים, אף שהפער בהישגים הצטמצם לאורך השנים. בשנת 2001 עמד הפער על 113 נקודות ועלה ל־120 נקודות בשנת 2006. בשנת 2001 הוא הצטמצם ל־89 נקודות, בשנת 2016 עלה ל־96 נקודות, ובשנת 2022 הצטמצם ל־75 נקודות. צמצום הפער בשנים 2016 ו־2022 נובע מהירידה בממוצע הישגיהם של התלמידים היהודים, אף שגם בקרב התלמידים הערבים הייתה ירידה בממוצע ההישגים בשנים אלו.

72 ראמ"ה, מחקר פירלס 2021 (PIRLS), אוריינות קריאה בקרב תלמידי כיתות ד': תמונת מצב, משרד החינוך, 2021, עמ' 3.

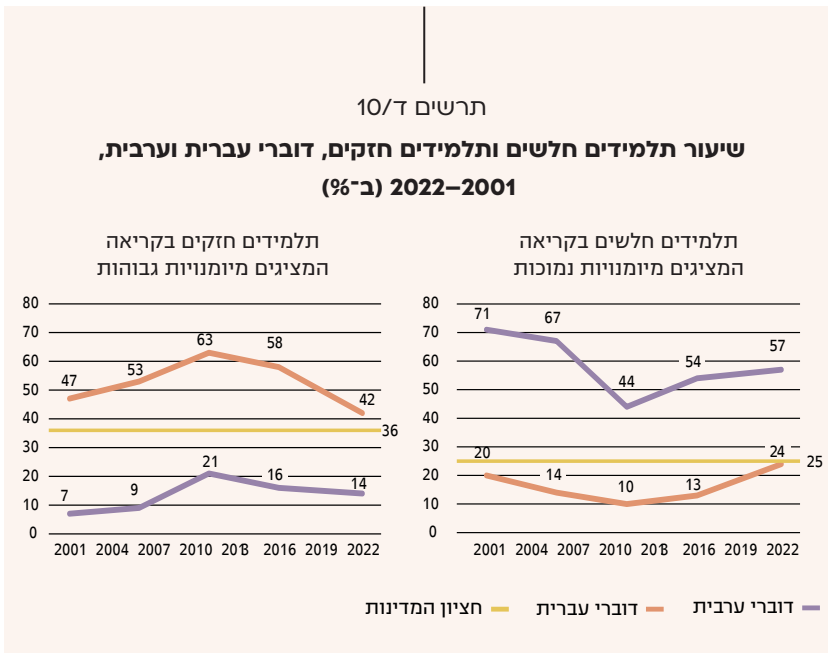
מקור: ראמ"ה, מחקר פירלס 2021 (PIRLS), אוריינות קריאה בקרב תלמידי כיתות ד': תמונת מצב, משרד החינוך, 2021, עמ' 4.

תרשים 10/ד מציג את שיעור התלמידים המציגים מיומנויות נמוכות ואת שיעור התלמידים המציגים מיומנויות גבוהות, הן בקרב דוברי ערבית הן בקרב דוברי עברית, ומצביע על פערים גדולים ביניהם.

על פי המבחן האחרון, בשנת 2022, 57% מהתלמידים הערבים מתקשים בקריאה, לעומת 24% מהתלמידים היהודים (חציון המדינות הוא 25%). מ־2001 עד 2011 ניכרה מגמה של ירידה בשיעור התלמידים הערבים המתקשים בקריאה, אך מגמה זו התהפכה, ובשנים 2016 ו־2022 נרשמה מגמת עלייה. בה בעת עמד שיעור התלמידים הערבים החזקים בקריאה בשנת 2022 על 14% (המשך של

מגמת הירידה מ־2011), בעוד ששיעור התלמידים היהודים החזקים בקריאה עמד באותה שנה (2022) על 42% (חציון המדינות – 36%).

בחינת ההבדלים בממוצעי ההישגים של התלמידים הערבים לפי רקע חברתי־כלכלי בין 2016 ל־2022 הראתה שלא נרשם שינוי של ממש בפער ההישגים בין מי שהרקע שלהם נמוך לבין מי שהרקע שלהם בינוני (אין תלמידים ערבים שהרקע החברתי־כלכלי שלהם גבוה). גם ההבדל המגדרי לא היה מובהק סטטיסטית, אם כי בקרב הבנות הערביות נרשמה ירידה של 14 נקודות בין 2016 ל־2022 (מ־476 ל־462 נקודות, בהתאמה), ובקרב הבנים הערבים היה שינוי של נקודה אחת.

מקור: ש.ם.

הישגי התלמידים בחטיבת הביניים

כדי לתת תמונה של הישגי התלמידים בחטיבת הביניים נציג כאן את הישגיהם של התלמידים בשני סוגי מבחנים: ציוני בחינות המיצ"ב בכיתה ח' ומבחן טימסס (TIMSS) של תלמידי כיתה ח' במתמטיקה ובמדעים.

הישגים במבחן המיצ"ב בכיתה ח'

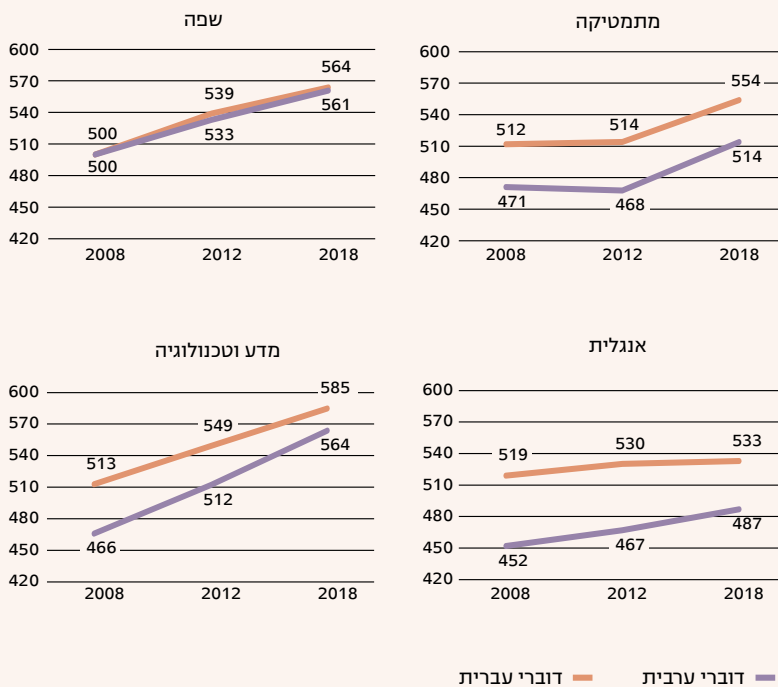
תרשים ד/11 מציג את תוצאות בחינות המיצ"ב בכיתה ח' בארבעה תחומים: מתמטיקה, אנגלית, מדע וטכנולוגיה ושפת אם.

כמו בהישגי התלמידים במבחני המיצ"ב בכיתה ה', גם בציוני המיצ"ב בכיתה ח' ניכרת מגמת שיפור מתמדת בארבעת תחומי הדעת, למעט ירידה קטנה בציונים של התלמידים הערבים במתמטיקה בשנת 2012. גם הפער בין הציונים של התלמידים הערבים לציוני התלמידים היהודים הצטמצם בשנים 2008-2018. מגמה זו בולטת במיוחד במדע וטכנולוגיה (הפער ירד מ-47 נקודות ל-21 נקודות) וגם באנגלית (מ-67 נקודות ל-46 נקודות). ולמרות זאת, עדיין ניכרים פערים בין ערבים ליהודים בשני תחומי הדעת האלה. אל מול מגמות אלו במדע וטכנולוגיה ובאנגלית, פערי ההישגים בין התלמידים הערבים והיהודים במתמטיקה נשמרו לאורך השנים (41 נקודות ב-2008, 46 נקודות ב-2012 ו-40 נקודות ב-2018).

הישגי התלמידים הערבים והיהודים בכיתה ח' במבחני המיצ"ב בשפת אימם דומים למדי.

תרשים 11/ד

הישגי תלמידי כיתה ח' במבחני המיצ"ב, דוברי עברית וערבית, לפי תחומי ידע, (ממוצע הישגים) 2008–2018

מקור: ראמ"ה, מיצ"ב תשע"ז, מדדי יעילות וצמיחה בית-ספרית: מבחני הישגים, משרד החינוך, נובמבר 2017; ראמ"ה, מיצ"ב תשע"ח, מדדי יעילות וצמיחה בית-ספרית: מבחני הישגים, משרד החינוך, דצמבר 2018.

ניתוח ציוני המיצ"ב בכיתה ח' כפי שמופיעים בדוח של ראמ"ה מינואר 2020, (שאינם מוצגים כאן), מעיד על פערים בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים, וגם על פערים על רקע חברתי-כלכלי, פערים מגדריים ופערים בין מגזרי החינוך בחברה הערבית.⁷³

בהקשר של הישגי התלמידים במיצ"ב של כיתה ח' אפשר לסכם אפוא שלמרות מגמת צמצום הפערים בין התלמידים הערבים לתלמידים היהודים (בעיקר במדע וטכנולוגיה ובאנגלית, אל מול פער יציב ביניהם במתמטיקה), הפערים הניכרים בין שתי האוכלוסיות נשמרים. חשוב לציין שכמו בהישגי התלמידים במיצ"ב של כיתה ה', גם כאן רוב ההבדלים נובעים מהרקע החברתי-כלכלי של התלמידים. כלומר, כאשר משווים את הישגי התלמידים הערבים והיהודים מאותו רקע חברתי-כלכלי ההבדלים קטנים, ולעומת זאת, הישגי התלמידים הערבים במיצ"ב של כיתה ח' חושפים פערים חברתיים-כלכליים, מגדריים ומגזריים בתוך מערכת החינוך הערבית ומדגישים את אי-השוויון הפנימי שבה.

מחקר טימס 2019

מחקר טימס (Trends in International Mathematics and Science Study, TIMSS) נועד להשוות בין הישגי תלמידים במתמטיקה ובמדעים בבתי ספר במדינות שונות לאורך זמן. את המחקר עורך הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך בשיתוף גורמים נוספים. ממחזור המחקר הראשון, בשנת 1995, המחקר נערך בכל ארבע שנים בקרב תלמידי כיתות ד' וכיתות ח' במדינות שונות ברחבי העולם. בישראל המחקר נערך רק בכיתות ח'.⁷⁴

ישראל השתתפה במחקר טימס הראשון, ב-1995, אך אז השתתפו בו רק דוברי עברית. מהמחקר השני, בשנת 1999, משתתפים בו תלמידי ישראל בכיתה ח', ערבים ויהודים, ועל כן הנתונים המוצגים כאן מציגים רק את תוצאות המחקר מ-1999 ועד המחקר האחרון ב-2019.

73 ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020.

74 שם; ראמ"ה, "מחקר טימס 2019: מבט ישראלי, משרד החינוך, דצמבר 2020, עמ' 14.

הישגי התלמידים בישראל (ערבים ויהודים) מוצגים בלוח ד/11 (הישגים במתמטיקה) ובלוח ד/12 (הישגים במדעים). בלוחות מופיעים גם ההישגים של כלל התלמידים בישראל ובכלל המדינות המשתתפות במחקר, לרבות שיעור המצטיינים והמתקשים.

הישגים במתמטיקה

כפי שמראה לוח ד/11, לאורך כל השנים ממוצע הישגיהם של התלמידים היהודים גבוה ממוצע ההישגים של התלמידים הערבים. עם זאת, ממוצע ההישגים של התלמידים היהודים בישראל גבוה מהממוצע בכלל המדינות המשתתפות במחקר, למעט בשנת 1999 (פער של 5 נקודות). ב־1999 עמד הפער בין הישגי התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים על 85 נקודות וב־2019 על 60 נקודות. בשנים 2007, 2011 ו־2015 היה הפער גדול יותר (76, 71 ו־73, בהתאמה), והפער הקטן ביותר נמדד ב־2003 – 40 נקודות.

ממוצע ההישגים הגבוה ביותר בקרב התלמידים הערבים היה במחקר האחרון, בשנת 2019 – 476 נקודות. ממוצע זה נמוך מהממוצע הנמוך ביותר של הישגי התלמידים היהודים – 482 נקודות בשנת 1999. כלומר, הישגי התלמידים הערבים הטובים ביותר במתמטיקה בשנת 2019 נמוכים מהישגי התלמידים היהודים בשנת 1999, 20 שנים קודם לכן.

פערים גדולים בין התלמידים הערבים לתלמידים היהודים בממוצע ההישגים במתמטיקה ניכרים גם בשיעורי התלמידים המצטיינים והמתקשים. בשלושת המחקרים האחרונים נראית מגמה כמעט יציבה של הפערים בשיעור המצטיינים, ומגמה יציבה קצת פחות בשיעור המתקשים. שיעור התלמידים הערבים המתקשים ב־2019 הוא 22%, נמוך משיעורם בשלושת המחקרים האחרונים, אך כמעט דומה לשיעור בשנת 2003.

חשוב לציין, הישגי התלמידים הערבים והיהודים במתמטיקה בשנת 2019 דומים או קרובים יותר להישגים שלהם בשנת 2011.

לוח ד/11

מדדים נבחרים במתמטיקה, בישראל, בכלל המדינות המשתתפות ולפי מגזר שפה, בשנות מחקר טימס בישראל (ממוצע הישגים וב-%)

2019	2015	2011	2007	2003	1999		
519	511	516	463	496	466	ממוצע הישגים	ישראל
15%	13%	12%	4%	6%	4%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
13%	16%	13%	25%	14%	24%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
489	481	467	450	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
5%	5%	3%	2%	3%	6%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
13%	16%	25%	25%	16%	12%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
536	533	536	484	505	482	ממוצע הישגים	דוברי עברית
19%	16%	15%	5%	7%	4%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
9%	9%	7%	17%	10%	19%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

2019	2015	2011	2007	2003	1999		
476	460	465	408	465	397	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
6%	6%	5%	1%	1%	0%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
22%	31%	28%	47%	23%	51%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור: ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020); ראמ"ה, מחקר טימס 2019: מבט ישראלי, משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 5.2 עמ' 61.

הישגים במדעים

תמונת המצב של הישגי התלמידים במדעים העולה ממחקר טימס אינה שונה בהרבה מתמונת המצב של ההישגים במתמטיקה.

מלוח ד/12 אפשר ללמוד שממוצע הישגיהם של התלמידים היהודים לאורך כל השנים היה גבוה מממוצע הישגיהם של התלמידים הערבים. עם זאת, הישגי התלמידים היהודים היו גבוהים מממוצע הישגיהם של התלמידים בכלל המדינות המשתתפות במחקר, למעט בשנת 1999 (פער של 3 נקודות). בשנת 1999 עמד הפער בין הישגי התלמידים הערבים להישגי התלמידים היהודים על 90 נקודות ובשנת 2019 על 42 נקודות. בשנים 2007, 2011 ו-2015 היה הפער קטן יותר (63, 49 ו-70, בהתאמה), והפער הקטן ביותר היה 33 נקודות בשנת 2003.

ממוצע ההישגים הגבוה ביותר בקרב התלמידים הערבים היה במחקר האחרון, בשנת 2019 – 483 נקודות. ממוצע זה שווה כמעט לממוצע הנמוך ביותר של הישגי התלמידים היהודים – 484 נקודות, בשנת 1999, ולממוצע שלהם בשנת 2007 – 485. מכאן שהישגי התלמידים הערבים הטובים ביותר במדעים שווים כמעט להישגי התלמידים היהודים בשנים 1999 ו-2007, כלומר, לפני 12–20 שנים.

לוח ד/12

**מדדים נבחרים במדעים בכלל המדינות המשתתפות ולפי מגזר שפה,
בשנות מחקר טימס בישראל (ממוצע הישגים וב-%)**

2019	2015	2011	2007	2003	1999		
513	507	516	468	488	468	ממוצע הישגים	ישראל
12%	12%	11%	5%	5%	5%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
13%	16%	12%	25%	15%	25%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
490	486	477	466	467	487	ממוצע הישגים	כלל המדינות המשתתפות
7%	7%	4%	3%	4%	7%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
15%	16%	21%	22%	14%	12%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	
525	528	530	485	496	484	ממוצע הישגים	דוברי עברית
14%	15%	13%	5%	6%	5%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
10%	10%	8%	18%	14%	18%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

2019	2015	2011	2007	2003	1999		
483	458	481	422	463	394	ממוצע הישגים	דוברי ערבית
7%	5%	7%	1%	1%	0%	מצטיינים (רמת הישג "הצטיינות")	
20%	30%	23%	42%	22%	50%	מתקשים (רמת הישג "מתחת לסף")	

מקור: ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020);
ראמ"ה, מחקר טימס 2019: מבט ישראלי, משרד החינוך, דצמבר 2020, לוח 6.2, עמ' 87.

פערים גדולים בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים במוצע ההישגים במדעים נראים גם בשיעורי התלמידים המצטיינים והמתקשים. בשלושת המחקרים האחרונים הפערים בשיעור המצטיינים יציבים למדי, ויציבים קצת פחות בשיעור המתקשים. שיעור התלמידים הערבים המתקשים ב־2019 הוא 20%, נמוך מהשיעור בשלושת המחקרים האחרונים, אך קרוב לשיעור בשנת 2003 (ל־22%) ולשיעור בשנת 2011 (23%).

חשוב לציין, הישגי התלמידים הערבים במדעים בשנת 2019 דומים או קרובים יותר להישגים שלהם בשנת 2011 (483 ו־481 נקודות, בהתאמה), וממוצע הציונים שלהם בשנת 2015 ירד ל־458 נקודות.

עיון בניתוח הנתונים על הישגי התלמידים במחקר טימס לפי רמות הישג, מגדר ורקע חברתי-כלכלי, שנערך בראמ"ה⁷⁵, מעלה תובנות דומות לתובנות העולות ממחקרים בינלאומיים, ודומות בחלקן גם לאלו העולות ממבחני המיצ"ב.

75 ראמ"ה, "מיצ"ב תשע"ט, ממצאים נבחרים", משרד החינוך, ינואר 2020 (עודכן בדצמבר 2020).

ראשית, הפערים בהישגים הלימודיים בין קבוצות האוכלוסייה בישראל גדולים למדי (תופעה החוזרת על עצמה גם במבחנים בינלאומיים אחרים). שנית, יש מתאם (קשר חיובי) בין הרקע החברתי-כלכלי של התלמידים לבין רמת ההישגים שלהם במתמטיקה ובמדעים. מתאם זה ניכר גם בתוך כל קבוצת אוכלוסייה – התלמידים הערבים והתלמידים היהודים. שלישית, פערים ניכרים גם בשיעורי התלמידים המצטיינים והמתקשים. אולם כאשר מפקחים על משתנה הרקע החברתי-כלכלי, הפערים בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים מצטמצמים או נעלמים (ובמדעים לעיתים הם אף מתהפכים לטובת הערבים). רביעית, בשתי הקבוצות יש גם פערים מגדריים – בקרב התלמידים הערבים הפערים האלה הם לטובת הבנות, והפער לטובת הבנות בהישגים במדעים – מובהק.

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה

הישגי התלמידים בחטיבה העליונה יוצגו כאן באמצעות נתונים על שיעור הזכאות לבגרות (לרבות נתונים בדבר מספר התלמידים שנבחנו בבגרות, שיעור הזכאים מתוך תלמידי י"ב ומתוך התלמידים שנבחנו ושיעור הזכאות לבגרות אקדמית), וכן דרך נתונים על הישגי תלמידים בני 15 ומעלה במבחן הבינלאומי פיזה (PISA).

שיעור הזכאות לבגרות

מספר התלמידים שנבחנו בבחינות הבגרות ושיעור הזכאים לתעודת בגרות הנתונים על מספר התלמידים שנבחנו בבחינות הבגרות מתוך כל תלמידי י"ב, על שיעור הזכאים לבגרות מתוכם, ועל שיעור הזכאים מתוך התלמידים שנבחנו בבחינות הבגרות, כפי שמוצגים בלוח 13/ד, מבוססים על נתוני הלמ"ס.⁷⁶ חשוב לציין זאת, שכן הנתונים על שיעור הזכאים מתוך תלמידי י"ב שמפרסמת הלמ"ס נמוכים מהנתונים שמפרסם משרד החינוך ב"תמונה החינוכית".⁷⁷ עם זאת, התמונה הכללית והרחבה המשתקפת מהנתונים מעידה על עלייה משמעותית מאוד בשיעור התלמידים הנבחים מתוך כלל תלמידי י"ב בכל המגזרים.

76 הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

77 ראו נחום בלס, "הישגי מערכת החינוך בישראל: מבט-על", בתוך: אבי וייס (עורך), דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2022, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, 2022, עמ' 95-138 (הערות שוליים 15 בעמ' 110).

לוח ד/13

שיעור הזכאות לבגרות מתוך תלמידי י"ב ומתוך הנבחנים, בחינוך הערבי ובחינוך העברי, 2009–2020 (במספרים מוחלטים וב-%)

שנתון	סוג חינוך	תלמידי כיתות י"ב		
		סך הזכאים מתוך הנבחנים	סך הזכאים מתוך י"ב	סך הכול זכאים
2009	חינוך עברי	79,811	65,339	45,009
	חינוך ערבי	19,653	17,731	8,904
2010	חינוך עברי	82,753	67,805	47,796
	חינוך ערבי	20,775	19,117	10,030
2011	חינוך עברי	81,011	66,102	47,386
	חינוך ערבי	20,847	19,010	10,406
2012	חינוך עברי	80,975	66,074	48,949
	חינוך ערבי	21,290	19,694	11,342
2013	חינוך עברי	82,992	68,298	51,949
	חינוך ערבי	23,353	21,486	13,070
2014	חינוך עברי	84,541	68,320	52,691
	חינוך ערבי	23,093	21,197	13,464

שנתון	סוג חינוך	תלמידי כיתות י"ב		
		סך הכול תלמידי י"ב שנבחנו	סך הכול תלמידי י"ב	סך הכול זכאים
2015	חינוך עברי	89,062	73,423	57,136
	חינוך ערבי	25,341	23,381	14,585
2016	חינוך עברי	89,408	73,664	58,029
	חינוך ערבי	26,105	24,071	15,340
2017	חינוך עברי	90,026	74,770	59,426
	חינוך ערבי	26,196	25,040	16,359
2018	חינוך עברי	94,806	79,137	63,469
	חינוך ערבי	28,786	27,575	18,128
2019	חינוך עברי	92,957	77,694	62,269
	חינוך ערבי	28,438	27,230	17,568
2020	חינוך עברי	96,105	80,066	66,210
	חינוך ערבי	28,528	27,323	19,353

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

לפי לוח ד/13, לאורך כל השנים המוצגות בלוח (2009-2020) נמצא מספר תלמידי י"ב שנבחנו בבחינות הבגרות (כמעט) תמיד במגמת עלייה, למעט בשנים ספורות (2011 - בחינוך העברי ובחינוך הערבי, 2012 - רק בחינוך העברי,

2014 – רק בחינוך הערבי ו־2019 – בשני המגזרים) – בשנים האלה היה מספר הנבחנים נמוך (בדרך כלל במעט) מהשנים שקדמו להן, אך מספרם חזר ועלה בשנים שאחריהן.

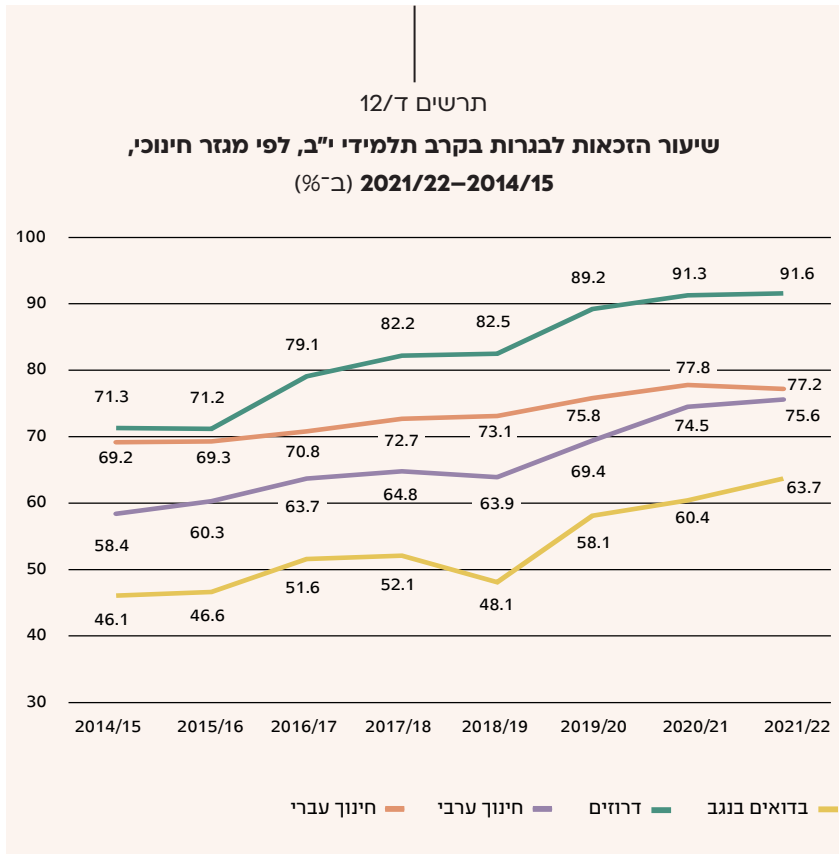
גם הנתונים על שיעורי הזכאים לבגרות מתוך תלמידי י"ב מראים מגמת עלייה עקבית בחינוך העברי ובחינוך הערבי, למעט ירידה קלה של 0.3 נקודות האחוז בחינוך העברי בשנת 2014 לעומת שנת 2013, ושתי ירידות בשיעור הזכאים בחינוך הערבי, בשנת 2015 ובשנת 2019 (ירידה של 0.7 ו־1.2 נקודות האחוז, בהתאמה).

ב־11 השנים שנחקרו, משנת 2009 עד שנת 2020, עלה שיעור התלמידים הערבים הזכאים לתעודת בגרות ב־22.5 נקודות האחוז, מ־45.3% בשנת 2009 ל־67.8% בשנת 2020. בשנים האלה הייתה העלייה בשיעור הזכאים לתעודת בגרות בחינוך העברי מתונה יותר, 12.5 נקודות האחוז, מ־56.4% בשנת 2009 ל־68.9% בשנת 2020. אם כך, הפער בשיעור הזכאים לתעודת בגרות בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים הצטמצם בתקופה זו, מ־11.1 נקודות האחוז בשנת 2009 ל־1.1 נקודות האחוז בשנת 2020.

חשוב לציין, הנתונים על החינוך העברי כוללים גם את החינוך החרדי. שיעור הזכאות לתעודת בגרות בחינוך העברי ללא החינוך החרדי גבוה בהרבה (ראו בפירוט בהצגת התרשים הבא), ואם כך, למרות מגמות השיפור בשיעור הזכאים לתעודת בגרות בכלל האוכלוסייה, הפער המשמעותי בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים (ללא החרדים) אינו מצטמצם. לנוכח זאת, חשוב לבחון את שיעורי הזכאות לתעודת הבגרות לפי מגזרי החינוך, לרבות המגזרים בתוך החברה הערבית.

תרשים ד/12 מציג את שיעור הזכאות לבגרות מתוך תלמידי י"ב משנת הלימודים 2014/15 עד שנת הלימודים 2021/22 לפי מגזר חינוכי בחינוך הערבי, אולם שיעור הזכאים בחינוך העברי כולל גם את החינוך החרדי. הנתונים בתרשים מבוססים על נתוני משרד החינוך.⁷⁸

78 משרד החינוך, התמונה החינוכית – חטיבה עליונה, נתונים ארציים, תשפ"ב (מצגת), שקף מס' 7.

מקור: משרד החינוך, התמונה החינוכית – חטיבה עליונה, נתונים ארציים, תשפ"ב (מצגת).

כפי שראינו קודם, בדיון בלוח ד/13, גם לפי תרשים ד/12, שיעור הזכאים לתעודת בגרות בקרב התלמידים בחינוך הערבי והחינוך העברי עולה בהתמדה. הממצא המעניין והחשוב בתרשים ד/12 הוא השונות הגדולה בחברה הערבית. הישגיהם של התלמידים בחינוך הדרוזי הם הגבוהים ביותר, בפרט ניכר מהישגיהם של התלמידים במגזר הערבי ובמגזר הבדואי (בנגב) ולאורך כל השנים, מ-2014/15 ועד 2021/22. שיעור הזכאים לתעודת בגרות בחינוך הדרוזי בשנת 2021/22 הגיע ל-91.6%, כלומר עלייה של 20.3 נקודות האחוז מהשיעור בשנת 2014/15

(71.3%). גם בחינוך הבדואי (בנגב) ובחינוך הערבי חלה עלייה משמעותית בשיעור הזכאית לתעודת הבגרות בשנים האלה, ב־17.6% וב־17.2%, בהתאמה. אך למרות עלייה משמעותית זו, שיעור הזכאים לתעודת בגרות בשני המגזרים האלה היה בשנת 2021/22 63.7% ו־75.6% (בהתאמה) בלבד.

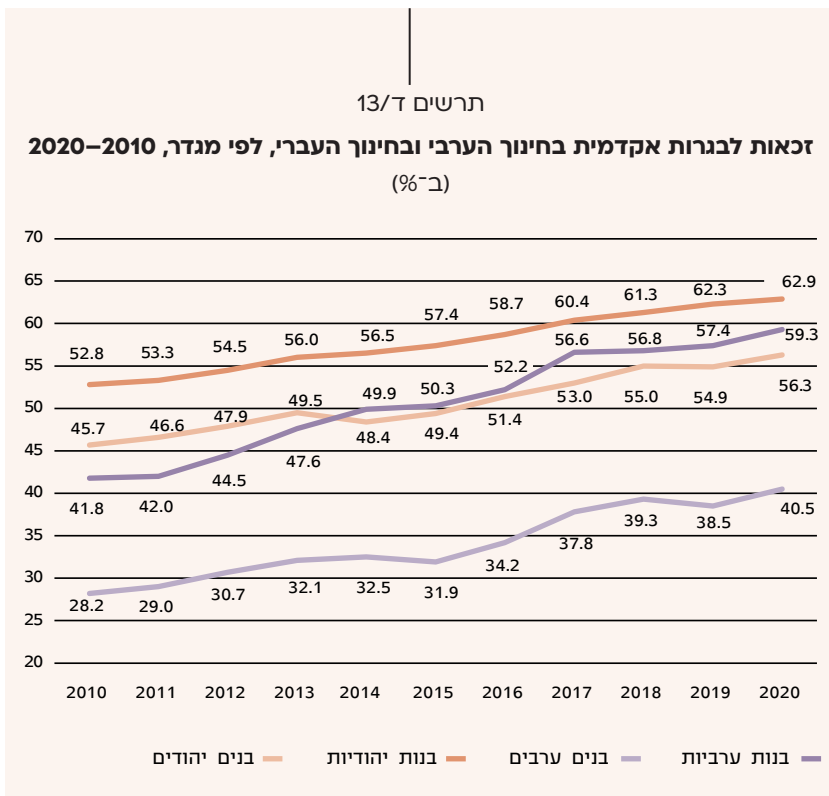
שיעורי הזכאות הגבוהים והמרשימים בקרב התלמידים בחינוך הדרוזי מציבים אותם, לכאורה, בפער ניכר גם מעל שיעורי הזכאות לבגרות בחינוך העברי. "לכאורה" משום שכזכור הנתונים על שיעורי הזכאות בחינוך העברי כוללים גם את החינוך החרדי, ובלא החרדים שיעורי הזכאות בחינוך העברי גבוהים יותר גם מהשיעורים בחינוך הדרוזי. כך, למשל, בשנת 2021/22 היה שיעור הזכאות לבגרות בחינוך העברי ללא חרדים 86.2% (שיעור הזכאים לבגרות בחינוך העברי לפי תרשים ד/12 הוא 77.2%). שיעורי הזכאים לבגרות בחינוך העברי ללא חרדים בשנים 2020/21, 2019/20, 2018/19 ו־2017/18 היו 86.6%, 84.3%, 81.2% ו־80.6%, בהתאמה.⁷⁹ אומנם נתונים אלו אינם גורעים ממיקומו המוביל של החינוך הדרוזי בשיעור הזכאים לתעודת בגרות, אך הם מספקים תמונה אחרת, מדויקת יותר, של הפער בזכאות לתעודת בגרות בין החינוך הדרוזי לבין החינוך העברי הלא־חרדי.

יתר על כן, שיעור הזכאות לבגרות "רגילה" (גם כשמביאים בחשבון את הנתונים של כל קבוצת אוכלוסייה בנפרד), אינו מספיק להבנת התמונה המקיפה. ולראיה, עלייה בשיעור הזכאות לבגרות בלבד יכולה לגרום להרחבת אי־השוויון בחברה או בקבוצת האוכלוסייה הנדונה דווקא, אלא אם כן ניכרת עלייה גם בשיעור הזכאות לתעודת בגרות אקדמית (כלומר, בגרות העומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות). ניתוח הפערים בין שיעור הזכאים לתעודת בגרות "רגילה" לבין שיעור הזכאים לתעודת בגרות אקדמית בשנים 2000–2012 בקרב נוצרים, מוסלמים ודרוזים בישראל, הראה שהפערים האלה גדלים ומתרחבים, במיוחד משנת 2008. הפער הגדול ביותר בין שיעור הזכאים לתעודת בגרות "רגילה" לבין שיעור הזכאים לתעודת בגרות "אקדמית" נמצא דווקא בקרב הדרוזים, והפער הקטן ביותר – בקרב הנוצרים (הפער אצל הדרוזים גדול פי שניים מהפער אצל

79 משרד החינוך, התמונה החינוכית – חטיבה עליונה, נתונים ארציים, תשפ"ב (מצגת).

הנוצרים).⁸⁰ כלומר, לפי מדד זה, אי־שוויון מתהווה וגדל בקרב הדרוזים עצמם. אולם, נתונים אלו הם מלפני יותר מעשר שנים, ולכן ראוי לערוך מחקר עדכני בנושא.

בתרשים ד/13 נציג את שיעור הזכאות לבגרות אקדמית בחינוך העברי ובחינוך הערבי (בלא חלוקה פנימית), לשנים 2010 עד 2020, לפי מגדר.

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

80 אחמד בדראן, "ההשלכות הריבודיות של בחירה בחינוך: בחירת בית הספר היסודי בקרב הורים ערבים בישראל", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2021.

בתרשים ד/13 ניתן להבחין בכמה מגמות מרכזיות: ראשית, הישגי הבנות, היהודיות והערביות, טובים מהישגי הבנים היהודים והערבים מבחינת שיעור הזכאות לתעודת בגרות אקדמית. שנית, יתרון של הבנות היהודיות נצפה לאורך כל התקופה המופיעה בתרשים, משנת 2010 עד שנת 2020. אולם מ-2014 ואילך היו הישגיהן של הבנות הערביות טובים יותר מהישגי הבנים היהודים, ומגמה זו המשיכה והתחזקה עד 2020. שלישית, הישגיהם של הבנים הערבים הם הנמוכים ביותר לאורך כל התקופה הנדונה. בשנת 2020 היו רק ארבעה מכל עשרה תלמידים ערבים זכאים לתעודת בגרות אקדמית, לעומת 5.6 מהבנים היהודים, 5.9 מהבנות הערביות ו-6.3 מהבנות היהודיות.

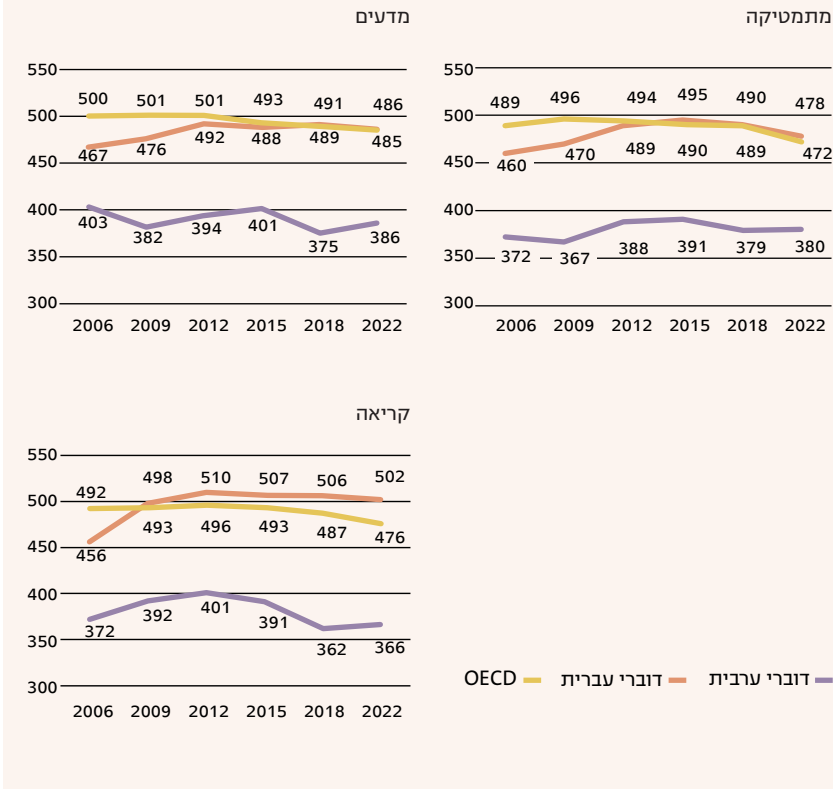
נתונים אלו הם בסיס ההסבר לעלייה בשיעורי ההשכלה הגבוהה בקרב הבנות והנשים הערביות, ולייצוג הנמוך יחסית של בנים וגברים ערבים במוסדות להשכלה גבוהה, לעומתו. ההסבר להישגים הנמוכים של הבנים הערבים קשור לתופעות שליליות רחבות ומתרחבות אחרות, כמו חוסר מעש ומעורבות באלימות ובפשיעה.

הישגי התלמידים בני 15 במבחן פיזה

מבחן פיזה (Programme for International Student Assessment, PISA) הוא מחקר של ארגון ה-OECD, ומשתתפות בו מדינות רבות מכל רחבי העולם. המחקר בודק את רמת האוריינות של תלמידים בני 15 בשלושה תחומים: קריאה, מתמטיקה ומדעים. המחקר בוחן באיזו מידה רכשו תלמידים הקרובים לסוף חינוך החובה כלי חשיבה כלליים והבנה של הנושאים הנבדקים ויכולים להתמודד התמודדות טובה ויעילה עם סביבתם, ולא דווקא באיזו מידה הם רכשו ידע ותכנים מסוימים על פי תוכנית לימודים זאת או אחרת. משום כך השאלות במחקר בוחנות ידע בגישה מעשית, ידע החיוני ל"עולם המבוגרים", כישורי חיים ויכולת לפתור בעיות מורכבות המצריכות שילוב בין תחומים, מתוך דגש על מיומנויות. המחקר נערך כל שלוש שנים, ובכל פעם מושם דגש מיוחד על אחד משלושת התחומים.⁸¹ מחקר פיזה שהיה אמור להיערך בשנת 2021 נדחה לשנת 2022, בגלל מגפת הקורונה, ותוצאותיו התפרסמו בדצמבר 2023.

תרשים ד/14

ממוצע ציונים במבחן פיזה, דוברי עברית וערבית, לפי תחום אוריינות, 2006-2022

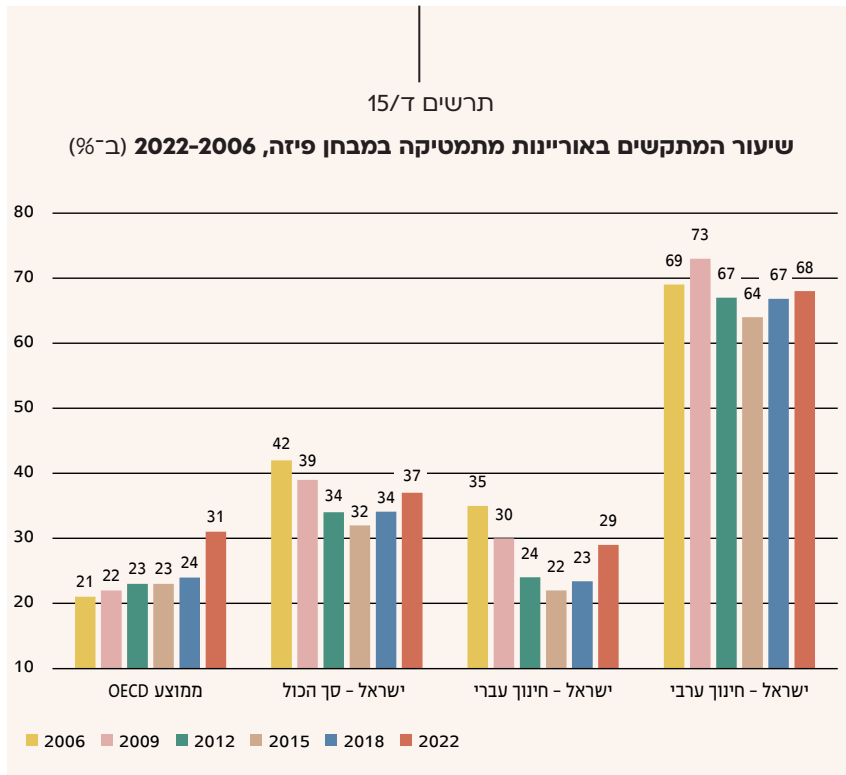

מקור: ראמ"ה, מחקר פיזה 2022 (PISA) – אוריינות במתמטיקה, במדעים ובקריאה: תמונת מצב תלמידים בני 15, משרד החינוך, 2023.

הציון הממוצע של התלמידים הערבים והתלמידים היהודים בישראל בשלושת תחומי האוריינות (המדעים, המתמטיקה והקריאה) משקפים פערים גדולים בהישגים, לטובת התלמידים היהודים. נוסף על כך, הישגיהם של התלמידים הערבים בשלושת המבחנים האחרונים (2015, 2018 ו-2022) אינם משקפים מגמת שיפור משמעותית, במיוחד במתמטיקה ובקריאה.

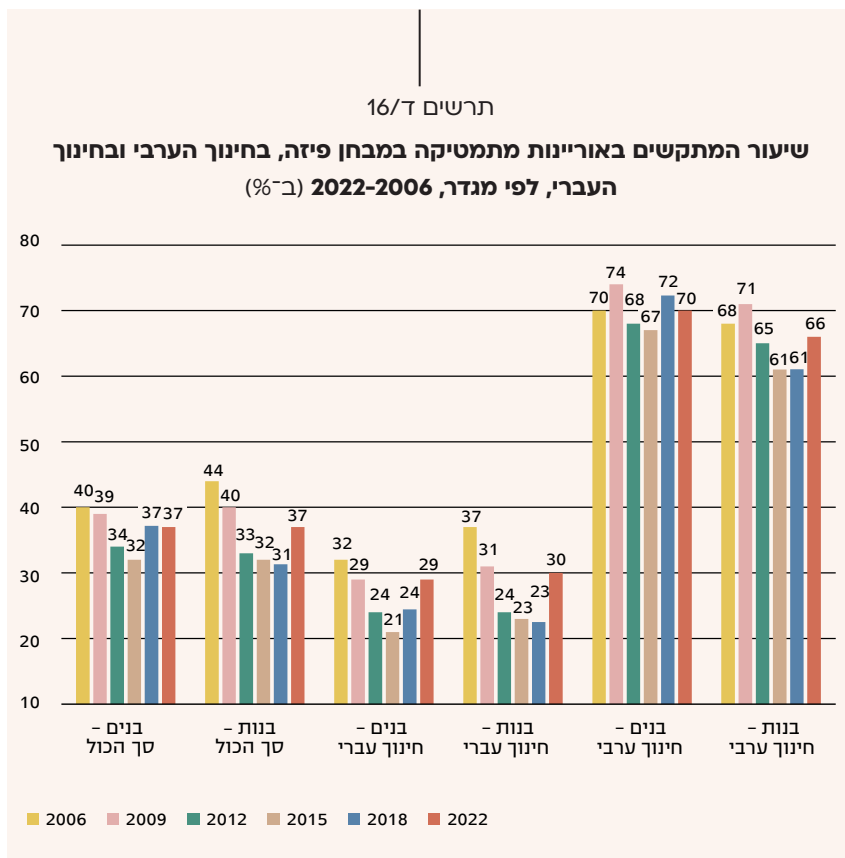
פערי ההישגים בין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים במתמטיקה ובמדעים במבחן פיזה 2022 (98 ו-100 נקודות, בהתאמה) נמוכים מהפערים שהיו במבחן פיזה 2018 (111 ו-116 נקודות, בהתאמה). פערים אלו עדיין גדולים מאוד, וכאשר מתרגמים את פערי ההישגים האלה שבין התלמידים הערבים לבין התלמידים היהודים לשנות לימוד, יוצא שקיים ביניהם פער של 3-5 שנות לימוד (על פי חוקרי חינוך כל 20-25 נקודות, ויש הטוענים – כל 30 נקודות, שוות לשנת לימודים אחת). כמו כן, חשוב לציין שצמצום הפער במתמטיקה נובע בעיקרו מירידה בממוצע הציונים של התלמידים היהודים. גם הפער באוריינות הקריאה גדול מאוד – 136 נקודות לטובת התלמידים היהודים – ירידה קטנה מהנתון במבחן פיזה 2018 – 144 נקודות.

מבחן פיזה מספק תמונה גם על שיעור התלמידים המתקשים בו. שיעורי התלמידים הערבים המתקשים במבחן פיזה לאורך השנים גבוהים מאוד וגדולים בהרבה משיעור המתקשים בקרב התלמידים היהודים. לשם הדגמה נציג כאן את שיעור המתקשים באוריינות מתמטיקה במבחני פיזה בשנים 2006-2022.

מקור: הנתונים לשנים 2006-2018 מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, תרשים 32; ראמ"ה, מחקר פיזה 2022 (PISA) - אוריינות במתמטיקה, במדעים ובקריאה: תמונת מצב תלמידים בני 15, משרד החינוך, 2023.

שיעור המתקשים בכל הקבוצות שנחקרו (בממוצע OECD, בכלל מדינות ישראל, בקרב התלמידים היהודים ובקרב התלמידים הערבים) עלה במבחן פיזה 2022 לעומת מבחן 2018. יש הטוענים שירידה זו קשורה במגפת הקורונה, אך ממבחיני פיזה עצמם אי אפשר ללמוד על קשר סיבתי. שיעור המתקשים במדינות ה-OECD עלה במבחן 2022 לעומת מבחן 2018 ב-7%, ובכלל ישראל הוא עלה ב-3% - שיעור המתקשים בחינוך העברי עלה ב-6% ובחינוך הערבי רק באחוז אחד. עלייה קטנה זו בשיעור המתקשים בחינוך הערבי נובעת אולי משיעור התלמידים הערבים המתקשים הגבוה מאוד מלכתחילה, כמעט 70%, שממנו קשה לרדת עוד.

מקור: הנתונים לשנים 2006-2018 מתוך: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2020, תרשים 33; ראמ"ה, מחקר פיזה 2022 (PISA) - אוריינות במתמטיקה, במדעים ובקריאה: תמונת מצב תלמידים בני 15, משרד החינוך, 2023.

תוצאות מבחני פיזה משקפים גם הבדלים מגדריים וגם הבדלים על רקע חברתי-תרבותי-כלכלי⁸² במיוחד בשיעור המתקשים והמצטיינים. לשם

82 להרחבה בנושא הפערים על רקע חברתי-תרבותי-כלכלי במבחני פיזה, ראו אריאלה סבין, איל קמחי ודן בן-דוד, "ההשפעה של השכלת הורים על הישגי ילדיהם - השוואת ישראל למדינות המובילות במבחני הפיזה בשנים 2006-2018", מחקר שורש, 2023, אתר שורש - מוסד למחקר כלכלי-חברתי.

המחשה נציג להלן (תרשים ד/16) את שיעור המתקשים באוריינות מתמטיקה במבחני פיזה בשנים 2006–2022 לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר.

שיעור המתקשים במבחן פיזה 2022 עלה יחסית למבחן 2018, במיוחד בקרב כלל הבנות בישראל (מ־31% ל־37%), אך לא בקרב כלל הבנים. בחינוך העברי עלה שיעור המתקשים בקרב הבנים ב־5% ובקרב הבנות ב־7%. בחינוך הערבי, לעומת זאת, הייתה ירידה של 2% בשיעור המתקשים הבנים ועלייה של 5% בשיעור המתקשות. למרות זאת, בחינוך הערבי שיעור המתקשים ממשיך להיות גבוה יותר משיעור המתקשות.

התמונה בשני תחומי האוריינות האחרים, מדעים וקריאה, אינה שונה בהרבה מהתמונה בתחום המתמטיקה (ועל כן לא נציג נתונים על שני התחומים האלה), אם כי חשוב לציין שהישגי התלמידים במבחן פיזה 2022, במיוחד במתמטיקה ובמדעים, מעידים על התרחבות הפערים על רקע חברתי-תרבותי-כלכלי יחסית למבחן 2018.⁸³

אם כן, גם ציוני מבחן פיזה 2022 הראו שהישגיהם של התלמידים הערבים בשלושת תחומי האוריינות ממשיכים להיות נמוכים מאוד, הן ביחס לתלמידים היהודים, אך גם ביחס למדינות "עולם שלישי", כפי שתיאר זאת החוקר דן בן־דויד בדבריו על תוצאות מבחן פיזה 2018: "הממוצע בתחומי היסוד של ישראלים דוברי ערבית אינו רק הרבה מתחת לכל העולם המפותח, הוא נמוך יותר מכל המדינות המוסלמיות, מלבד אחת, שהשתתפו במבחן ה־PISA האחרון".⁸⁴ ממוצע רמת הידע בתחומי היסוד של דוברי ערבית בישראל על פי מבחן פיזה שנעשה בשנת 2018 היה 372. מתחתם היו רק תלמידי מרוקו – ממוצע של 368, ומעליהם תשע מדינות שיש בהם רוב מוסלמי גדול שהשתתפו במבחן באותה השנה: לבנון – 377, אינדונזיה – 382, ערב הסעודית – 386, קזחסטן – 402, קטר – 413,

83 להרחבה, ראו ראמ"ה, מחקר פיזה 2022 (PISA) – אוריינות במתמטיקה, במדעים ובקריאה: תמונת מצב תלמידים בני 15.

84 דן בן־דוד, מדריך שורש 2021 – מערכת החינוך של ישראל: תמונת מצב, מזכר מדיניות, שורש – מוסד למחקר כלכלי-חברתי, 2021.

ירדן – 416, ברוניי – 423, מלזיה – 431 ואיחוד האמירויות הערביות – 433. נתונים אלו מחזקים את הטענה שההסבר להישגיהם הנמוכים (מאוד) של התלמידים הערבים בישראל מקורו בסוגיות מבניות – הקצאת משאבים, תשתיות, שיטות הוראה ואיכותה.

נשירה גלויה ממערכת החינוך

בשנתון החברה הערבית בישראל 2021 הוצגו נתונים על תופעת הנשירה לאורך תקופה ארוכה יחסית – 19 שנים, מ־2000/01 עד 2018/19, והם מספקים תמונה מקיפה על התופעה. משום כך, בשנתון הזה נציג רק את הנתונים המעודכנים על התופעה, וכן נתונים המאפשרים להצביע על שלב החינוך הקריטי, השלב שבו הנשירה גבוהה במיוחד, הן בחינוך הערבי הן בחינוך העברי. לזיהוי השלב הזה חשיבות מכרעת בניסיון למצוא פתרונות לתופעה.

חשוב לציין כבר בשלב זה, פרק זה עוסק בנשירה הגלויה, כלומר בתלמידים שמפסיקים לגמרי לפקוד את מוסדות החינוך. משרד החינוך אוסף את הנתונים האלה והם מפורסמים בדוחותיו ובלמ"ס. פרק זה אינו עוסק בנשירה הסמויה, כלומר בתלמידים הנעדרים תכופות מבית הספר או מהמוסד החינוכי שהם אמורים ללמוד בו, אך חוזרים אליהם, ובתלמידים המגיעים לבתי הספר ולכיתות הלימוד שלהם אך אינם פעילים ואינם מתפקדים כפי שמצופה מתלמידים. אף שהתופעה הזאת נפוצה במערכת החינוך, אין עליה נתונים רשמיים ומהימנים.

לוח ד/14 מציג את שיעורי הנשירה בקרב תלמידי ז'–י"ב, בחינוך העברי ובחינוך הערבי ולפי מגדר, מהמעבר בין שנת הלימודים 2009/10 לשנת 2010/11 ועד המעבר בין שנת הלימודים 2021/22 לשנת 2022/23.

על פי לוח ד/14 ותרשים ד/17 שיעור הנשירה בחינוך הערבי גבוה מהשיעור בחינוך העברי לאורך כל השנים. עם זאת, ניכרת מגמת ירידה בשיעור הנשירה הן בחינוך הערבי הן בחינוך העברי, וחשוב לא פחות, הפער בין שיעור הנשירה בחינוך הערבי לבין שיעור הנשירה בחינוך העברי הולך ומצטמצם.

בשנתיים האחרונות (במעבר בין 2020/21 ל-2021/22 ובמעבר מ-2021/22 ל-2022/23), עלה שיעור הנשירה הן בחינוך הערבי הן בחינוך העברי לעומת השיעור שהיה בשנה לפנייהן. בחינוך הערבי עלה השיעור בעשירית האחוז, ונשאר 2.2% בשנתיים האחרונות. בחינוך העברי עלה השיעור בשלוש עשיריות האחוז בשנה האחרונה (ועמד על 1.9%) ובשתי עשיריות האחוז בשנה שקודם לכן (ועמד על 1.8%), יחסית ל-1.6% בשנת 2019/20-2020/21.

כדי לבדוק עד כמה קשורים השינויים האלה בשיעורי הנשירה למגפת הקורונה, נדרשת עבודת מחקר מעמיקה. בתקופת הקורונה הופעלה מדיניות סגרים, שהשפיעה, כמובן, על פעילותם של מוסדות החינוך – גובש מודל "למידה מרחוק" (ובחלק מהתקופה מודל משולב של למידה פיזית במוסדות החינוך ולמידה מרחוק).

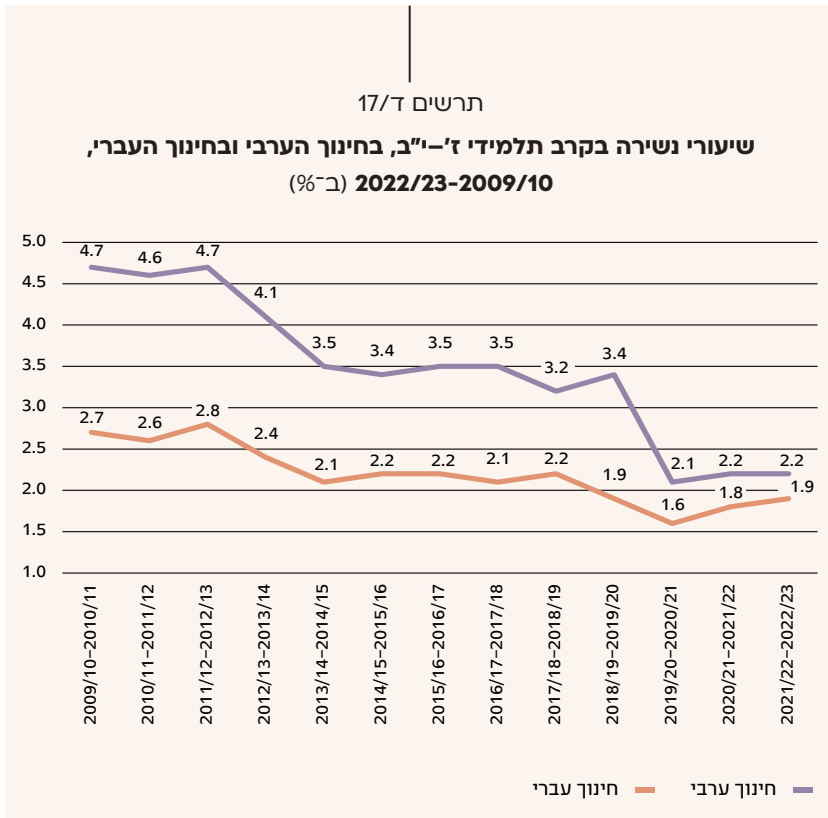
לוח ד/14

**שיעורי נשירה בקרב תלמידי ז'-י"ב, בחינוך העברי ובחינוך הערבי,
לפי מנדר, 2009/10-2022/23 (ב-%)**

בנות		בנים		סך הכול נשירה		במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	
2.8	1.5	6.7	3.9	4.7	2.7	2010/11-2009/10
2.8	1.4	6.4	3.8	4.6	2.6	2011/12-2010/11
2.8	1.7	6.7	3.8	4.7	2.8	2012/13-2011/12

בנות		בנים		סך הכול נשירה		
חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
2.5	1.3	5.7	3.5	4.1	2.4	2013/14–2012/13
2.2	1.1	4.7	3.1	3.5	2.1	2014/15–2013/14
2.2	1.1	4.6	3.3	3.4	2.2	2015/16–2014/15
2.1	1.1	4.9	3.3	3.5	2.2	2016/17–2015/16
2.3	1.1	4.8	3.0	3.5	2.1	2017/18–2016/17
1.9	1.0	4.5	3.3	3.2	2.2	2018/19–2017/18
2.1	0.8	4.7	2.9	3.4	1.9	2019/20–2018/19
1.4	0.8	2.8	2.5	2.1	1.6	2020/21–2019/20
1.3	0.9	3.0	2.6	2.2	1.8	2021/22–2020/21
1.5	1.0	2.9	2.8	2.2	1.9	2022/23–2021/22

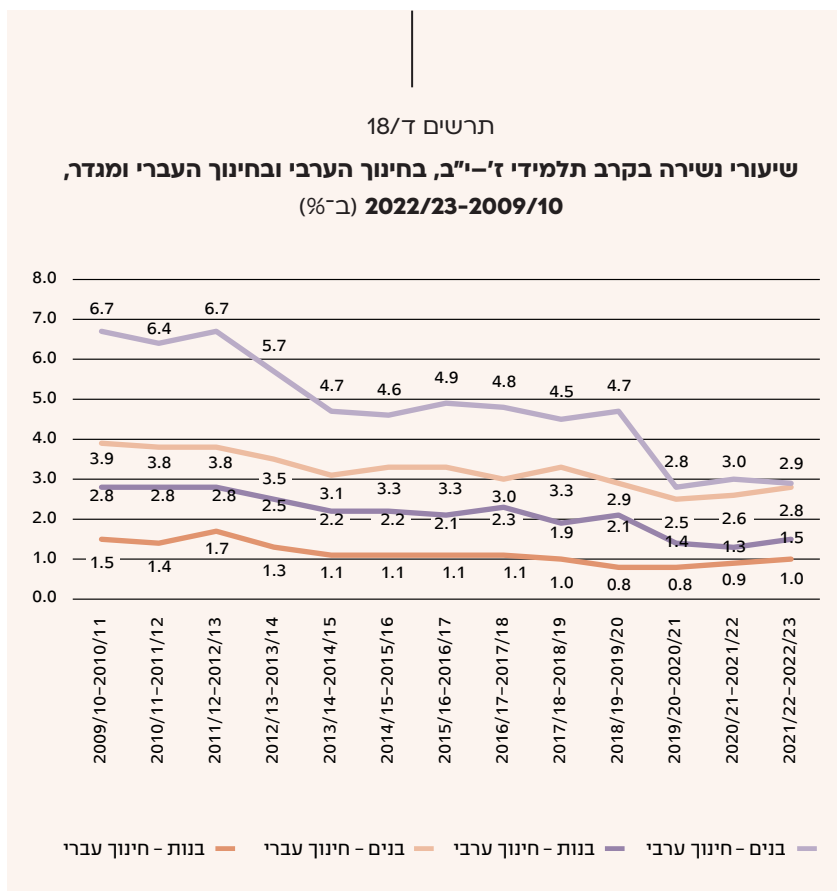
מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, השנים הרלוונטיות.

מקור: שם.

הנתונים בלוח ד/14 מעידים על שיעורי הנשירה גבוהים יותר בקרב הבנים, הערבים והיהודים, לעומת הבנות הערביות והיהודיות. כמו כן, שיעורי הנשירה בקרב הבנים בחינוך הערבי גבוהים בהרבה משיעורי הנשירה בקרב הבנים בחינוך העברי.

תרשים ד/18 מציג תמונה ברורה עוד יותר של הנתונים והמגמות האלה: ירידה חדה בשיעורי הנשירה בקרב בנים ובנות בחינוך הערבי ובחינוך העברי, ובמיוחד בשיעורי הנשירה של הבנים בחינוך הערבי – מ-6.7% במעבר בין 2009/10 ל-2010/11 ל-2.9% במעבר בין 2021/22 ל-2022/23, ושיעור נמוך קצת יותר (2.8%) במעבר בין 2019/20 ל-2020/21.

מקור: שם.

תמונה זו עוזרת למקד את הבעיה ולהתמודד עימה. להשלמת התמונה ננסה להצביע על שלב החינוך "הקריטי" בהקשר של הנשירה, כלומר לברר באיזה שלב בחינוך, או באיזו כיתה מופיעים שיעורי הנשירה הגבוהים ביותר במערכת החינוך. לוח ד/15 מראה את שיעורי הנשירה בשנים שעסקנו בהן קודם, בחינוך הערבי ובחינוך העברי, לפי כיתה.

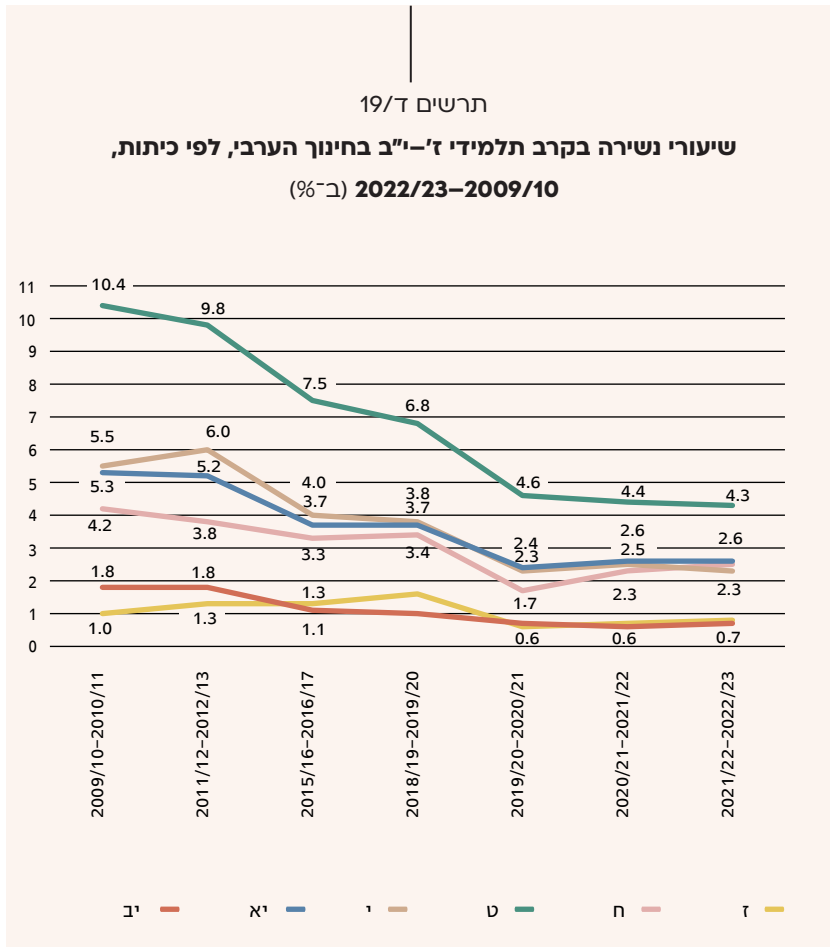
לוח ד/15

שיעורי נשירה בבתי ספר על-יסודיים בחינוך העברי ובחינוך הערבי, לפי כיתות, 2009/10–2022/23 (ב-%)

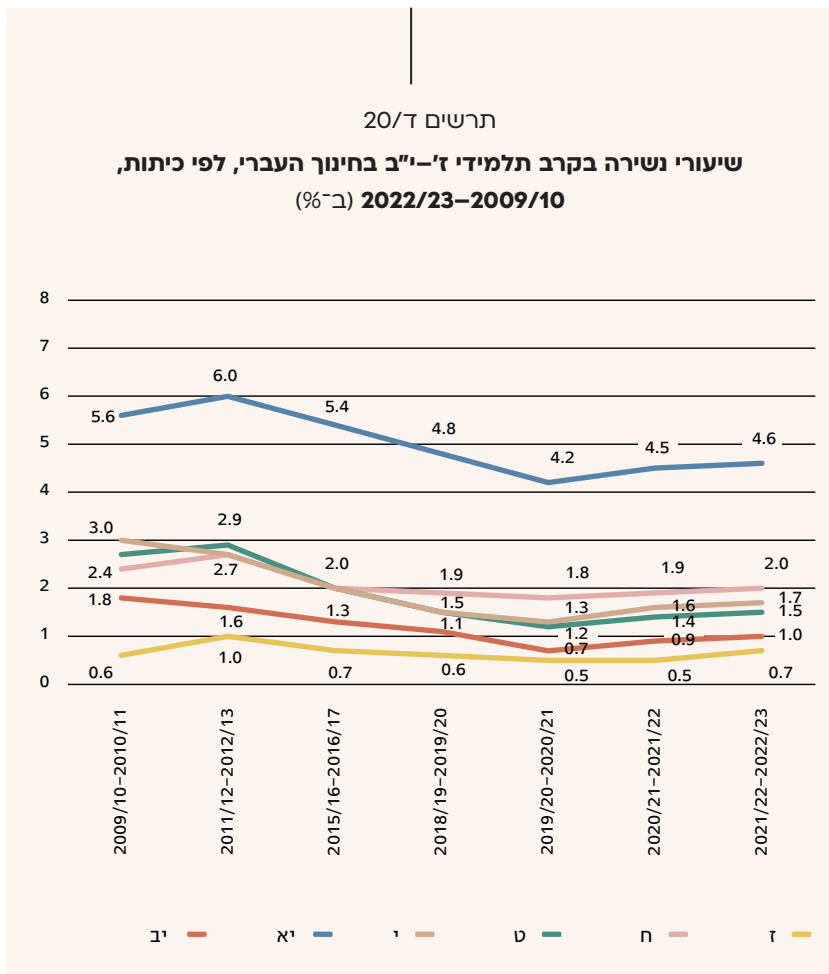
חינוך ערבי						חינוך עברי						במעבר משנת לימודים לשנת לימודים
ז	ח	ט	י	יא	יב	ז	ח	ט	י	יא	יב	
1.0	4.2	10.4	5.5	5.3	1.8	0.6	2.4	2.7	3.0	5.6	1.8	2010/11–2009/10
1.1	4.1	9.7	5.7	5.1	1.5	0.6	2.0	2.6	2.8	6.2	1.5	2011/12–2010/11
1.3	3.8	9.8	6.0	5.2	1.6	1.0	2.7	2.9	2.7	6.0	1.6	2012/13–2011/12
1.0	3.6	8.6	5.2	4.6	1.4	0.7	2.3	2.2	2.4	5.4	1.4	2013/14–2012/13
1.3	3.1	7.4	4.1	3.7	1.1	0.6	2.0	1.9	2.1	5.0	1.1	2014/15–2013/14
0.8	2.9	7.2	4.3	3.9	1.3	0.7	2.1	2.2	2.0	5.1	1.3	2015/16–2014/15
1.3	3.3	7.5	4.0	3.7	1.3	0.7	2.0	2.0	2.0	5.4	1.3	2016/17–2015/16
1.1	3.0	7.4	4.2	3.9	1.3	0.7	2.0	1.9	1.9	4.8	1.3	2017/18–2016/17
0.9	3.2	6.6	3.7	3.7	1.2	0.8	2.2	1.8	1.9	5.4	1.2	2018/19–2017/18
1.6	3.4	6.8	3.8	3.7	1.1	0.6	1.9	1.5	1.5	4.8	1.1	2019/20–2018/19
0.6	1.7	4.6	2.3	2.4	0.7	0.5	1.8	1.2	1.3	4.2	0.7	2020/21–2019/20
0.7	2.3	4.4	2.5	2.6	0.9	0.5	1.9	1.4	1.6	4.5	0.9	2021/22–2020/21
0.8	2.5	4.3	2.3	2.6	1.0	0.7	2.0	1.5	1.7	4.6	1.0	2022/23–2021/22

מקור: ש.ם.

כדי להבהיר את התמונה נציג את הנתונים של החינוך הערבי ושל החינוך העברי בשני תרשימים נפרדים (תרשים ד/19 ותרשים ד/20).

מקור: ש.ש.

מקור: שם.

עיון בשני התרשימים מעלה ששלב החינוך הקריטי, השלב שבו שיעורי הנשירה הם הגבוהים ביותר, בחינוך הערבי מתרחש בסוף כיתה ט', עם סיום חטיבת הביניים והמעבר לחטיבה העליונה. לעומת זאת, שלב החינוך הקריטי בחינוך העברי הוא סוף כיתה י"א, השנה השנייה של החטיבה העליונה ושנה אחת

לפני סיום התיכון. כלומר, "משהו" המתרחש בחינוך הערבי במהלך הלימודים בחטיבת הביניים מביא לשיעור הנשירה הגבוה ביותר בכיתה ט', ובחינוך העברי קורה "משהו", דומה או שונה כנראה, בכיתה י"א. ממצאים אלו דורשים מחקר מעמיק יותר שיבחן מה מתרחש בשלבים האלה דווקא בכל מערכת חינוך.

לנוכח העובדה שהנתונים מראים על ירידה חדה ומרשימה בשיעור הנשירה בחינוך הערבי גם בסוף כיתה ט' מ-10.4% (בין 2009/10 ל-2010/11) ל-4.3% (בין 2021/22 ל-2022/23), אפשר להיות אופטימיים ולקוות שבזכות בניית תוכניות פעולה מותאמות לצמצום שיעור הנשירה בשכבה זו המגמה תמשיך ותגרום לצמצום משמעותי עוד יותר בשיעורי הנשירה בכלל החינוך הערבי. בחינוך העברי ניכרת אותה מגמה בשכבה י"א, אם כי מגמת הירידה בשיעור הנשירה בשכבה זו בחינוך העברי לאורך השנים חדה פחות, ובשנתיים האחרונות חלה דווקא עלייה בשיעור הנשירה בקרב תלמידי י"א.

הבחינה הפסיכומטרית ובחינת יע"ל

הבחינה הפסיכומטרית ובחינת יע"ל (בחנית ידע בעברית) הם תנאי סף לקבלה ללימודים באוניברסיטאות המחקר בישראל, ומשום כך הם חסמים חשובים במסלול ההשכלה גבוהה של הצעירות והצעירים בישראל בכלל, ושל הערבים בפרט. משום כך יש להם גם חשיבות רבה בקביעת מערך התגמולים שהסטודנטים יכולים לזכות בהם, והשפעה רבה על סיכויי ההשתלבות שלהם בשוק העבודה עם תום לימודיהם. תחילה נדון בבחינה הפסיכומטרית ולאחר מכן בבחינת יע"ל.

הבחינה הפסיכומטרית

לבחינה הפסיכומטרית חשיבות מכרעת בתהליך הקבלה לאוניברסיטאות בישראל, ולפי הציון בה מתקבלות החלטות גורליות על קבלת או אי-קבלת הנבחנים ללימודים בחוגים ובבתי הספר למיניהם במגוון המוסדות להשכלה גבוהה.

חשוב לציין שתהליך המיון לאוניברסיטאות בארץ מבוסס על ציון סכם – ציון המשקלל את הציונים בתעודת הבגרות (המביאים בחשבון את הציונים

בבחינות הבגרות הארציות של משרד החינוך, וגם את הציונים בתיכון, למשל, "ציוני המגן"), ואת ציון הבחינה הפסיכומטרית. אף על פי שששתמע מכך שהציון בבחינה הפסיכומטרית הוא רק מרכיב אחד מתוך שניים בתהליך המיון, ואף ש"בין 5%-10% מהמועמדים ללימודים גבוהים בישראל מתקבלים שלא על בסיס הציון בבחינה הפסיכומטרית",⁸⁵ הבחינה הפסיכומטרית היא בכל זאת תנאי סף לקבלה, "מבחן גורלי" וחסם עיקרי עבור מועמדים רבים הבאים מרקע תרבותי שאינו מערבי, כמו מועמדים מהפריפריה החברתית, בעלי רקע מזרחי, ובמיוחד עבור מועמדים ערבים.⁸⁶ ספרות מחקרית ענפה עסקה בבחינה הפסיכומטרית בישראל, במגוון הקשרים, ובהם יכולת הניבוי שלה את סיכויי ההצלחה בלימודים בשנה הראשונה של התואר הראשון וסיום התואר הראשון; הקשר בין הציון בבחינה לשכר עתידי;⁸⁷ ההטייה התרבותית של הבחינה; מהימנות הבחינה ותוקפה;⁸⁸ היותה כלי למיון או להדרה,⁸⁹ ועוד.⁹⁰

הנתונים על שיעור הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית בשפה הערבית בשנים 2006–2022 מראים עלייה ניכרת בשיעור הנבחנים בערבית מתוך כלל הנבחנים. לפי תרשים ד/21 שיעורם בשנת 2006 עמד על 26.4%, והוא עלה לכמעט שלישי

85 דביר קלפר, תמר קנת־כהן וצור קרליץ, **השפעת קיומם של ערוצי קבלה "עוקפי פסיכומטרי" על איכות האמידה של תוקף הבחינה הפסיכומטרית**, דוח מחקר RR-23-10, מרכז ארצי לבחינות ולהערכה, אוגוסט 2023.

86 יובל בנימין, "דו"ח מג'ד אל-חאג': קידום ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 2002.

87 כרמל אורן, יואל רפ ודוד מעגן, **התשואה של ציוני הבחינה הפסיכומטרית וציוני הבגרות במחנה שכר עתידי**, דוח מחקר RR-21-01, מרכז ארצי לבחינות ולהערכה, פברואר 2021.

88 דביר קלפר ונועה סקה, "המבחן הפסיכומטרי החדש: בדיקת תוקף רב־מימדית", **מגמות** נב (1) (2017): 221–244.

89 מוהנד מוסטפא, **המבחן הפסיכומטרי: כלי למיון או להדרה?**, נצרת: דיראסאת – המרכז הערבי למשפט למדיניות (בערבית).

90 ראו למשל ניצה דוידוביץ ודן סואן, "על מריטוקרטיה ועל כושר הניבוי של תנאי קבלה בנוגע להצלחה בלימודים", **החינוך וסביבו** לז (2019): 89–112; תמר קנת־כהן, ויונתן סער, "תגובה למאמרם של דוידוביץ וסואן 'על מריטוקרטיה ועל כושר הניבוי של תנאי קבלה בנוגע להצלחה בלימודים' (2015)", **החינוך וסביבו** לח (2016): 261–270.

בשנים 2015-2019. בשנת 2020 חלה ירידה ל-29.4%, כנראה בעקבות השפעת מגפת הקורונה. אולם בשנת 2021 החלה שוב מגמת עלייה – ל-32.5%, והיא נמשכה לשיא של נבחנים בשפה הערבית של 36% ב-2022.

מקור: עיבוד המחברים לנתוני המרכז הארצי לבחינות ולהערכה – "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2006-2020", לוח 1 ולוח 3; "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2008-2022", לוח 1 ולוח 3.

חשוב לציין, שיעורים אלו גבוהים בהרבה משיעורם של הערבים באוכלוסייה, אך יש להביא בחשבון שיעור גבוה של נבחנים חוזרים. למשל, שיעור הנבחנים בפעם הראשונה בשנים 2021-2022 היה 46% ו-43.1% בהתאמה. שיעור

הנבחנים בפעם השנייה היה באותן השנים 26.3% ו־26.6%, בהתאמה, ושיעור הנבחנים ארבע פעמים ויותר בשנים אלו היה 13.6% ו־15.2%⁹¹.

הנתונים על העלייה בשיעור הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית בשפה הערבית, לרבות מספר הנבחנים החוזרים, משקפים רצון עז של הערבים להתקבל ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, וגם ניסיון להעלות את סיכוייהם להתקבל למקצועות ולתחומי לימוד הדורשים ציון גבוה בבחינה, שהם בדרך כלל גם המקצועות המתגמלים את בוגריהם בשכר גבוה יותר.

אשר להישגי הערבים בבחינה הפסיכומטרית, לאורך שנים רבות אנו עדים לפערים גדולים בין ממוצע הציונים של הנבחנים בערבית לבין ציוניהם של הנבחנים בעברית, לטובת האחרונים. אומנם ניכרת מגמה של צמצום הפערים האלה, אך היא איטית מאוד, והפערים עדיין גדולים. נוסף על כך, הפערים הגדולים האלה ומגמת הצמצום האיטית שונים מאוד ממגמות השיפור המהיר יחסית בהישגיהם של התלמידים הערבים במבחני הבגרות, כפי שהצגנו קודם לכן.

לוח ד/16 מרכז את ציוני הבחינה הפסיכומטרית של נבחנים בערבית ובעברית בשנים 2006-2022. ראשית, אפשר לראות שיש פערים מהותיים בציונים בין הנבחנים בערבית לנבחנים בעברית. הפער הממוצע בציון הכללי בשנים האלה עמד על 95 נקודות לטובת הנבחנים בעברית. בשנים אלו היה ממוצע הציון הכללי של הנבחנים בערבית 477, לעומת 572 בקרב הנבחנים בעברית. בשנת 2006 עמד הפער על 104 נקודות (ממוצע הציונים של הנבחנים בערבית היה 460, ושל הנבחנים בעברית – 564). הפער המשיך לגדול גם בשלוש השנים שלאחר מכן – 107 נקודות בשנת 2007, שיא של 109 נקודות ב־2008 ו־108 נקודות ב־2009.

91 המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2008-2022", לוח 20.

לוח ד/16

ממוצע ציונים בבחינה הפסיכומטרית, לפי שפת בחינה, 2006–2022

שנה	ציון כללי		חשיבה מילולית		חשיבה כמותית		אנגלית	
	ערבית	עברית	הפער	ערבית	עברית	ערבית	עברית	ערבית
2006	460	564	104	92	109	98	112	85
2007	458	565	107	91	110	98	113	84
2008	455	564	109	89	109	98	113	84
2009	456	564	108	89	109	98	113	86
2010	468	565	97	93	110	99	113	86
2011	466	566	100	92	110	99	113	87
2012	462	565	103	90	110	99	113	88
2013	468	563	95	92	109	99	112	88
2014	476	570	94	93	111	101	113	91
2015	477	576	99	94	112	100	114	91
2016	485	576	91	96	112	101	114	92
2017	488	580	92	97	113	102	115	92

שנה	ציון כללי			חשיבה מילולית		חשיבה כמותית		אנגלית	
	ערבית	עברית	הפער	ערבית	עברית	ערבית	עברית	ערבית	עברית
2018	490	579	89	95	113	103	114	94	114
2019	495	579	84	97	114	103	114	95	114
2020	501	586	85	98	115	104	115	96	116
2021	495	579	84	97	113	104	114	94	114
2022	502	577	75	97	113	105	113	97	114
ממוצע	477	577	95	94	111	101	113	90	113
פער ממוצע	95		18		13		23		

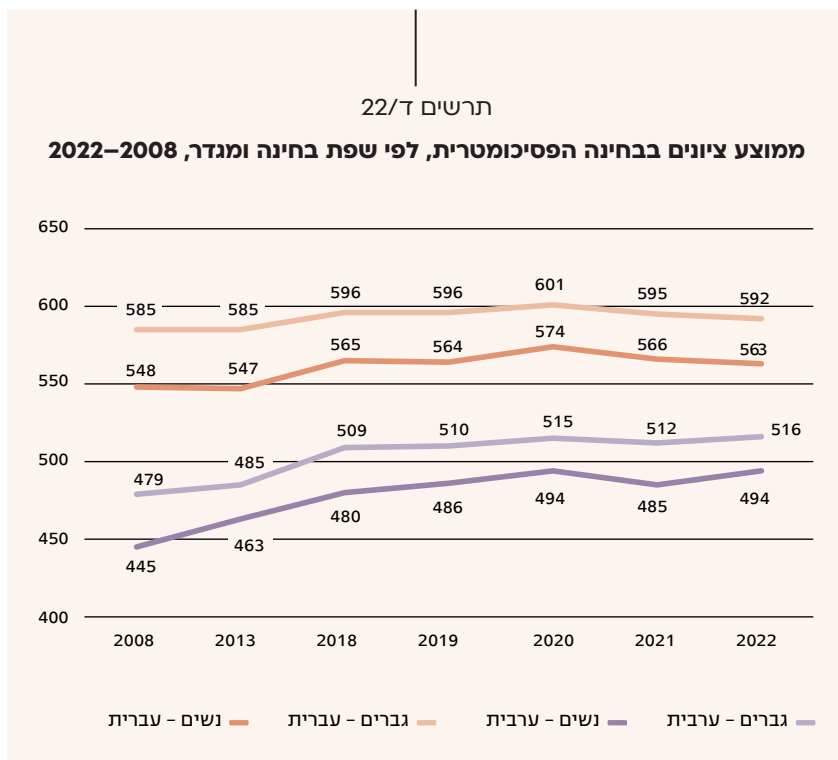
מקור: המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2006-2020"; המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2008-2022".

בלוח ד/16 אפשר להבחין במגמת צמצום מתונה של הפער בין הישגיהם של התלמידים הערבים להישגי התלמידים היהודים. תחילת המגמה הייתה בשנים 2010-2012, שבהן ירד הפער בממוצע הציונים ל-97 ב-2010, אך עלה שוב בשנים 2011-2012 ל-100 ו-103. בשנת 2013 שוב הצטמצם הפער ל-95 נקודות, ומאז נמשכת מגמת הצמצום עד 84 נקודות בשנת 2021, למעט פער של 99 נקודות ב-2015. בשנת 2022, בפעם הראשונה, הצטמצם הפער ל-75 נקודות, הפער הקטן ביותר. חשוב לציין כאן שהצמצום מקורו בשני הכיוונים: הראשון, עלייה בציוניהם של הנבחנים בערבית (בהמשך נראה שעלייה זו גדולה יותר בקרב הנשים הערביות), והשני, ירידה בהישגיהם של הנבחנים בעברית (בשני המגדרים).

מבחינת שלושת תחומי הבחינה הפסיכומטרית (חשיבה מילולית, חשיבה כמותית ואנגלית), הפער הגדול ביותר בין יהודים לערבים, 23 נקודות בממוצע, היה בפרק האנגלית. בשנת 2006 עמד הציון הממוצע בפרק האנגלית של הנבחנים בערבית על 85, לעומת 112 של הנבחנים בעברית (פער של 27 נקודות), ובשנת 2022 הצטמצם הפער – הציון הממוצע של נבחנים בערבית עמד על 97 ושל נבחנים בעברית – 114 (פער של 17 נקודות).

הפערים בין הנבחנים בערבית לנבחנים בעברית בחשיבה מילולית ובחשיבה כמותית קטנים יותר (18 ו-13 נקודות בממוצע, בהתאמה). ממוצעי הציונים בחשיבה מילולית ובחשיבה כמותית משקפים שתי מגמות: בחשיבה מילולית נשמר הפער בין הנבחנים בערבית לבין הנבחנים בעברית, ובחשיבה כמותית הצטמצם הפער ביניהם. הפער בחשיבה מילולית בשנת 2006 עמד על 17 נקודות, לעומת 16 נקודות בשנת 2022. לעומת זאת, בחשיבה כמותית הצטמצם הפער בשנים האלה מ-14 ל-8 נקודות.

כאשר בודקים את ממוצע הציונים של הנבחנים בערבית והנבחנים בעברית בבחינה הפסיכומטרית לפי מגדר, כפי שמתואר בתרשים ד/22, עולה שהשיגיהם של הגברים בכל קבוצת אוכלוסייה בנפרד טובים יותר מהשיגיהן של הנשים, ושקצב צמצום הפער המגדרי בקרב הערבים בולט יותר מבקרב היהודים. אצל הערבים עמד הפער בין הנשים לגברים בשנת 2008 על 34 נקודות, וב-2022 על 22 נקודות. בקרב היהודים היו הפערים בשנים האלה 37 ו-29 נקודות.

מקור: המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי לשנים 2008–2022".

כפי שנרמז לעיל, חשוב לציין שהפער המגדרי בממוצע ציונים במבחן הפסיכומטרי בקרב הערבים (לאורך השנים ולמרות מגמת צמצום), משקף תמונה הפוכה מהפערים המגדריים שנצפו בהישגיהם של התלמידים הערבים והתלמידות הערביות בשלבי החינוך המוקדמים יותר. בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה הישגי הבנות גבוהים יותר, ואילו בציוני בחינת הפסיכומטרי הפער הוא לטובת הגברים הערבים.

הסבר אפשרי לממצאים אלו קשור למה שידוע בספרות המחקר בדבר השפעותיה המנוגדות של התרחבות מערכת ההשכלה (כלומר, של פנייה של

יותר קבוצות באוכלוסייה לרכישת השכלה) על אי־השוויון ההשכלתי: צמצום אי־השוויון המגדרי והלאומי ברמות הנמוכות של ההשכלה (בחינוך היסודי והעל־יסודי), לעומת שמירה על הפערים ברמות ההשכלה הגבוהות (כלומר באקדמיה).⁹²

בחינת יע"ל

לפי המרכז הארצי לבחינות ולהערכה –

בחינת יע"ל היא בחינת ידע בעברית המיועדת לנבחנים ששפת אימם אינה עברית. הבחינה נועדה לבחון את רמת השליטה של הנבחן בשפה העברית. רוב המוסדות להשכלה גבוהה בארץ דורשים ציון בבחינת יע"ל ממי שנבחן בבחינה הפסיכומטרית בשפה שאינה עברית, וממי שלא נדרש להיבחן בבחינה הפסיכומטרית ונבחן בבחינות הבגרות בשפה שאינה עברית. הציון בבחינת יע"ל משמש את מוסדות הלימוד כדי למיין את הנבחנים לפי רמת העברית שלהם ולקבוע אם הם יחויבו בלימודי עברית, ואם כן, בכמה קורסים יחויבו ובאיזו רמה. יש מוסדות לימוד שדורשים ציון סף בבחינת יע"ל כתנאי קבלה ללימודים. לכל מוסד לימוד מדיניות משלו בנוגע לשימוש בציוני בחינת יע"ל.⁹³

עוד לפני שנת 2010 הציבו המוסדות להשכלה גבוהה את מבחן יע"ל כתנאי סף לקבלה,⁹⁴ והם שקובעים את הסף הזה. האוניברסיטאות שונות זו מזו מבחינת ציון הפטור שהן דורשות (בין 105 ל־132 נקודות) וציון הסף לקבלה על־תנאי (90–120 נקודות).⁹⁵

92 להרחבה, ראו אייל בר־חיים, מאיר יעיש ויוסי שביט, "במעלה המדרגות היורדות: התרחבות וריבוד במערכת החינוך", סוציולוגיה ישראלית (1) (2008): 61–79.

93 המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית: דוח סטטיסטי יע"ל לשנת 2022", עמ' 1.

94 דוח מבקר המדינה, "הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית: נושאים מערתיים", מאי 2023.

עיון בדוחות הסטטיסטיים של המרכז הארצי לבחינות ולהערכה על מבחן יע"ל לשנים 2021-2022 מעלה שמספר הנבחנים בבחינת יע"ל שנבחנו בבחינה הפסיכומטרית בשפה הערבית (רק כך אפשר לזהות את שפת אימם של מי שעברו את מבחן יע"ל), עמד בשנים 2021 ו-2022 על 25,819 ו-27,518 נבחנים, בהתאמה.⁹⁶ מספרים אלו גבוהים בהרבה ממספר הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית בערבית באותן שנים (24,263 ו-23,760 נבחנים, בהתאמה). מכאן שרבים ניגשים לבחינת יע"ל חוזרת, בנפרד מהבחינה הפסיכומטרית (ובתשלום נוסף), כנראה בניסיון נוסף להשיג את הציון הנדרש (שכן על פי רוב מועמדים נבחנים בבחינת יע"ל בהמשך לבחינה הפסיכומטרית, ללא תשלום נוסף). במילים אחרות, הם מתקשים להשיג את ציון הסף בבחינת יע"ל.

מבחינת הציון עצמו, שיעור הנבחנים בערבית שקיבלו יותר מ-90 נקודות⁹⁷ במבחן יע"ל היה 46% בשנת 2021 ו-44.9% בשנת 2022, ושיעור מי שקיבלו עד 105 נקודות⁹⁸ – 68.2% ו-67.3%, בהתאמה. שיעור הנבחנים בערבית שהשיגו ציונים גבוהים יותר נמוך עוד יותר. למשל, שיעורם של מי שקיבלו עד 120 נקודות⁹⁹ היה 86.5% ו-87.0%, בהתאמה, ושיעורם של מי שקיבלו עד 130 נקודות¹⁰⁰ – 93.8% ו-94.6%. נתונים אלו משקפים את היותה של בחינת יע"ל מחסום משמעותי בדרכם של המועמדים הערבים החפצים ללמוד באוניברסיטאות המחקר בישראל.

לסיכום, הבחינה הפסיכומטרית ובחינת יע"ל הן חסמים מרכזיים להשתלבותם של צעירים ערבים במוסדות המחקר האקדמיים בישראל. משום כך, ובשל מגמות

96 המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "דוח סטטיסטי יע"ל לשנת 2022"; המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "דוח סטטיסטי יע"ל לשנת 2021".

97 90 הוא ציון הסף לקבלה על תנאי באוניברסיטת חיפה. לפירוט ראו דוח מבקר המדינה, "הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית: נושאים מערכתיים", מאי 2023, עמ' 235.

98 105 הוא ציון הסף לקבלה על תנאי באוניברסיטה העברית בירושלים, באוניברסיטת בר-אילן ובאוניברסיטת תל אביב.

99 120 הוא ציון הסף באוניברסיטת אריאל בשומרון.

100 ציון הפטור באוניברסיטת תל אביב ובאוניברסיטת בן-גוריון בנגב הוא 132.

של התרחבות ההשכלה, העלייה בחשיבותה של ההשכלה בחברה הערבית בישראל, והשאיפה העזה של צעירים ערבים להשיג השכלה גבוהה, בעיקר בתחומי הרפואה ומקצועות העזר הרפואיים – שני התחומים ששיעור הדחייה בהם בישראל גבוה במיוחד – מועמדים ערבים רבים פונים להשיג את השכלתם מחוץ לגבולות מדינת ישראל, ברשות הפלסטינית, בירדן, במזרח אירופה ועוד.¹⁰¹

השכלה גבוהה

בסעיף זה נציג נתונים על מערכת ההשכלה הגבוהה בחברה הערבית בישראל. לפי המועצה להשכלה גבוהה, וכמוצג בלוח ב'ד/17, שיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר הראשון במוסדות אקדמיים בישראל עלה מ-10% (22,268) בשנה האקדמית 2009/10 ל-19% (47,936) בשנה האקדמית 2021/22. כלומר שיעורם של הסטודנטים הערבים לתואר הראשון כמעט שהוכפל בעשור האחרון.

חשוב לציין, למרות העלייה המשמעותית בשיעור הסטודנטים הערבים לתואר הראשון, שיעור הסטודנטים מתוך קבוצת הגיל הפוטנציאלית ללימודים באקדמיה עדיין נמוך מאוד.

הנתונים מצביעים על עלייה ניכרת גם בשיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר שני. שיעורם ומספרם עלה מ-6.5% (3,270) ב-2009/10 ל-17% (11,665) ב-2021/22, כמוצג בלוח ב'ד/18. חלק מעלייה זו אפשר לזקוף לזכות עידוד עובדי הוראה (כפי שהוצג להלן בסעיף שעסק בעובדי הוראה) ועובדי המגזר הציבורי (למשל ברשויות מקומיות) להשלים לימודי תואר שני במהלך עבודתם.

101 לפירוט ראו אסף וינינגר, "נתונים על סטודנטים ישראלים שלומדים במוסדות זרים", הכנסת – מרכז המחקר והמידע, דצמבר 2021.

לוח ד/17

סטודנטים לתואר ראשון במוסדות להשכלה גבוהה, לפי קבוצת אוכלוסייה,
2021/22–2009/10 (במספרים מוחלטים וב-%)

שנת לימודים	שנה עברית	ערבים	יהודים	סך הכול
2009/10	תש"ע	22,268	199,542	221,810
		10%	90%	100%
2014/15	תשע"ה	33,571	201,729	235,300
		14%	86%	100%
2018/19	תשע"ט	41,087	191,278	232,365
		18%	82%	100%
2019/20	תש"ף	43,454	193,396	236,850
		18%	82%	100%
2020/21	תשפ"א	45,856	208,774	254,630
		18%	82%	100%
2021/22	תשפ"ב	47,936	208,239	256,175
		19%	81%	100%

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, "הודעה לעיתונות לקראת פתיחת שנת הלימודים תשפ"ג",
 18.10.2022.

לוח ד/18				
סטודנטים לתואר שני במוסדות להשכלה גבוהה, לפי קבוצת אוכלוסייה, (במספרים מוחלטים וב-%)				
סך הכול	יהודים	ערבים	שנה עברית	שנת לימודים
50,270	47,000	3,270	תש"ע	2009/10
100%	93%	7%		
59,700	53,535	6165	תשע"ה	2014/15
100%	90%	10%		
63,200	53,949	9,251	תשע"ט	2018/19
100%	85%	15%		
63,220	53,968	9,252	תש"ף	2019/20
100%	85%	15%		
68,885	58150	10,735	תשפ"א	2020/21
100%	84%	16%		
68,545	56,880	11,665	תשפ"ב	2021/22
100%	83%	17%		

מקור: ש.ם.

העלייה בשיעור הסטודנטים הערבים הלומדים לתואר שלישי מרשימה גם היא, אם כי ביחס לשיעור היהודים השיעור עדיין נמוך. כפי שאפשר לראות בלוח

ד/19, שיעור הערבים שלמדו לתואר שלישי במוסדות להשכלה גבוהה בישראל עמד בשנות 2009/10 על 4% (413) והגיע בשנת 2021/22 ל-8% (993).

לוח ד/19

סטודנטים לתואר השלישי במוסדות להשכלה גבוהה, לפי קבוצת אוכלוסייה, 2009/10–2021/22 (במספרים מוחלטים וב-%)

שנת לימודים	שנה עברית	ערבים	יהודים	סך הכול
2009/10	תש"ע	413	10,157	10,570
		4%	96%	100%
2014/15	תשע"ה	615	10,275	10,890
		6%	94%	100%
2018/19	תשע"ט	828	10,892	11,720
		7%	93%	100%
2019/20	תש"ף	855	10,790	11,645
		7%	93%	100%
2020/21	תשפ"א	961	10,894	11,855
		8%	92%	100%
2021/22	תשפ"ב	993	10,732	11,725
		8%	92%	100%

מקור: ש.ם.

נוסף על השיעור הנמוך של הערבים הלומדים לתואר הראשון מתוך קבוצת הגיל הפוטנציאלית ללימודים אקדמיים שהזכרנו קודם, חשוב לציין את הפער הניכר בין שיעור הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה לבין משלימי הלימודים ומקבלי התואר באותם המוסדות. שיעור הסטודנטים הערבים בכל שנתון גבוה משיעור מקבלי התארים באותו שנתון. תופעה זו ידועה, ויש לה שני גורמים עיקריים: ראשית, סטודנטים ערבים רבים אינם מסיימים את לימודיהם בזמן התקני ו"מושכים את התואר" יותר שנים. "משיכת התואר" היא תוצאה של קשיים וחסמים שסטודנטים ערבים נתקלים בהם בשנה הראשונה ללימודיהם ומונעים מהם השתלבות מיטבית. הסטודנטים נכשלים בקורסים ועליהם לחזור עליהם, וכך מתארך זמן השלמת התואר; שנית, סטודנטים ערבים רבים בוחרים מסלולי לימוד שאינם הולמים את הרצון שלהם, בדרך כלל בשל אילוצים מבניים, כגון רצון ההורים (למרות מגמות של שינוי גם בנושא זה),¹⁰² אי-עמידה בתנאי הסף של החוגים שאליהם רצו להתקבל או הגבלת גיל. בעקבות זאת, סטודנטים ערבים לומדים פרק זמן מסוים בתוכנית מסוימת, מפסיקים את הלימודים ומחפשים חלופות. גם המעבר בין תחומים ומסלולי לימוד מאריך את זמן הלימודים לתואר.

כפי שאפשר לראות בלוח ד/20, שיעור מקבלי תואר ראשון בחברה הערבית עלה מ-10.7% ב-2004/05 ל-15.1% ב-2020/21. בתואר השני העלייה גבוהה הרבה יותר: מ-4.2% ב-2004/05 ל-16.8% ב-2020/21. בתואר השלישי העלייה היא מ-2.5% ב-2004/05 ל-7.4% ב-2020/21.

102 לפירוט, ראו אדם הישראלי, "השכלה גבוהה במשפחות של צעירים ערבים ודרוזים בישראל: ממוביליות חברתית למימוש עצמי", גילוי דעת 19 (2022): 41-70.

לוח ד/20

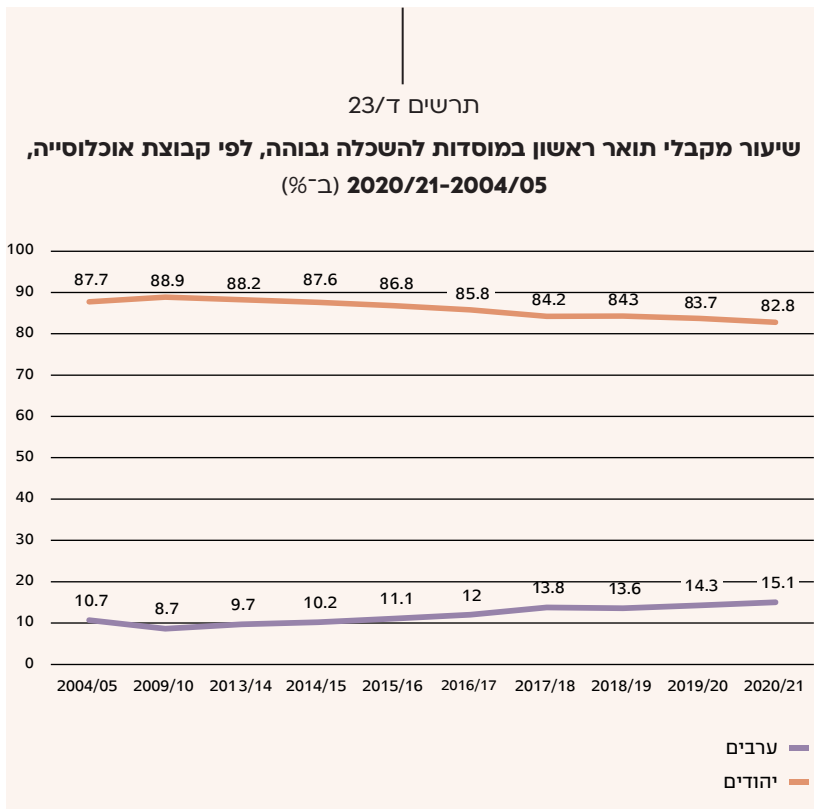
שיעור מקבלי תארים במוסדות להשכלה גבוהה, לפי קבוצת אוכלוסייה,
(במספרים מוחלטים וב-%) 2020/21-2004/05

2020/21	2019/20	2018/19	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15	2013/14	2009/10	2004/05	
52,157	50,395	51,184	51,298	51,078	50,813	49,735	50,861	42,934	36,454	תואר ראשון – סך הכול
84.9	85.7	86.4	86.2	88.0	88.9	89.8	90.3	91.3	89.3	יהודים ואחרים
82.8	83.7	84.3	84.2	85.8	86.8	87.6	88.2	88.9	87.7	מהם: יהודים
15.1	14.3	13.6	13.8	12.0	11.1	10.2	9.7	8.7	10.7	ערבים
26,289	24,022	25,664	25,261	23,443	22,611	21,242	21,751	15,649	11,610	תואר שני – סך הכול
83.2	86.5	87.6	86.3	89.8	90.4	90.8	91.3	94.5	95.8	יהודים ואחרים
81.7	84.8	86.0	84.8	88.4	88.9	89.4	89.9	93.1	94.6	מהם: יהודים
16.8	13.5	12.4	13.7	10.2	9.6	9.2	8.7	5.5	4.2	ערבים
1,640	1,811	1,642	1,570	1,618	1,570	1,617	1,546	1,534	1,206	תואר שלישי – סך הכול

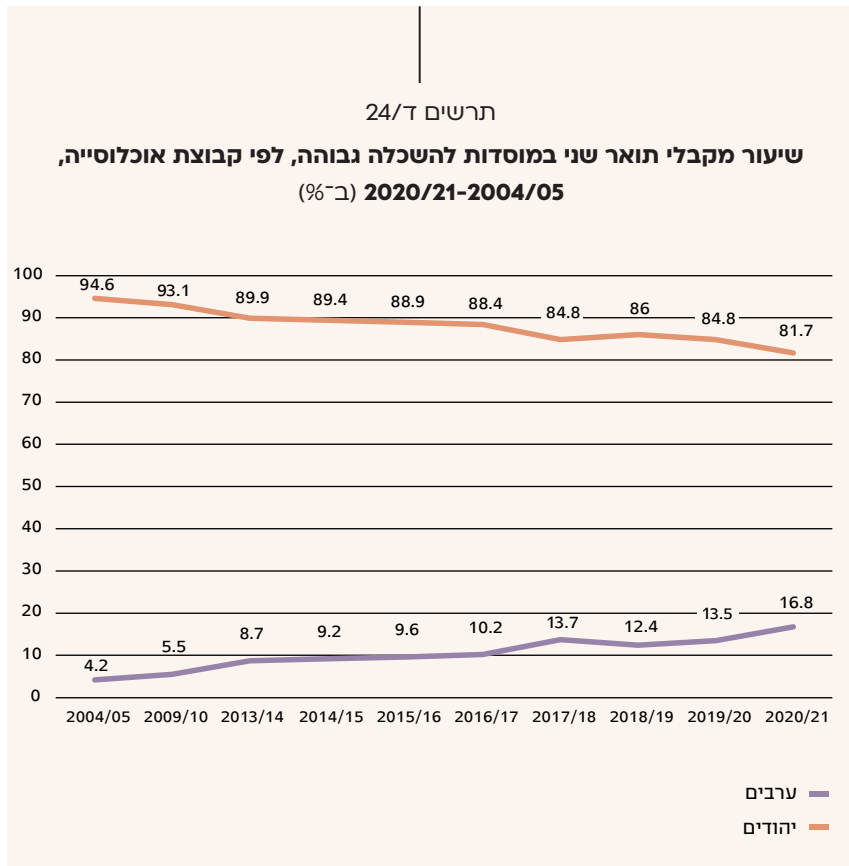
2020/21	2019/20	2018/19	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15	2013/14	2009/10	2004/05	
92.6	93.9	94.0	94.6	95.9	95.7	95.6	96.8	97.2	97.5	יהודים ואחרים
89.5	90.3	91.0	91.8	93.3	92.8	93.4	93.9	94.8	95.8	מהם: יהודים
7.4	6.1	6.0	5.4	4.1	4.3	4.4	3.2	2.8	2.5	ערבים

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, "פתיחת שנת הלימודים האקדמית", שנים שונות.

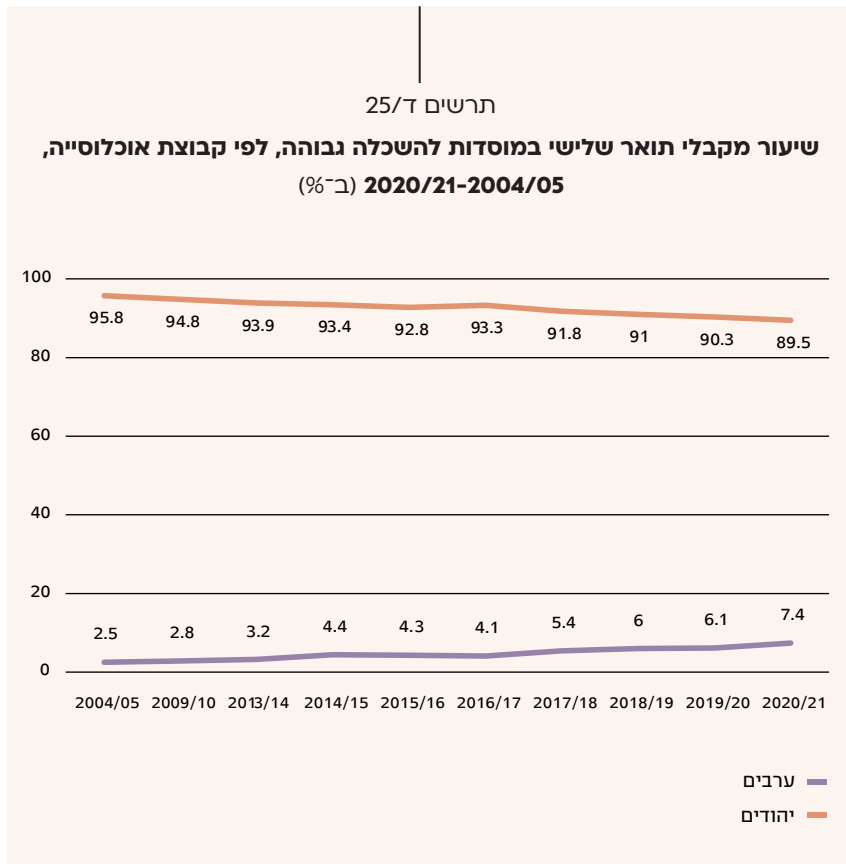
הנתונים על שיעור מקבלי התארים בלוח ד/20 משקפים תופעה מעניינת. הנתונים מצביעים על עלייה מתמדת בשיעור הערבים המקבלים תארים (ראשון, שני ושלישי) במוסדות להשכלה גבוהה, לעומת ירידה מתמדת בשיעור היהודים המקבלים תארים במוסדות להשכלה גבוהה. שלושת התרשימים שלהלן (ד/23, ד/24 ו-ד/25) מציגים את התופעה הזאת בבירור.

מקור: המועצה להשכלה גבוהה, הודעה לעיתונות לקראת פתיחת שנת הלימודים תשפ"ג, 18.10.2022.

מקור: ש.מ.

מקור: שם.

השינויים בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה כוללים גם שינוי בתחומי הלימוד והמקצועות שבחרו הסטודנטים הערבים ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה. לוח ד/21 מציג את שיעור הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה לפי תחומי לימוד בשנים נבחרות.

לוח ד/21

הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, לפי תחומי לימוד,
(ב־%) **2021/22–1999**

2021/22	2019	2015	2009	1999	
24.4	17.9	16.2	13.4	10.6	מדעי הרוח – סך הכול
15.5	10.9	11.6	10.7	7.8	מדעי הרוח הכלליים
24.7	27.1	23.7	17.4	17.3	שפות, ספרויות ולימודים אזוריים
28.7	22.1	18.8	17.6	11.8	חינוך והכשרה להוראה
11.8	14.0	12.1	5.6	2.6	אומנות, אומנויות ואומנות שימושית
בשנה זו לא דווחו נתונים על תחום זה	6.9	6.4	1.1	1.2	תוכניות לימודים מיוחדות
18.2	11.3	11.0	9.4	4.5	מדעי החברה – סך הכול
14.9	11.4	12.7	11.6	5.7	מדעי החברה
24.6	10.9	5.7	2.1	0.8	עסקים ומדעי הניהול
16.5	10.3	8.3	6.7	7.1	משפטים
23.4	21.6	24.2	20.2	9.9	רפואה – סך הכול
12.3	12.0	18.1	14.4	8.2	רפואה

2021/22	2019	2015	2009	1999	
26.4	26.7	26.8	23.0	10.8	מקצועות עזר רפואיים
11.6	14.5	11.8	7.3	5.7	מדעי הטבע ומתמטיקה – סך הכול
11.1	16.3	14.9	10.3	6.9	מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב
8.1	9.4	6.4	4.9	5.9	המדעים הפיזיקליים
15.5 (כולל חקלאות)	15.1	11.7	5.8	3.6	המדעים הביולוגיים
בשנה זו צורף תחום זה למדעים הביולוגיים	4.7	3.5	1.8	1.6	חקלאות
15.4	13.2	8.2	6.4	5.7	הנדסה ואדריכלות

מקור: הלמ"ס, "סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה תשס"ח-תש"ף", לוח 2.29.1; הלמ"ס, "סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, תשס"ח-תשפ"ב", לוח 2.29.1.

לפי לוח ד/21, תחומי הלימוד שיש בהם השיעור הגבוה ביותר של סטודנטים ערבים בשנת 2021/22 הם חינוך והכשרה להוראה (28.7%) – עלייה לעומת שנה קודמת (22.1%); מקצועות העזר הרפואיים (26.4%), דומה לשיעור בשנה הקודמת (26.7%). שיעורי הסטודנטים הלומדים מדעי הרוח (24.4%) ועסקים ומדעי הניהול (24.6%), משקפים עלייה של ממש לעומת השיעורים שנה אחת קודם לכן (17.9% ו-10.9%, בהתאמה).

חשוב לציין את הירידה שחלה בשנת 2021/22 בשיעור הסטודנטים הערבים הלומדים מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב, וגם במדעים הפיזיקליים, יחסית למגמת העלייה שאפיינה את התחומים האלה בשנים קודמות. לעומת זאת, נמשכת מגמת העלייה בשיעור הלומדים מדעים ביולוגיים ונצפית עלייה ניכרת בשיעור הלומדים הנדסה ואדריכלות (אם כי יש לשים לב שבשנת 2021/22 הנתונים על תחום המדעים הביולוגיים כוללים גם חקלאות).

מטרתו של **שנתון החברה הערבית בישראל** היא לספק מידע, נתונים וניתוח ולהנגישם לגורמי ממשל, לאנשי אקדמיה, לגורמים מקצועיים למיניהם, וגם לציבור הרחב.

פרויקט זה מציג נתונים על האוכלוסייה הערבית בכללותה, מתוך תשומת לב לשונות הפנימית בין הקבוצות שבתוכה, המרכיבות ספיס סוציו-דמוגרפי מגוון, ומתוך השוואה לציבור היהודי בישראל.

בשנתון 2023 ארבעה פרקים: הפרק הראשון סוקר מגמות דמוגרפיות עיקריות בחברה הערבית ומציג אותן גם בהשוואה לחברה היהודית. הפרק השני עוסק באיכות החיים וברמת החיים בעזרת מדדים חברתיים-כלכליים ונתונים על בעיית האלימות והפשעה בחברה הערבית. הפרק השלישי מציג נתונים הנוגעים לתעסוקה ולשכר של האזרחים הערבים, והפרק הרביעי מנתח מגמות בתחום החינוך וההשכלה הגבוהה.

שנתון החברה הערבית בישראל 2023 רואה אור בהוצאה משותפת של המכון הישראלי לדמוקרטיה ושל הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים במשרד לשוויון חברתי וקידום מעמד האישה, והוא השנתון השני בסדרה זו.

ד"ר מוחמד ח'לאילה הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה.

ד"ר אחמד בדראן הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ועמית הוראה בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה.

ד"ר אריק רודניצקי הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה וחוקר במרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב.

0 4500001350 6
דאנאקוד 450-1350